

HISTOSOPHIA

ISSUE 3 • JUNE 2026

E-ISSN 3108-3854

www.journalhistosophia.com

Publisher

Yayımcı

Murat ÖZKAN

murtozkan@hotmail.com

Ordu University, Faculty of Arts and Science,
Department of History, Ordu, Türkiye
*Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Ordu, Türkiye*

Managing Editor

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Ömer ERDEN

omererden@odu.edu.tr

Ordu University, Faculty of Arts and Science,
Department of History, Ordu, Türkiye
*Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Ordu, Türkiye*

Editor in Chief

Baş Editör

Murat ÖZKAN

editor@journalhistohophia.com

Ordu University, Faculty of Arts and Science,
Department of History, Ordu, Türkiye
*Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Ordu, Türkiye*

Secretary

Sekreter

Oğulcan Mert KEMALOĞLU

omkemaloglu@ankara.edu.tr

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Ankara, Türkiye
*Ankara University, Institute of Social Science,
Ankara, Türkiye*

AIMS AND SCOPE

Histosophia is an open-access, peer-reviewed academic journal committed to the principles of independence, impartiality, and double-blind peer review. The journal is published electronically twice a year—in June and December—in Turkish, English, and Russian.

The journal is a history journal that aims to publish original, high-quality scholarly studies within the discipline of history. Histosophia publishes research articles, reviews, text analyses, critiques, and letters to the editor prepared in accordance with ethical publishing standards.

The scope of the journal includes the main and subfields of the discipline of history, such as political history, social and cultural history, economic history, intellectual and thought history, the history of science and technology, religious history, military history, and diplomatic history. In addition, it welcomes studies on conceptual and theoretical issues such as historical epistemology, historiography, historical methodology, and the relations between time, memory, and narrative. The journal also includes the presentation of newly discovered documents, source and text examinations, as well as regional and period-specific historical research.

The target audience of Histosophia consists of academics, researchers, and graduate-level specialists working in the field of history. Histosophia is a national peer-reviewed journal, and its editorial and publishing processes adhere to the guidelines of international organizations such as the Council of Science Editors (CSE), the Committee on Publication Ethics (COPE), the European Association of Science Editors (EASE), and the National Information Standards Organization (NISO). Furthermore, the journal follows the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (<https://doaj.org/bestpractice>), ensuring transparent and ethical editorial workflows.

Disclaimer

The views and opinions expressed in articles published in this journal are solely those of the author(s) and do not necessarily reflect those of the editors, editorial board, or publisher. The editors, editorial board, and publisher accept no responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Histosophia is an open-access scholarly journal that adheres to the principles of the Budapest Open Access Initiative (BOAI). All content is freely accessible without restrictions at:

<https://www.journalhistosophia.com/index.php/histosophia/index> All materials published in Histosophia are licensed under the Creative Commons Attribution-Non Commercial (CC BY-NC) 4.0 International License.

For up-to-date Author Guidelines and detailed submission instructions, please visit the official journal website: <https://www.journalhistosophia.com/index.php/histosophia/writingRules>

AMAÇ VE KAPSAM

Histosophia, bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı olarak yayın yapan, açık erişimli ve akademik ilkelere dayalı bilimsel bir dergidir. Dergi, Türkçe, İngilizce, Rusça dillerinde yılda iki kez— Haziran ve Aralık aylarında —elektronik ortamda yayımlanır.

Dergi, tarih disiplini içinde yüksek bilimsel nitelikte özgün çalışmalar yayımlamayı amaçlayan bir tarih dergisidir. Histosophia, etik yayıncılık ilkelerine uygun olarak hazırlanmış araştırma makaleleri, derlemeler, metin analizleri, eleştiriler ve editöre mektupları yayımlar.

Derginin kapsamı; siyasi tarih, sosyal ve kültürel tarih, ekonomik tarih, düşünce ve entelektüel tarih, bilim ve teknoloji tarihi, din tarihi, askeri ve diplomasi tarihi gibi tarih disiplininin temel ve alt alanlarını içerir. Bunun yanında tarihsel epistemoloji, tarih yazımı, tarih metodolojisi, zaman, hafıza ve anlatı ilişkileri gibi kavramsal ve teorik sorunlara yönelik çalışmalara da yer verilir. Yeni belgelerin tanıtımı, metin ve kaynak incelemeleri ile bölgesel ve dönemsel tarih araştırmaları da kapsam dâhilindedir.

Histosophia'nın hedef kitlesi, tarih alanında çalışan akademisyenler, araştırmacılar ve lisansüstü düzeyde tarih eğitimi alan uzmanlardır.

Histosophia, ulusal hakemli bir dergi olup, editöryal ve yayın süreçlerini Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) gibi uluslararası kuruluşların yönergelerine uygun olarak yürütür. Ayrıca Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama ilkeleri (<https://doaj.org/bestpractice>) esas alınarak yayıncılık süreçleri şeffaf biçimde sürdürülür.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayımlanan makalelerde dile getirilen görüşler ve yorumlar, yalnızca yazar(lar)a aittir; bu görüşler editörleri, yayın kurulunu veya yayıncıyı bağlamaz. Editörler, kurul üyeleri ve yayıncı, bu içerikler nedeniyle herhangi bir sorumluluk kabul etmez.

Açık Erişim Bildirimi

Histosophia, yayın politikasında Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) ilkelerini benimseyen açık erişimli bir bilimsel dergidir. Derginin tüm içeriğine, herhangi bir kısıtlama olmaksızın, ücretsiz olarak <https://www.journalhistosophia.com/index.php/histosophia/index> adresinden erişilebilir. Dergide yayımlanan tüm içerikler, Creative Commons Atıf-GayriTicari (CC BY-NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmaktadır.

Yazarlara Yönelik Güncel Bilgilendirme ve Yazım Kuralları, derginin resmî sayfası olan: <https://www.journalhistosophia.com/index.php/histosophia/writingRules> adresinde yer almaktadır.

EDITOR-IN-CHIEF / BAŞ EDITÖR

Murat ÖZKAN

editor@journalhistohopia.com

Department of History, Ordu University, Ordu, Türkiye
Ordu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye

EDITORS / EDITÖRLER

Ömer ERDEN

omererden@odu.edu.tr

Department of History, Ordu University, Ordu, Türkiye
Ordu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye

Fuat HACISALİHOĞLU

fuathacisalihoglu@hotmail.com

Department of History, Ordu University, Ordu, Türkiye
Ordu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye

Kamil YAVUZ

kamilyavuz_turkey@hotmail.com

Department of History, Ordu University, Ordu, Türkiye
Ordu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Ferhat TURANLI

ferhad.turanly@ukma.edu.ua

National University of Kyiv Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine
Kiev Ulusal Üniversitesi Mohyla Akademisi, Kiev, Ukrayna

İbrahim TELLİOĞLU

telliogluibrahim@gmail.com

Department of History, Ondokuz Mayıs University, Samsun, Türkiye
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Tarih Bölümü, Samsun, Türkiye

İrade MEMMEDOVA

irade.mammadli@gmail.com

Department of History and Ethnology, Azerbaijan National Academy of Science, Baku, Azerbaijan
Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi, Tarih ve Etnoloji Bölümü, Bakü, Azərbaycan

Kayrat BELEK

kairat.belek@manas.edu.kg

Department of History, Kyrgyz-Turkish Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan
Kırız-Türk Manas Üniversitesi, Tarih Bölümü, Bişkek, Kırgızistan

Roin KAVRELISHVILI

roinkav@gmail.com

Department of History, Samtskhe-Javakheti State University, Tbilisi, Georgia
Samtskhe-Cavaheti Devlet Üniversitesi, Tarih Bölümü, Tiflis, Gürcistan

SECTION EDITORS / ALAN EDITÖRLERİ

Remzi KUZUOĞLU

Ancient History / Eski Çağ Tarihi

rkuzuoglu@aksaray.edu.tr

Department of History, Aksaray University, Aksaray, Türkiye
Aksaray Üniversitesi, Tarih Bölümü, Aksaray, Türkiye

Erkan GÖKSU

Middle Ages History / Orta Çağ Tarihi

Department of History, Dokuz Eylül University, İzmir, Türkiye
Dokuz Eylül Üniversitesi, Tarih Bölümü, İzmir, Türkiye

İbrahim Etem ÇAKIR

Early Modern Ages History / Yeni Çağ Tarihi

ietem.cakir@atauni.edu.tr

Department of History, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Serkan ACAR

General Turkish History / Genel Türk Tarihi

serkanacar1980@yahoo.com

Department of History, Ege University, İzmir, Türkiye
Ege Üniversitesi, Tarih Bölümü, İzmir, Türkiye

Hikmet ÖKSÜZ

Republic of Türkiye History / Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

h.oksuz@ktu.edu.tr

Department of History, Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, Trabzon, Türkiye

ETHICS EDITOR / ETİK EDITÖRÜ

Muhammed Bilal ÇELİK

bcelik@sakarya.edu.tr
Department of History, Sakarya University, Sakarya, Türkiye
Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü, Sakarya, Türkiye

TURKISH LANGUAGE AND SCRIPT EDITORS / TÜRKÇE DİL VE YAZI EDITÖRLERİ

Erdinç YEŞİLKAŞ

Turkish Language Editor / Türkçe Dil Editörü

Department of Turkish Language and Literature, Ordu
University, Ordu, Türkiye
Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu, Türkiye

Hüseyin YILDIZ

Historical Turkish Writing Languages

Tarihi Türk Yazı Dilleri

Department of Turkish Language and Literature, Ordu
University, Ordu, Türkiye
Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu, Türkiye

Abdulkadir ÖZTÜRK

Modern Turkish Writing Languages

Modern Türk Yazı Dilleri

Department of Turkish Language and Literature, Ordu
University, Ordu, Türkiye
Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu, Türkiye

FOREIGN LANGUAGES EDITORS / YABANCI DİL EDITÖRLERİ

Hakan GÜNGÖR

English Language Editor / İngilizce Dil Editörü

Department of History, Ordu University, Ordu, Türkiye
Ordu Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye

Mehmet Önder DURAN

English Language Editor / İngilizce Dil Editörü

Department of History, Uşak University, Uşak, Türkiye
Uşak Üniversitesi, Tarih Bölümü, Uşak, Türkiye

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

İlyas KEMALOĞLU

Department of History, Marmara University, İstanbul, Türkiye
Marmara Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Murat KEÇİŞ

Department of History, Muğla Sıtkı Koçman University, Muğla,
Türkiye
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Tarih Bölümü, Muğla, Türkiye

Ensar MACİT

Department of History, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Tuba TOMBULOĞLU

Department of History, Yıldırım Beyazıt University, Ankara,
Türkiye
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

SECRETARIAT / SEKRETARYA

Oğulcan Mert KEMALOĞLU

Ankara University, Institute of Social Science,, Ankara, Türkiye
Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye

CONTENTS

İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

	Romancının Yazdığı Tarih Peyami Safa ve Attila	
 Can Tankut ESMEN	<i>The History Written by The Novelist: Peyami Safa and Attila</i>	1-15
	DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20606454	
	Antik Dünyada Çekirge İstilaları	
 Harun OY Özden Hale ÖZTÜRK	<i>Locust Infestations in the Ancient World</i>	16-22
	DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20609373	
	Bozkırda İngilizler: Moskova Kumpanyası Buhara Yolunda	
 Yelda TEKKAYA DURSUN	<i>The English in the Steppe: The Muscovy Company on the Road to Bukhara</i>	23-42
	DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20818363	
	The Role of the President of the United States of America in Foreign Policy: A Political-Historical Perspective	
 Mehmet YILMAZATA	<i>Amerika Birleşik Devletleri Başkanının Dış Politikadaki Rolü: Siyasal ve Tarihsel Bir İnceleme</i>	43-57
	DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20973430	
	XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ünye Rum İnas Okulu'nun Kuruluş Çalışmaları	
 Canser OKUR Serkan YAZICI	<i>The Establishment Efforts of the Ünye Greek Girls' School in the Second Half of the Nineteenth Century</i>	58-70
	DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20607263	

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Kimliği / Article Id: HS-2026-01

Romancının Yazdığı Tarih Peyami Safa ve Attila

The History Written by The Novelist: Peyami Safa and Attila

Öz | Tarih ile edebiyat disiplinleri arasında katı bir ayrımın söz konusu olduğu düşünülmektedir. Oysaki tarihi roman alanı her iki disiplini birbirine yaklaştırırken, iki yazma biçimi arasındaki sınırları görünmez hale getirmeyi de başarır. Bilhassa meslekten tarihçilerin yazdığı romanlar ile edebiyatçı kimliğine sahip olup yine de başlıca amacının tarihe bir not düşmek iddiasında olan bir eser verdiğini önden beyan eden çalışmalar pekâlâ popüler tarih metni sınıfına dâhil edilebilir. Bu çalışmada yukarıda değinilen ikinci türe giren bir roman konu edilmiştir. Peyami Safa tarafından kaleme alınan ve önce 1928’de tefrika halinde yayımlanan daha sonra 1931’de kitap olarak basılan Attila romanı çalışmanın araştırma nesnesidir. Yazarının ilk ve son tarihi romanı olması itibarıyla edebiyat tarihi açısından da özel olan bu eser; Safa’nın eserine yazdığı önsöz kısmı ve eserinde kullandığı ana kaynaklar ve dipnotlar ile tarihçiler açısından da incelenmeye değer bir metindir. Özellikle yazarın, batılılar tarafından taraflı ve hatalı biçimde inşa edilen Attila tarihine itirazı ve Hunların bu büyük hükümdarının tarihini ortaya koyma isteği metni tarihçiler için de incelenmeye değer hale getirmektedir. Bu çalışmada, Safa bir tarihçi olarak addedilmiş ve romanın imkânları ile kurgulanan Attila tarihinin çözümlenmesi yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın yöntemi söylem analizine dayanmaktadır. Burada Safa’nın kurguladığı Attila tarihi; Hunların tasviri, Attila’nın olağanüstü özellikleri, ötekini tasviri ve söyledikleri ile Safa’nın batılı tarihçilerin görüşlerine itirazlarını doğrudan belirttiği satırların söylem analizini gerçekleştirmek ve gerek ana kaynaklar gerekse yazın üzerinden Safa’nın ortaya koyduğu denklemin sağlamasını yapmak şeklinde bir yol izlenmiştir. Çalışmada ulaşılan en önemli sonuç, meslekten tarihçilerin popüler tarih ve tarihi roman sahalalarında daha çok görünür olmalarının gerekliliğidir. Safa’nın Attila’sını okuyan sıradan bir kimse Attila hakkında belli başlı bir fikre sahip olabilir. Eser bunu başarmıştır. Brion’un aynı adlı romanının akademik çalışmalarda sıklıkla referans gösterilmesi de bu durumun bir başka kanıtıdır. Dolayısıyla böylesi bir imkân; edebiyatçılardan yahut geçmiş tacirlerinden ziyade tarihçilerin elinde kullanılmak zorundadır. Çalışma romanı tarih metni olarak kabul edip çözümlenmesi esasına dayanırken, metin üzerindeki eleştirel bakışa ve noksanlıklarının ortaya konmasına rağmen çözümlenmeden gayesini gerçekleştirme gayreti göstermiştir. Roman kaleme almak isteyen tarihçiler adına en umut verici çıktı budur.

Anahtar Kelimeler | Attila, Peyami Safa, Tarihî Roman, Söylem Analizi

Abstract | It is often thought that there is a strict separation between the disciplines of history and literature. However, the field of historical novels brings the two disciplines closer together, while also managing to blur the boundaries between the two writing styles. In particular, novels written by professional historians and works by authors who, while possessing a literary identity, declare their primary aim to leave a mark on history can certainly be classified as popular history texts. This study focuses on a novel belonging to the second type mentioned above. The novel Attila, written by Peyami Safa and first published in installments in 1928 and then as a book in 1932, is the subject of this study. This work, which is special from the perspective of literary history as it is the author's first and last historical novel, is also a text worthy of examination by historians due to Safa's preface to the work and the main sources and footnotes he used in it. The author's objection to the biased and erroneous history of Attila constructed by Westerners, and his desire to reveal the history of this great ruler of the Huns, make the text worthy of examination by historians. In this study, Safa is considered a historian, and an attempt is made to analyze the history of Attila constructed through the possibilities of the novel. The method of the study is based on discourse analysis. Here, the discourse analysis of the Attila history constructed by Safa is carried out through the depiction of the Huns, Attila's extraordinary characteristics, his portrayal of the "other," and the lines where Safa directly expresses his objections to the views of Western historians, and a method is followed to verify the equation presented by Safa through both primary sources and literature. The most important conclusion reached in the study is the necessity for professional historians to be more visible in the fields of popular history and historical novels. In our opinion, an ordinary person who reads Safa's Attila can form a certain opinion about Attila. The work has achieved this. Therefore, such an opportunity must be used by historians rather than literary figures or historical merchants. While the study is based on the principle of accepting and analyzing the novel as a historical text, it strives to achieve its goal without deciphering the text, despite offering a critical perspective and highlighting its shortcomings.

Keywords | Attila, Peyami Safa, Historical Novel, Discourse Analysis

Atıf
Esmen, C. T. (2026). Romancının Yazdığı Tarih Peyami Safa ve Attila. *Histosophia*, 3, 1-15.

Citation
Esmen, C. T. (2026). The History Written by The Novelist: Peyami Safa and Attila. *Histosophia*, 3, 1-15.

Can Tankut Esmen
(Sorumlu Yazar / Corresponding Author)

ctankutesmen@trakya.edu.tr

Dr. Öğr.Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Edirne, Türkiye

Assoc. Prof. Dr., Department of History, Faculty
of Literature, Trakya University, Edirne,
Türkiye

Etik Kurul Onayı | Ethics Committee Approval
Bu çalışma yalnızca tarihsel doküman analize dayandığı için etik kurul izni gerekmemektedir.
This study is based solely on historical document analysis and does not require ethics approval.

Hakem Değerlendirmesi | Peer-review
Dış bağımsız ve çift kör
Externally and double-blind peer-reviewed

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest
Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
The author has no conflicts of interest to declare.

Finansal Destek | Funding
Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author declared that this study has received no financial support.

Bu makale, intihal tespiti amacıyla **iThenticate** yazılımı ile taranmıştır.
This article has been screened for plagiarism using **iThenticate** software.
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (**CC BY-NC 4.0**) kapsamında lisanslanmıştır.
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (**CC BY-NC 4.0**).

Giriş

Bu makalenin konusu Türk edebiyatının usta kalemlerinden Peyami Safa'nın kaleme aldığı Attila başlıklı tarihi romandır. Çalışma, söz konusu eserin Türk hükümdarını nasıl resmettiği ve Attila'nın tarihine yapmaya çalıştığı katkıyı ortaya koymayı amaçlarken dönemin milliyetçilik anlayışının edebiyat ve eski Türk tarihi bağlamlarında tarih kurgusunu nasıl şekillendirdiğini de ortaya koymayı amaçlamaktadır. Diğer yandan, eser Türk milliyetçiliğinden etkilenmesinin yanında milliyetçi düşüncüyü beslemesi ve Attila ile Avrupa Hunlarının Türkçülerin nezdinde önem ve itibar kazanmalarına nasıl vesile olduklarını da incelemektedir.

İlk baskısını 1931 yılında yapan roman, Safa'nın genelde tarihe, özelde ise eski Türk tarihine dair kaleme aldığı yegâne eseridir. Romanın kaleme alındığı dönem, Türk tarih tezinin ortaya atıldığı ve aydınlar arasında etkisinin güçlü olduğu bir dönemdir. Türk tarih tezi ise, tüm diğer özellikleri bir yana, Batı'ya karşı belli bir tepkisellik ile ortaya konmuş bir tez olması itibarıyla ehemmiyet sahibidir. Geliştiği süreç öncesinde, tarih tezini meydana getiren aydınların Anadolu'nun işgalini görmüş, işgallere karşı savaşmış, hafızalarında söz konusu mücadeleden kalan izlerle yaşamak zorunda kalan kimseler olmaları unutulmaması gereken bir gerçektir. Bu bağlamda, Türk milletine dayatılan Sevr Antlaşması'nın ağır koşullarının Türk seçkinlerin nezdinde Batı imgesini olumsuz etkilediği eklenmelidir.

Dönemin tarih anlayışı, en basit anlatımıyla Türklüğü merkeze almaktadır. Bunun başlıca nedeni, millî devletin kurucu felsefesinde Türk milliyetçiliğinin yatması ve dönem atmosferinin araştırmacıları bilhassa eski Türk tarihini araştırmaya teşvik etmesidir. Safa da tarihi bir roman kaleme alma motivasyonunu buradan sağlamıştır. Milli tarihin yeniden üretilmesi, milletleşme sürecinde geçmişin ulusal bir bilinçle yeniden inşa edilmesine dayanmaktadır (Akbayrak, 2012, s. 10). Türk milleti de henüz olgunlaştıramadığı milletleşme sürecinde dayanağını tarihten aramış; tarihin ulus devlet inşasında rol sahibi olan milliyetçi düşüncenin ihtiyaçlarına cevap verme potansiyelinden sonuna kadar yararlanmıştır (Esmen, 2021, s. 100). Ersanlı, "Türk tarih tezinin, Türk benliğini oluşturacak bir araç ve gelecek kuşaklar gözünde mutlu bir amaç olması isteniyordu" sözleriyle söz konusu duruma bir tespit ile açıklık getirmiştir (Ersanlı, 2013, s. 113). Peyami Safa'nın cevap üretme kaygısının ardında yatan bir başka sebep ise Batılıların Türkler hakkındaki kimi iddialarıdır. Türk insanının sarı ırka mensup olduğu, Türklerin zekâ yoksunu oldukları, barbar bir millet olarak insanlık tarihine ve medeniyete hiçbir katkı sunmadıkları yönündeki tezler dönem aydınları üzerinde hayli tesir bırakmıştır (Özcan, 2011, s. 51). Bununla beraber Türklerin sahip oldukları devletlerin başına harami gibi çöktükleri; devlet felsefesine katkı sağlamayıp, Bizans, İran ve İslam geleneklerinden beslendikleri de söylenmiştir (Şimşek, 2012, s. 92). Safa, Attila'sını inşa ederken söz konusu ithamlara karşılık vermeye gayret etmiştir.

Konu hakkındaki yazına bakıldığında, günümüze dek Attila romanı üzerine sınırlı sayıda

çalışmanın üretilmiş olduğu dikkati çekmektedir. Bunlar arasında kaleme alınmış iki önemli yazı, entelektüel derinliği ile dikkati çekmektedir. Bunlar Murat Belge ve Ahmet Özcan tarafından yazılan, akademik yazın dilinin sınırlarına bağlı kalmadan inşa edilmiş ve yazına entelektüel anlamda katkı sağlayan çalışmalar olarak ifade edilebilir. Belge, Attila Romanları başlığını taşıyan ilgili yazısını Genesis Büyük Ulusal Anlatı ve Türklerin Kökeni adlı yazara ait çeşitli makalelerin derlendiği bir kitap içinde konumlandırmıştır (Belge, 2008). Çalışmanın bütünü cumhuriyetin ilk 10-15 senesine odaklanan yazıları ihtiva etmektedir. Özcan'ın çalışması ise Peyami Safa'ya armağan edilen bir derleme içinde yer alan Yazarın Unuttuğu Roman: Attila başlıklı makaledir (Özcan, 2015).

Çalışmaya yol gösterecek eserlerin içeriğine ve bağlamına bakıldığında Belge'nin romanın yazarına dair daha eleştirel bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Belge'nin, yazısında ortaya koyduğu Safa'nın romanını Marcel Brion'un aynı adlı romanına karşı bir cevap olarak yazıldığı yönündeki tespiti oldukça kıymetlidir. Belge, Brion'un romanında bir Türk milliyetçisini rahatsız edecek ifadeler olduğunu belirtirken Safa'nın bu rahatsızlık neticesinde romanını kaleme alarak adeta komplekslerinin acısını çıkarttığını söylemektedir (Belge, 2008, s. 244). Belge, yazısının ilerleyen safhalarında Safa'nın romanı üzerine değerlendirmeler yaparken, çoğunlukla romanda karşımıza çıkan anakronik ifadelerin altını çizmektedir (Belge, 2008, s. 252-255). Belge, romana dair değerlendirmesini tamamlarken:

“Turancılığın keşfiyle ‘eski Türk tarihine’ mal edilen bu kişilikler de Türk tarihinin kahramanları arasına girdi. Bu, başlı başına incelenmesi gereken bir süreç; çünkü Osmanlı kültürü çerçevesinde Attila ve Cengiz gibi göçebelikle özdeşleşen hakanlara, kağanlara özel bir saygı duyulduğunu sanmıyorum” diyerek eski Türk tarihine ait karakterlerin modern Türkiye’de popüler olması ile Turancı düşünce arasındaki bağı göstermesi bakımından önemli bir tespitte bulunmaktadır (Belge, 2008, s. 258).

Belge'ninkine kıyasla kısa sayılabilecek yazısında Özcan ise; Safa'nın romancı kişiliği içinde Attila'nın tarihi roman bağlamında tek olmasına yapılan vurgu ile başlamaktadır. Özcan, Attila romanını, Hun hükümdarı Attila'nın Türklerin atası olarak keşif, icat ve yeniden inşasından öncü rolü oynayan bir metin olarak işaret etmektedir (Özcan, 2015, s. 323). Yazar, kısa makalesinin temel savının bu olduğunu söylemektedir. Özcan romanı, ilerleyen yıllarda bizzat yazarının romancılık bakımından zayıf bir eser olarak nitelendirdiği ve Necip Fazıl ile yaşanan intihal polemliği (Brion'un eserine atıfla) sebebiyle “hatırlanmak istenmeyen” bir çalışma olarak geçmişe gömdüğü bir yayın olarak tanımlamaktadır (Özcan, 2015, s. 324). Özcan'ın naklettiğine göre Safa eserini edebi bir kaygı ile yazmadığını ifade etmiştir. Safa, Attila'ya dair kısıtlı tarihi bilgiyi akademiye nazaran edebi bir üslupla, dönemin ideolojik kaygılarına hizmet edecek bir yeniden inşaya tabi tutmak amacındadır. Safa'nın Attila'yı konulaştırmasını kolaycılık olarak yorumlayan Özcan, Hunlar ve Attila hakkındaki

araştırmaları derlemenin nispeten kolay oluşu, Fransızcada benzer yayınların yapılmış olmasının Safa'yı bu şekilde bir çalışma yapmaya itmiş olabileceği ve konu itibarıyla aşk entrika casusluk gibi bağlamların üretilmesinin Safa'nın eserini kaleme almadaki belirleyici amiller olabileceğini yazmıştır (Özcan, 2015, s. 329, 334).

Roman hakkındaki yazına bakıldığında meseleyi edebiyat tarihi bağlamında incelenen şu çalışmalara da rastlamak mümkündür: Mustafa Gür tarafından kaleme alınan Tarihle Popülerliğin Birleştiği Bir Peyami Safa Romanı: Attila başlıklı makale, Fazıl Gökçek'in Marcel Brion ve Peyami Safa'nın Attila Hakkındaki Romanları başlıklı makalesi, Zeliha Güneş'in Tarihsel Bir Roman: Attila başlıklı yazısı ve İsmail Karaca'nın Cumhuriyet Dönemi Roman ve Piyeslerinde "Atillâ" (1930-1950) isimli çalışması bunlar arasında önde gelenlerdir. Gür tarafından kaleme alınan makale, romanı edebiyat tarihi ve edebiyat kuramı bağlamında incelerken eserin Türk tarihi roman geleneği içerisindeki yerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmasında kurgu ve karakterleri Lukacs'ın Tarihsel Roman adlı yapıtında yer alan "olayların gerçeğin iç-toplumsal-tarihsel özüyle hiçbir ilgisi olmadığını, ancak geçmişin bilinçli uygulamasıyla dışsal ve dekoratif bir sahicilik görüntüsü oluşturduğu" tezinden hareketle inşa eden Gür, yazı boyunca söz konusu tarihi gerçeklikten uzaklaşmanın ve kopuşun örneklerini sunmaktadır (Gür, 2012, s. 58). Yazındaki bir diğer önemli çalışma Gökçek'e aittir. Yazar, kısa çalışmasında Safa'nın Attila romanı ile kendisinden kısa süre önce, 1928'de Fransa'da basılan Marcel Brion'un Attila romanını karşılaştırmayı hedeflemiştir (Gökçek, 2012, s. 76). Yazar, Belge'nin aksine her iki Attila romanı arasında gerek kurgu ve gerekse birçok ayrıntı bakımından farklılıklar olduğu sonucuna varmaktadır (Gökçek, 2012, s. 81). Yazına katkı yapan isimlerden Güneş ise diğer örneklerle kıyasla oldukça hacimli olan bir çalışmayı hayata geçirmiştir. Bu yazı oldukça detaylı bir roman analizi olarak tarif edilebilir. Attila romanını; olay örgüsü, kişiler, dil ve anlatım ve yer ve zaman bağlamlarında inceleyen makale, romandan yaptığı sık alıntılar ve kısıtlı kaynakçasıyla salt eseri merkezine alan bir yaklaşımla incelemesini tamamlamıştır (Güneş, 2005, s. 67-102). Burada okura sunulacak son çalışma ise Karaca tarafından yazılmış olan makedir. Bu yazı sadece Safa'nın romanını değil, 1930-1950 yıllarında yazılan tüm tarihi roman ve piyesler içinde Attila'nın nasıl ele alındığını konu edinmektedir (Karaca, 2020, s. 21) Burada, Safa'nın romanı bir öncü ya da bir ilk örnek gibi nitelendirilmektedir (Karaca, 2020, s. 23). Çalışmasının yarıya yakın kısmını Safa'nın romanını incelemeye ayıran Karaca, kurguya dair belli başlı olayları incelerken, edebiyat disiplini içerisinde normal karşılandığı üzere geniş alıntılar yapmak suretiyle sıklıkla, doğrudan Safa'nın ifadelerine başvurma yolunu tercih etmektedir (Karaca, 2020, s. 23-44).

Bu makalenin başlıca amacı, bir edebiyatçının edebiyatın imkânlarıyla tarihin sınırlılıklarını aşmaya çalışarak metin inşa etmesinin sonuçlarıyla yüzleşmektir. Tarihi gerçekliğin yazılı metne dönüştüğü tarih çalışmaları, ana kaynakların doğası gereği oluşan ve tarihçi tarafından

doldurulması beklenen boşluklar bulunmaktadır. Her meslekten tarihçi, bu gerçek tarihçiler tarafından ihmal edilir ve tarihi roman ve edebiyat söz konusu boşlukları doldurmaya talip olursa, bu durumun sonuçları ne olabilir sorusunu kendisine sormalıdır. Bu makale de işte böyle bir sorgulama neticesinde, kimi cevaplara yolda rastlama kaygısıyla kaleme alınmaktadır. Çalışmada Attila romanı iki bölümde incelenmektedir. İlk olarak, önsöz kısmında yazarın, tarihe, Attila'ya ve kendi romanına bakışı masaya yatırılmaktadır. Bu kısım, çalışmanın sonraki kısımlarında Safa'nın neyi neden kurgulamış olduğu ile alakalı düşüncelerimizin bizzat Safa'nın sözleriyle temellendirilmesine hizmet etmektedir. İkinci bölümde ise romanın ana metninde Attila imgesinin nasıl kurgulandığı tartışılmaya açılmaktadır. Burada, romandaki Attila'nın tarihi kaynaklar ve 30'ların tarih anlayışındaki Attila imgesi ile olan bağlantısı çözümlenmektedir. Söz konusu çalışma yukarıda özetlenen ve çoğunlukla edebiyat disiplininin beslenen akademik yazına saygı duymak ve yararlanmakla birlikte, kendisini entelektüel bağlamda ortaya konmuş (Belge/Özcan çizgisindeki) yazına daha yakın bir yere konumlandırmaktadır. Ortaya koyacağı katkının (varsa) bu bağlamda değerlendirilmesi yazarın yegâne amacıdır.

Önsözün Söyledikleri

Roman öncelikle Safa tarafından kaleme alınan bir önsöz ile başlaması itibarıyla hayli ilgi çekicidir. Romancılığın teamüllerinde dahi istisnai bir durum olan önsöz yazma geleneği, Safa'nın çalışmasını edebiyatın sınırlarının ötesinde bir yere konumlandırıldığını bize düşündürmektedir. Yazarın, kurmacanın imkânlarını cephanesine katıp, eserini roman olarak kurguladıktan sonra yine de son sözlerini tarih namına söyleyeceği bir çalışma ortaya koymak amacıyla olduğu zannedilmektedir. Safa'nın adlandırmasıyla romanı izah eden bir başlangıç olan ayrılmış kısımda yazar, açık şekilde beşinci yüzyılda yaşamış Hun halkının zihnine tercüman olmak niyetini ortaya koymaktadır. Bunu yaparken, Attila'yı bizzat gören ve tarihinde dönemin olayları ile Hun hakanına dair izlenimlerine yer vermiş olan Priscus'u ana kaynak olarak kullanılacağını okura hissettirmektedir (Safa, 1974, s. 5).

Peyami Safa'nın Attila romanına yaklaşımı Attila kimdir sorusu etrafında şekillenmektedir. Tarihin alakadar olması beklenen bu soru, Safa tarafından ciddiyetle ortaya atılmış ve tartışılmıştır. Buna göre, Safa, dönem kroniklerinden hareketle Batı yazınının vardığı "Attila bir barbardır" cevabından genellemelerin doğurduğu basit bir yanıt olarak bahsetmektedir. Yazara göre batılı tarihçiler, bu sözcükleri kendinden emin ve üzerine basa basa değil ancak kekeleyerek ifade edebilmektedir. Batıdan kasıt ise başta Priscus olmak üzere Prosper ve Jordanes gibi isimlerden oluşan Roma ve Bizans kronikleridir. Batı kavramının Roma'nın parçalanması sonrası bir parçası haline gelecek olan Töton, Germen ve Macar anlatılarında yer alan Attila ise Safa'ya göre oldukça

olumludur. Burada insanlığı kahretmek ve Romanın fenalıklarını cezalandırmak için dünyaya gönderilen bir cezalandırıcıdan şenliklerde ve ziyafetlerde ortaya çıkan neşeli, soylu, misafirperver bir Hakan'a kadar farklı manalar Attila'ya yüklenmiştir. Macarlar ise daha ileri giderek onu Hunların ruhu ve kendilerinin atası olarak kabul etmişlerdir (Safa, 1974, s. 6).

Safa'nın Attila kimdir sorusuna verdiği cevap ise; romanında bizzat Attila'ya söyleteceği ve hiçbir kaynak göstermemesine karşın Attila'nın kendi kendisini tanımlamak için zamanında söylemiş olduğu iddia ettiği Allah'ın kamçısı sıfatıdır. Yine bir kaynak belirtmeksizin tırnak içinde alıntı yaparak önsözünde yer verdiği ve Attila'ya ait olduğu ifade edilen tarife göre Hun Hakanı kendisini şu sözlerle ifade etmektedir: “Arzı mev’ud’a kavuşturan ilahi kudreti beşinci asırda Cermenlerin elinden alarak şerre, fesada, musibete, bin bir seyyieye düşmüş insanları kırbaçlamak, onu daha zinde, daha yüksek, faziletkâr ve hayırhah bir medeniyete hazırlamak!” (Safa, 1974, s. 6-7).

Burada karşımıza çıkan ilk çarpıcı ifade arzı mev’ud kavramıdır. İfade Musevilikte Allah'ın Hz. İbrahim'e ve onun nesline sahip olacaklarını vaat ettiği topraklar için kullanılan bir terimdir (Küçük, 1991, s. 442). Ebetteki olayların geçtiği coğrafyanın Yahudilerin vaat edilmiş topraklar söylencesiyle bir ilgisi yoktur. Fakat burada altı çizilmesi gereken nokta, yazarın Attila'yı kendi ağzından doğrudan Tanrı tarafından vazifelendirilmiş seçilmiş bir hükümdar olduğuna inanan bir kimse olarak aksettirmesidir. Buna göre Attila'nın esmer kafası (bariz biçimde doğulu köklere bir göndermedir) Tuna boylarını aşarak Avrupa'ya hâkim olmasaydı, çöküntü ve çürüme içindeki Avrupa medeniyeti kendine gelme şansı bulamayacaktı. Yazar, bu noktada son bir tespit ile Attila'ya dair nihai yargısını tarihe kayıt düşmektedir. Attila, eylemleriyle aslında Avrupa'ya yarar sağlamış olan bir yaratıcı tahripkârdır. Onun yıkımlarının uzun vadeli sonuçları günümüzdeki modern ve gelişmiş Avrupa'nın temellerini oluşturduğu için, Attila medeniyetten dışlanmamalı, aksine onun merkezinde bir yere konumlandırılmalıdır. Yazar nazarında, bu bağlamda, Attila'ya barbar denmesinin hiçbir önemi yoktur. Uyuşuk bir atın adalesine vurulan kamçı nasıl bir zulüm sayılmayıp, hayvana yaşama ve devinim kudreti verdiği için meşru kabul ediliyorsa, Attila'nın barbarlığı da aynı şekilde kabul edilmelidir. (Safa, 1974, s. 7).

Safa'nın Attila kimdir sorusuna verdiği kısa cevap içinde dikkati çeken bir başka önemli husus ise yazarın Hun hükümdarı üzerinden doğu-batı karşıtlığı içinde örtük bir konumlanmaya sahip olmasıdır. Yukarıda belirtildiği üzere, Attila bir doğulu ve elbette ki büyük bir Türk başbuğu olarak tanımlanmaktadır. Ancak yazar, önsöz içerisinde batılı karakterler hakkında da okuru bir fikir sahibi yapacak bir tasvirde bulunmaktan geri durmamıştır. Konu bir noktada kahramanlık ve savaşkanlıktan kadın-erkek ilişkilerine getirilmiş ve Attila muazzam bir aşka sahip, âşık ve sevmesini bilen bir kimse olarak ifade edilmiştir. Tam da bu kısımda bir kıyas içerisine girilerek: “Attila pembe-beyaz tenli, nazik elli ve ince belli bir medeniden çok daha fazla kadınları sevmesini ve anlamasını bilirdi.” denilmiştir (Safa, 1974, s. 7). Okuru bir an için Attila'nın aşklarına konu olan batılı kadınları

anlatıyormuş zannına sürükleyen bu sözcükler, dikkatli bir bakışla görüleceği üzere aslında medeni sıfatıyla tanımlanarak ironiden de geçirilen batılı erkekleri ifade etmektedir. Bu satırlarıyla Safa, doğu-batı çatışmasına örtük cevabını (belki de bu cevap gerçekten romanına kızdığı Brion’a verilmişti, kimse bilemez) batılı erkekleri kadınlaştırmak vermiştir. En özlü biçimiyle “Doğu’nun (Ben) Batı’yı (Öteki) mukayese ederek ve sorgulayarak tartışması” (Koçyiğit, 2017, s. 136) ve tanımlaması anlamına gelen oksidentalizm burada kendisi hissettirmektedir. Şüphesiz oldukça zayıf ve iptidai bir haliyle. Diğer yandan, Safa’nın bu mukayesesini Said’in opus magnumu Oryantalizmi neden “Oryantalizmin karşısına oksidentalizmi koymak doğru olmayacaktır” (Said, 1991, s. 513) uyarısıyla sonlandırdığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Safa’nın bir romancıdan ziyade bir tarihçi gibi çalıştığı kesitlere odaklanılan bu başlıkta değinilen son husus yazarın kimi yerde tercih ettiği dipnot kullanımlarıdır. Bu bağlamda romanda 11 kez dipnot kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan üç tanesi yer veya kişileri açıklamak maksadıyla metne ilave edilmiştir. 6 tanesinde doğrudan bir ana kaynağa gönderme yapılmıştır. 2 referans ise Attila hakkında tarih kaleme almış bir esere verilmiştir. Safa’nın yararlandığı ana kaynakların başında Priscus gelmektedir (bk. Priscus, 2020). Bunlardan ilki, Hunların önemli misafirlerini ağırlarken hizmetlerine güzel kadınlar tahsis ettikleri bilgisinin sonunda verilmiştir (Safa, 1974, s. 19). Safa, burada romanın kurgusuna renk katmak isterken tepki görebileceği bir noktada yükü Priscus’un şahitliğine bırakmak ister gibi görünmektedir. Priscus’a yapılan ikinci atıf, elçilerin mesajlarını doğrudan Hakan’a iletmeleri geleneği ile alakalıdır. Sonraki atıf ise elçilik heyetini kabul eden Attila’nın, Doğu Roma’ya sığınan Hun hainlerin isimlerini elçilik heyetine tek tek okuttuğu sahnede kullanılmıştır. Priscus’un kaynak olarak işaret edildiği bir sonraki yer, İskitlerin (Hunların) toprağa saplanmış bir kılıcı tanrı olarak kabul edip ona ibadet ettiklerinin ifade edildiği yerdir. Bu noktada şahit sayısı ikiye çıkartılmış ve Priscus ile Herodotos’un Tarih’ine dipnotta yer verilmiştir (Safa, 1974, s. 139). Safa’nın faydalandığı diğer ana kaynak ise eserinin Attila ile ilgili kısımlarını büyük oranda Priscus’tan derleyerek kaleme alan Got asıllı Roma tarihçisi Jordanes’e aittir (bk. Jordanes, 1908). Bu referanslardan ilki, Attila’nın ağabeyi Bleda’yı nasıl ve niçin öldürttüğünün elçilik heyeti içinde konuşulduğu kısımda verilmektedir (Safa, 1974, s. 22). İkincisi ise Hun orduları ile Batı Roma kuvvetlerinin çarpıştığı Katalon Savaşı öncesinde Attila’nın askerlerine yaptığı söylenen konuşmadır. Yazar Jordanes’ten iki sayfayı aşan bir iktibasla söz konusu hitabeyi romanı içerisinde kullanmıştır (Safa, 1974, s. 177-179).

Safa’nın faydalandığı ana kaynakların yanında metninde iki kez müracaat ettiği bir tarihçi de bulunmaktadır. Bu isim Fransız tarihçi Amédée Thierry’dır. Safa, yazarın Histoire des Gaulois (Galyalıların Tarihi isimli bu eser 1828 yılında yazılmıştır) ve Histoire d’Attila (Attila’nın Tarihi isimli bu eser 1856 yılında kaleme alınmıştır) başlıklı eserlerinden istifade etmiştir. Galyalıların

Tarihi Paris şehrine dair verilen bir anekdotta referans edilirken (Safa, 1974, s. 167), Attila'nın Tarihi ise Katalon Savaşı kurgulanırken savaşın seyrine dair verilen askeri bilgileri temellendirmek için tercih edilmiştir (Safa, 1974, s. 181).

Roman'ın İnşa Ettiği Attila Tarihi

Esasında Safa, romanında erken cumhuriyet yıllarının atmosferi içinden konuşan bir Türk olarak, Attila'yı ele alması itibarıyla önemlidir. Her ne kadar Safa'nın Attila'nın popülerlik kazanmasında hatırı sayılır bir payı olsa da (Özcan, 2015, s. 323) dönemin tarih anlayışı içinde filizlenmeye başlayan bir Attila tarihyazımı da söz konusudur. Bu filizler ilk meyvelerini Türk tarih tezi içerisinde vermiş, ortaya güçlü bir Attila anlatısı çıkmıştır. Türk tarih tezi çerçevesinde gelişen eserlerin ilkinde Attila; cesur, akıllı, azimkâr ve milliyetperver olarak tasvir edilmiştir (Türk Tarihinin Ana Hatları, 2014, s. 376). Bu ifadeler, aynı paragraf birebir kullanılarak dönemin Tarih ders kitabında yerini almıştır (Tarih II, 1933, s. 23). Benzer ifadeler Reşat Ekrem'in Attila ve Hunlar başlıklı kitabında da bulunmaktadır (Reşat Ekrem, 1933, s. 25). Bu bağlamda Attila, yeni kurulan Cumhuriyet'in yetiştirmek istediği nesilleri tarifi gibidir. Attila sahip olduğu olumlu özelliklerle örnek vatandaş misali, her yaştan Türk'e emsal olarak sunulmuştur.

Aynı süreçte farklı çalışmalarda alternatif Attila metinlerine de rastlanmaktadır. Örneğin Hüseyin Namık'ın çalışmasında, Attila ilk hedefi tüm Hunları birleştirip, Hun birliğini kurma düşüncesine sahip bir başbuğ olarak karşımıza çıkmaktadır (Orkun, 1933, s. 24). Tarih tezi içinde içerisinde, dönemin siyasi konjonktürü nedeniyle kendisine yer bulmayan bu yaklaşım, Hüseyin Namık'ın Attila'sında ana motivasyon kaynağıdır. Buna paralel olarak, Orkun'da Attila'nın askeri kabiliyeti de özellikle vurgulanmaktadır. Burada, Katalon Savaşında Attila'nın askerlerine yaptığı konuşmaya yer verilmiş ve tarihi gerçekliği tartışmalı dahi olsa Attila'nın büyük bir savaşçı olduğu yönündeki iddiayı kuvvetlendiren bir anlatı meydana getirilmiştir (Orkun, 1933, s. 69).

Döneminin Attila anlatısı içerisinde belirleyici bir konuma sahip olan romanında Safa nasıl bir Attila tarihi kurguladı? Yukarıdaki bölümde inşa ettiği metni edebiyattan tarihe yaklaştıırken hangi araçlardan nasıl istifade ettiğine değinilen (önsöz pratiği ve dipnotlandırma), Peyami Safa'nın romancı eliyle nasıl bir Attila tarihi yazdığı bu başlıkta ele alınmaktadır. Burada roman sahne sahne incelenmemekte; bunun yerine yazarın dış ses olarak metne müdahale ettiği yerlere, tarihe dair kendi yargılarını romanın kahramanları üzerinden ifade ettiği cümlelere odaklanılmaktadır.

Hunların Tasviri

Safa'nın romanı temalar halinde incelendiğinde, ilk dikkati çeken husus Hunların tasvir edilmiş biçimleri ile alakalıdır. Attila'nın henüz sahneye çıkmadığı ilk sayfalarda Hunların gerek fiziksel özellikleri gerekse yaşayış biçimleri ile alakalı izlenimler, Bizans elçilik heyetinin gözünden

anlatılmaktadır. Burada Hunların Asyalı köklerine gönderme yapan bir fenotip tasviri yazarca uygun görülmüştür. Safa; “Kırpışan ziya, Odekon’un tüysüz, esmer, elmacık kemikleri fırlamış, çukur yanaklı, yassı burunlu ve yuvarlak çeneli yüzünde sarı bir badana ile dolaşmıştı.” (Safa, 1974, s. 17) satırlarıyla Odekon karakteri üzerinden Hun insanının portresini çizmiştir. Bu tasvir Priscus’un Fragmanlarında betimlediği Attila imajı ile de uyuşmaktadır: “Kısa boylu, geniş göğüslü, iri kafalıydı; kökeninin işaretlerini gösteren koyu tenli, basık burunlu, seyrek ve kırışmış sakallı, küçük gözlüydü (Üstün, 2013, s. 126).”

Roma kronikleri içerisinde Hunları ilk kez ele alan ve oldukça tarafgir bir yaklaşımla onları betimleyen Ammianus Marcellinus ve eseri *Res Gestae*’dir. Hunların, Karadeniz’in kuzeyini aşarak Roma ile ilk temaslarını gerçekleştirdikleri dördüncü yüzyılın son çeyreğine ait hadiseleri nakletmektedir. Üstün’ün tespitine göre Ammianus’un nazarında Hunlar, korkunç ve insandan aşağı yaratıklardır (Üstün, 2013, s. 47). Safa’nın romanında Priscus’a söylediği Hunlara dair şu gözlem “Bu sırtlarına fare derisi giymiş, baldırlarına paçavralar dolamış, tüysüz, çeneleri cilalı, çarpık bacaklı, geniş omuzlu, uzun kollu ve koca kafalı insanlara hayretle bakıyor ve Hun’lara dair vaktiyle öğrendiği şeyleri hatırlıyordu.” (Safa, 1974, s. 24) Ammianus’un Hunların genel görünümüne dair kaydettiği satırlar ile uyuşmaktadır (Üstün, 2013, s. 161). Her ne kadar önsözün Hun tarihini hatalardan arındırma misyonunu kendisine yüklese de Safa Batılı kaynakların araştırmacılara dayattığı kalıp tarifleri kullanmaktan kaçınmamıştır.

Safa’nın sıradan bir Hun tarihini tasvirine dair ilginç bir ayrıntı ise Attila’nın cenazesine binaen söylenen şu sözler ile kendisini göstermektedir: “Ölülere ait ananelerine tabi olarak, Hunlar o gece tıka basa yediler. En büyük kederlere sefahat karıştırmak da bu kavmin millî adetlerindendi.” (Safa, 1974, s. 290). Cenaze merasimi ve defin işleminin ardından gerçekleştiği tasvir edilen büyük bir şölenin anlatıldığı ilgili bölümde, yazar, kurgusunu Türk kültür tarihine dair düşünülen bir not ile kapatmayı uygun görmüştür. Bu satırlar, verdiği bilginin ehemmiyetinden ziyade, Safa’nın tarihe müdahil olma ve “şu şöyledir” babında tarihi gerçekliğe dair hüküm içeren ifadeler kullanma isteğini göstermesi bakımından önemlidir. Ahmetbeyoğlu, Priscus’a dayandırmak suretiyle; Attila’nın cenaze merasimini takiben strava adı verilen bir yemeğin (şölen) tertip edildiğini yazmaktadır (Ahmetbeyoğlu, 2001, s. 106).

Fevkalade Attila

Safa’nın Attila romanının başlıca gayesi Attila’nın şahsi tarihi hakkındaki yanlış intibayı ortadan kaldırmak olarak ifade edilmişti. Fakat yazar, kahramanını tarihte olduğu gibi resmetme iddiasında zaman zaman yoldan sapmış ve nihayetinde insanüstü (fevkalade) bir Attila ortaya çıkmıştır. Bu durumun en bariz ifadesi romanda Attila’nın sahneye çıktığı ilk yerde sarf edilen şu sözlerdir: “Bütün

insanların kudretlerinin mecmuunu kendisinde taşıyan adam, insanlardan ziyade ilahlara yakın adam geliyordu.” (Safa, 1974, s. 38). Başka bir noktada ifade edilen “Attila taraf-ı Haktan gönderilmiştir; vazifesi küre-i arzın çürümüş insan köklerini sökerek, yerine yeni nesillerin ve yeni medeniyetlerin tohumlarını atmayı müsait bir zemin vücuda getirebilmektedir. (Safa, 1974, s. 125) sözleri de Hun Hakanına hem olağanüstülük kazandırmak hem de ilahi vazifesini açıklamak için seçilmiştir. Attila, tarihte başardıkları ve kısa sayılabilecek bir süre içinde giriştiği siyasi askeri eylemler ile sıradanlığın sınırları her halükârda aşmış bir kimsedir. Romanında yazar ise söz konusu sınırları aşarak başka bir Attila tanımımıza aracı olmuştur. Aquielia şehrinin ele geçirilmesinden sonra Attila’yı tek başına şehrin içerisine gönderen yazar kurduğu mizansen ve sarf ettiği şu sözler ile hükümdarın söz konusu karizmasını perçinlemek istemiştir: “Attila’yı görünce şaşırdılar. Onu tanımamışlardı. Fakat tek başına yürüyen ve tepeden tırnağa kadar vücudunun her cüzünde harikaların işaretlerini tanıyan bu fevkalade adamın ilk tesirlerine mağlup oldular.” (Safa, 1974, s. 243-244).

Safa’nın Attila’ya tasvirlerinde olağanüstülüğüne vurgu yapan başka noktalar da mevcuttur: Hükümdar gerek Doğu Roma elçilerini azarlarken resmedildiği şu sahnede: “Attila’nın öfkesi en son haddine çıktı. Hunların hakanı, ağır eşyayı devirebilecek dehşetli bir sesle haykırdı.” (Safa, 1974, s. 45); gerek sevgili Onorya’nın bir bakış ve düşüncesinde: “Atlılar yaklaşınca Onorya fark etti ki bunların içinde Attila yoktu; zira herhangi bir Hunla Attila’nın ata binişleri arasındaki fark uzaklardan bile anlaşılırdı.” (Safa, 1974, s. 102); gerekse kadınlara ne derece düşkün olduğunun anlatıldığı şu satırlarda: “Attila’nın zevcesini müthiş bir kıskançlık kemiriyordu; vakıa kocasının ihaneti yeni bir şey değildi; hiçbir gün kadınsız yaşamayan, her gün yeni bir maceraya atılan, hatta Kerka’nın üstüne yüzlerce defa, bilamübalâğa yüzlerce defa evlenen ve bir millet teşkil edecek kadar çok çocukları dünyaya gelen Attila’nın, artık bu zevcesinde kıskançlık duygusunu tamamıyla öldürmüş olması icap ederdi.” (Safa, 1974, s. 62) hep mübalâğa sanatının sınırları zorlanarak ele alınmıştır. Zannederiz ki yazarın nazarında Batı Roma İmparatorunun kız kardeşine söylenen şu sözlerin muhatabına daha azı yakışmazdı: “Sen, inhitat eden beşinci asır Avrupa’sına tedip sillesini vuran yegâne adamsın.” (Safa, 1974, s. 229).

Ötekinin Tasviri ve Söyledikleri

Öteki hakkında yazmak, konuşmak tarihçiliğin en bıçak sırtı meselelerinden bir tanesidir. Karşına konumlandığı toplumlar üzerinden kendini inşa etmek, toplumları sınıflandırmak kökleri Herodot’a kadar uzanan eski bir yoldur. Herodot, Atina’nın ve Atinalı özgür yurttaşların tarihini anlatırken öteki olarak belirlediği İskitleri kullanmak suretiyle bunu yapmıştır (Hartog, 2014, s. 45). Batı’nın entelektüel hâkimiyetini sağlayan en güçlü araçların başında tarihyazımında kurulan üstünlük gelmektedir. Batı, ötekini tanımlayarak ona bir imaj belirlerken, süreçte ötekinin tarihi hakkında da bilgiyi üreten, siyasi-askeri-iktisadi hâkimiyetini tarihsel temele oturtan bir yaklaşım

benimsemiştir (Esmen, 2021, s. 62). Eski Türkler ve Avrupa Hunları da bu bağlamdan nasibini almışlardır. De Guignes'nin ilk kez dile getirdiği bu iddianın arka planında, Batı merkezli oryantalist düşüncenin dayanaklarından bir tanesi olan öteki inşasının payı büyüktür. Bu noktada Avrupa Hunları, Batı medeniyetinin sacayaklarından birisi sayılan Roma İmparatorluğu'nun ötekisi olarak ve üzerlerine yakıştırılan barbar sıfatıyla tanımlanmaktadır (de Guignes, 2018, s. 361 vd.).

Tarihyazımında karşılaşılan sorunlu bir yaklaşım olduğuna dikkat çektiğimiz öteki inşası Safa'nın satırlarında da kimi yerde karşımıza çıkmaktadır. Burada, özellikle iki yerde, yazar Attila'nın çağdaşı olan siyasi rakiplerini betimlerken seçtiği ifadelerde tahkir edici bir öteki imgesi yaratmıştır. Batı Roma İmparatoru III. Valentinianus hakkında söylenen “Kararsız, mütelevvin [dönek], hilekâr, aciz şahsiyetiyle bütün Roma'nın tereddisine canlı bir timsal olan imparator...” (Safa, 1974, s. 78) ifadeleriyle hem imparator tasvir edilirken hem de Roma'nın siyasi karakteri hakkında da bir tahlil yapılmıştır. İtalya seferini sonlandıran barış görüşmelerine katılan Papa'nın tasviri ve Attila'nın onu karşılarken girdiği tavır, ötekinin aczi ve zayıflığı tezine bir başka örnek temsilidir. Gerçekte, görüşmenin içeriğinde neyin olduğu muamma olmakla birlikte (Ahmetbeyoğlu, 2001, s. X); Safa, çizdiği portre ile doğunun batıya karşı mutlak hâkimiyetini somutlaştırmıştır: “Leon, altınlarla işlenmiş ipek bir elbise giymişti. Attila'nın huzuruna girer girmez, yere doğru bir hareket yaparken, civanmert Hun hakanı ruhaniyi kollarının altından tutarak kaldırdı ve tazimatında mübalağaya düşmek zilletinden onu kurtardı.” (Safa, 1974, s. 248).

Öteki bahsinde dikkati çeken bir başka durum, ötekinin Hunlara karşı beslediği hayranlıktır. Romalı karakterlerin kendi içlerindeki sohbetlerde giriştikleri kıyaslamalar, bu hayranlığı bariz biçimde ortaya koymaktadır. “Biraz şu fare derilerine bürünmüş ve baldırlarında paçavralar sallanan sade insanlara bak ve düşün! Biz kadınlarımızın ipek maşlahlarını ve üstlerindeki altın pullarını temin etmek için ne kadar çalışıyor, didiniyor, yoruluyoruz; böyle asabi, yorgun ve yirmi sene eksik yaşamaktansa, Hunlar gibi hem uzun hem de her zaman muzaffer olmak daha iyi değil mi?” (Safa, 1974, s. 35-36). Batının kendisini doğuya karşı üstün gören tavrına gönderme yapan bu satırlarda, üstü kapalı da olsa bu üstten bakışın anlamsızlığı ve Hunların hayat tarzına karşı belirgin bir öykünme göze çarpmaktadır. Yukarıdaki gibi, bu da Priscus'a söylettirilen ikinci bir ifade ise Safa'nın Batı tarih yazımına bir hakikati itiraf ettirme fantezisini yansıtır: “İtiraf edeyim ki, Hunlar Bizans'tan yanlış görünüyor.” (Safa, 1974, s. 20). Buna göre, Hunlar, Roma nezdinde hatalı biçimde tanınmakta ve Roma tarihçilerinin Hunlar hakkındaki olumsuz satırları önyargının yansımasından başka bir anlama gelmemektedir. Safa'ya göre Hun toplumu yakından tanındıkça, o sade millet içindeki fazileti keşfetmek de mümkün olacaktır. Zira romanda yabancı karakterlerin yaşadıkları en önemli tecrübelerden biri budur.

Tarih Adına

Safa, romanının önsözünde tarihi hakikatleri ortaya çıkarmak, Attila'ya dair yanlış bilinen hususları düzeltmek iddiasında olduğunu söylemiştir. Yazdıklarıyla kısmen de bu iddiasını gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir. Fakat iki noktada yazarın doğrudan Batılı müverrihleri hedef tahtasına oturttuğu ve açıktan itiraz ettiği görülmektedir. Roman türünün sınırlarını aşan bir müdahale biçiminde gerçekleşen bu itirazlar değinilmeyi hak etmektedir. Her iki husus da Attila ve Hunların barbar ve gayrimedeni olarak tasvir edilmelerine yol açan yağma meselesi hakkındadır. Yağma, Türk savaş sanatının ve eski Türklerde ekonomik hayatın bir unsurudur. Ancak Safa, meseleyi kendi bağlamı içinde ele almayı düşünmemiş, aksine Batılıların medeniyet/barbarlık tezlerini bir ön kabul benimsenerek onların çizdiği sınırlar içinde, onların koyduğu kurallara uygun bir cevap arayışına girmiştir. Buna göre yazar, stratejisini toptan bir reddediş üzerine kurmuştur. Safa ilkin; “Attila, birçok tarafgir Latin müverrihlerinin iddiasına rağmen, yağmaya ve kıtale şiddetle muarızdı. Ancak mukavemet eden şehirlere harben giren ve teslim olanlara azami rahm ü şefkatle muamele eden bir hakandı. Fakat muhtelif kavimlerden mürekkep olan ordusu içinde Burgont’lar gibi Attila’nın bu arzusunu yerine getirmeyen milletler de vardı.” (Safa, 1974, s. 165) sözleriyle Attila’nın ve Hunların barış yanlısı karakteri karşısında yağma vb. istenmeyen faaliyetleri gerçekleştirenlerin ordu içindeki Avrupa menşeli unsurlar olduğunu iddia etmiştir. Gerçekten de Attila’nın ordusu çok uluslu bir karakter arz etmiştir. Hatta lögedes adı verilen seçkinlerin sadece Hun asıllı olmayıp farklı milletlerden geldikleri ve siyasi olduğu kadar askeri rollerinin de mühim olduğu bilinmektedir (Thompson, 2012, s. 204-205). Attila’nın ordusunu bir savaş makinasına çeviren, farklı milletleri, ihtiyaç anında ahenkle yönetebilmesi ve savaşların nihayetinde onlar ile kurduğu ganimet/ülüş dengesini başarılı bir biçimde sağlamasında yatmaktadır. Galya seferindeki tereddütlü sonuca karşın bir sene sonunda Kuzey İtalya topraklarının batı-doğu-batı ekseninde yağmadan geçirilmesi de bu durumun bir sonucudur (Esmen, 2025, s. 88). Söz konusu seferde Aquelia şehrinin büyük bir tahribata uğratıldığı bilinmektedir (Ahmetbeyoğlu, 2001, s. 102). Bu noktada sıra Safa’nın ikinci itirazına gelmektedir: “Bazı Fransız müverrihlerinin, sebepleri kolayca tahmin edebilecek bir tarafgirlikle, Attila’nın bu şehri yağma ve tahrip ettiği hakkındaki iddiaları doğru değildir.” (Safa, 1974, s. 245). Safa her ne kadar meseleyi ismini zikretmediği kimi Fransız tarihçinin taraflı bakış açısına bağlasa da hakikat bundan oldukça farklıdır.

Sonuç

Makalenin sonuç kısmına gelindiğinde, romanın anlam ve önemini özlü biçimde özetleyecek kısa bir yazıya yer vermek zaruridir. Eserin 1974 baskısının arka kapağında yayınevinin kaleme aldığı ve hatta kısa bir özetinin günümüzdeki baskılarda ve yayınevinin çevrim içi sayfasında da yer alan şu satırlar hayli dikkat çekmektedir:

Attila, Peyami Safa'nın yegâne tarihi romanıdır ve diğer bütün eserleri arasında özel bir yeri vardır. 35 yıl önce yayınlanmasına ve pek tanınmamasına rağmen Attila, yalnız beşinci yüzyılın değil bütün zamanların en büyük cihangirlerinden birine, o güne kadar pek alışılmamış değişik bir açıdan bakmış, daha doğrusu Batı dünyasının Hristiyanlık taassubu ile lanetlediği, geçtiği yerde ot bitmez hükmünü verdiği eşine az rastlanır bir devlet adamı ve kumandanını, bir Türk gözü ile değerlendirmesini bilmiştir. Merhum Peyami Safa, Attila'yı yazarken yabancı kaynaklardan, özellikle Bizans tarihçilerinden çok faydalandı. Ancak, kuru bir nakilcilikle yetinmedi; haksız hükümleri kendi süzgecinden geçirdi, yanlışları düzelitti. Zalim bir insan, kana susamış bir barbar gibi tanıtılan Attila'nın hiç de öyle olmadığını, çelikten iradesini yumuşak ve zengin bir yürekle birleştirmesinin sırrına erdiği gerçeğini ortaya koydu. Düşkünlere karşı engin bir merhamet taşıdığını, kendisine sığınanları nasıl bir incelikle koruduğunu anlattı. Ayrıca bu romanda, Türk cihan hâkimiyeti mefkûresinin izlerini ve bozulmuş bir dünyaya yeni bir nizam verme iradesini de görmekteyiz.

Bu makale, edebiyat ile tarih arasında salınan tarihi roman türünün varlığına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Her ne kadar tarihçiler arasındaki yaygın eğilim, tarihin edebiyat şemsiyesi altından Ranke ile çıkmış, ampirik (en azından arşiv ile kanıt getirebilen ve bu kanıtları gerçekliğe teşmil ederek inşa eden) bir bilim dalı olduğu yönündedir. Bu mesele başka çalışmalarda uzun uzadıya tartışılmayı hak etmektedir fakat tarihçiler bir sonuca varıncaya dek bir yerlerde birisi tarihi roman çatısı altında farklı tarihi gerçeklik inşalarına girişecektir. Söz konusu pratiği erken örneklerinden birisi olması itibarıyla Peyami Safa'nın Attila romanı oldukça kıymetlidir ve bu kıymetine binaen söz konusu çalışmanın araştırma nesnesi olarak seçilmiştir.

Çalışmada ortaya konan en önemli sonuç, meslekten tarihçilerin, popüler tarih ve tarihi roman türlerini kaleme almada daha istekli olmalarının faydalı olacağıdır. Bize göre Safa'nın Attila başlıklı romanını okuyan herhangi bir okur Attila'nın biyografisi üzerine belli başlı bir bilgi birikimine sahip olabilir. Roman tarihi kendi bakış açısına göre ve elbette ki kaynakların yol göstericiliğinde ortaya koymayı başarmıştır. Marcel Brion'un aynı adlı romanının akademik çalışmalarda sıklıkla referans gösterilmesi de romanların benzer minvalde başvuru kaynağı olabilmelerinin bir başka örneğidir. Dolayısıyla yazmanın sağladığı böylesi bir imkân; edebiyatçılardan yahut geçmiş tacirlerinden ziyade tarihçilerin elinde kullanılmalıdır. Çalışma, romanı tarih metni olarak kabul edip çözümlemiştir. Safa'nın romanına yöneltilecek eleştirel bakışa ve tespit edilen noksanlıklara rağmen eserin çözülmeden gayesini gerçekleştirebildiği, tutarlı bir tarih anlatısı sunduğu görülmüştür. Gelecekte roman kaleme almak isteyen tarihçiler adına en umut verici çıktı budur.

Çalışmada öncelikle, Safa'nın romanını yazdığı ortam üzerinde durulmuş daha sonra ise roman üzerindeki yazına dair bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Devam eden sayfalarda tarihçinin (evet Safa

bir tarihçi olarak kabul edilmiş, makale boyunca eseri ve tarihçiliği bu bağlamda tartışılmıştır) ereğini ortaya koyması bağlamında romana eklenen önsöz üzerinde bir çözümleme gerçekleştirilmiştir. Burada açıkça görülmektedir ki Safa romanını Attila'ya dair batılı tezlere karşı yeni bir tezi savunmak adına kaleme almaktadır. Medeni ve insan Attila bu tezin merkezinde yer alırken, Avrupa'yı sarsarak yaratıcı bir yıkım ile kıtayı kendine getirmek de ilahi menşeli bir vazife olarak Attila'nın üstlendiği bir sorumluluktur. Safa'ya göre Attila'nın barbar sanılmasının arkasında batılıların bu ilahi görevi okuyamamaları noksanı yatmaktadır.

Makalenin ikinci bölümünde ise Safa tarafından ortaya konan tarih inşası, kaynaklar ve yazın tarafından desteklenen eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Çalışmayı satır satır ele almanın güçlüğü, bizi seçici davranmaya ve tespit ettiğimiz dört tema ekseninde Safa'nın ileri sürdüğü yargı bildiren cümlelere odaklanmaya itmiştir. Bu temalar Hunların tasviri, fevkalade Attila, Ötekinin tasviri ve söyledikleri ile tarih adına Safa'nın itirazları biçiminde şekillenmiştir. Hunların tasvirinden Safa'nın pejoratif bir yaklaşım gösteren Ammianus vb. kaynaklardan nasıl etkilendiğine dikkat çekilmiştir. Fevkalade Attila'da, yazarın Attila'ya yüklediği insanüstü özelliklerin Attila imgesinin inşasında nasıl rol oynadığına vurgu yapılmıştır. Öteki bahsindeyse öncelikle Romalıların Safa nezdinde nasıl görüldüğüne yer verilmiştir. Akabinde Romalıların ağzından Safa tarafından yönetilen Hunların nasıl tarihe taraflı biçimde olumsuz aksettirildikleri açıklanmıştır. Son olarak ise hakikatin bunun tam tersi olduğu itiraf eden bir günah çıkarma seansının izleri ortaya konmuştur. Son tema olan tarih adına kısmında ise Safa'nın Batı tarih yazımına cephe alarak direkt biçimde ortaya koyduğu itirazlara dair bir değerlendirme yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, A. (2001). Avrupa Hun İmparatorluğu. TTK Yayınları.
- Akbayrak, H. (2012). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı. Kitabevi Yayıncılık.
- Belge, M. (2008). Attila Romanları. Genesis Büyük Ulusal Anlatı ve Türklerin Kökeni. İletişim Yayınları, 239-277.
- de Guignes, J. (2018). Hunların Türklerin Moğolların ve Sair Tatarların Tarih-i Umumisi. Ötüken Neşriyat.
- Ersanlı, B. (2013). İktidar ve Tarih. İletişim Yayınları.
- Esmen, C. T. (2021). Tarihyazımında İdeoloji ve Pratikleri. Yeni İnsan Yayınevi.
- Esmen, C. T. (2025). Attila'nın Kuzey İtalya Harekâtı. Ahbar, 4, 85-93.
- Gökçek, F. (2012). Marcel Brion ve Peyami Safa'nın Attila Hakkındaki Romanları. Erdem, 62, 75-82.
- Güneş, Z. (2005). Tarihsel Bir Roman: Attila. Türkbilig, 9, 67-102.
- Gür, M. (2012). Tarihle Popülerliğin Birleştiği Çizgide Bir Peyami Safa Romanı: Attila. NEÜ Sosyal

Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1, 53-69.

Hartog, F. (2014). Heredotos'un Aynası Öteki Tasavvuru Üzerine Bir Deneme. İthaki Yayınları.

Jordanes. (1908). The Origin and Deeds of the Goths. Ostara Publications.

Karaca, İ. (2020). Cumhuriyet Dönemi Roman ve Piyelerinde "Atillâ" (1930-1930). Karabük Türkoloji Dergisi, 2, 20-64.

Koçyiğit, D. (2017). Batı'yı Kurgulamak - Doğu'yu Sunmak, Doğu'yu Kurgulamak - Batı'yı Sunmak: Oksidentalizm'de Ben ve Öteki. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 57(57), 133-160.

Küçük, A. (1991). Arz'ı Mevud. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 3, 442-444.

Orkun, H. N. (1933). Attila ve Oğulları. Remzi Kitaphanesi.

Özcan, A. (2015). Yazarının Unuttuğu Roman: Attila. Peyami Safa. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 321-336.

Özcan, S. (2011). Atatürk'ün Türk Tarih Tezi ve Türk Milletine Yüklediği Sorumluluk. Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Dergisi, 193, 47-60.

Priscus. (2020). Fragmenta et excerpta. Alfa Yayınları.

Reşat Ekrem. (1933). Attila ve Hunlar. Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Safa, P. (1974). Attila, Ötüken Neşriyat.

Said, E. (1991). Şarkiyatçılık. Pınar Yayıncılık.

Şimşek, A. (2012). Türk Tarih Tezi Üzerine Bir Değerlendirme. Türkiye Günlüğü, 111, 85-100.

Tarih II: Orta Zamanlar (1933). Devlet Kitapları.

Thompson, E. A. (2012). Hunlar. Phoenix Yayınları.

Türk Tarihinin Ana Hatları. (2014). TTK Yayınları.

Üstün, A. (2013). Geç Roma Tarihyazımında Hunlar, Batı Avrasya'da Erken Türk varlığı. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Kimliği / Article Id: HS-2026-02

Antik Dünyada Çekirge İstilaları

Locust Infestations in the Ancient World

Öz | Bu çalışma, Antik Yunan ve Roma kaynaklarına dayanarak çekirge istilalarının tarım, ekonomi ve toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini incelemektedir. Antik Yunan ve Roma yazarları, çekirge istilalarını hem merak konusu hem de tarımı tehdit eden büyük bir felaket olarak ele almışlardır. Aristoteles, çekirgelerin üreme döngüsünü ve toprağa bıraktıkları yumurtaları ayrıntılı biçimde anlatırken, Theophrastus bu canlıların özellikle sıcak ve kurak dönemlerde ortaya çıktığını, ekinlerin sadece yapraklarını değil gövdelerini de tüketerek mahsulü daha hasat edilmeden yok ettiğini belirtir. Plinius ise çekirge sürülerinin denizleri aşacak kadar geniş alanlara yayıldığını ve güneşi kapatan yoğunluklara ulaştığını aktarır. Bu istilalar yalnızca tek bir yılın ürününü değil, gelecek yıl için ayrılan tohumları da yok ederek zincirleme bir kıtlığa yol açardı. Strabon ve Diodoros Siculus, farklı coğrafyalarda çekirge felaketlerinin tarımı nasıl çökerttiğini ve insanları göçe zorladığını kaydeder. Antik yazarlar, çekirgelerin sıcak ve kurak dönemlerde çoğaldığını, ekinleri yok ederek ani ürün kaybına yol açtığını belirtir. Bu durum, kıtlık, göç ve toplumsal düzenin bozulması gibi ağır sonuçlar doğururdu. Antik yazarların gözlemleri günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. İklim değişikliğiyle birlikte kuraklık ve ani yağışlar çekirge istilalarına yol açmaktadır ve bu durum küresel gıda güvenliğini tehdit etmektedir. Çekirgeler, antik çağda olduğu gibi bugün de insanlık için önemli bir sorun olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler | Tarım Ekonomisi, Afet, Çekirge İstilas, Kıtlık ve Göç,

Abstract | This study examines the devastating impacts of locust infestations on agriculture, economy, and society based on Ancient Greek and Roman sources. Ancient Greek and Roman authors approached locust plagues both as a subject of scientific curiosity and as a catastrophic threat to agriculture. While Aristotle provides detailed accounts of the reproductive cycles of locusts and the eggs they deposit in the soil, Theophrastus notes that these organisms emerge particularly during hot and arid periods, destroying crops before harvest by consuming not only the leaves but also the stems. Plinius reports that locust swarms reached densities capable of obscuring the sun and expanded across vast areas, even crossing seas. These infestations led to chain-reaction famines by destroying not only a single year's harvest but also the seeds reserved for the following year. Strabon and Diodoros Siculus record how locust disasters collapsed agriculture in various geographies and forced populations to migrate. Ancient authors emphasize that locusts proliferate during hot and dry spells, causing abrupt crop failure by decimating vegetation. This situation resulted in severe consequences such as famine, migration, and the erosion of social order. The observations of ancient writers remain relevant today. Coupled with climate change, droughts and sudden rainfalls trigger locust infestations, thereby threatening global food security. As in antiquity, locusts continue to pose a significant challenge for humanity.

Keywords | Agricultural Economy, Disaster, Locust Infestations, Famine and Migration

Yazar Katkıları: [Haru Oy (HO), Özden Hale Öztürk (ÖHÖ)] Fikir-HO; Tasarım-HO-ÖHÖ; Denetleme-HO; Kaynaklar- HO-ÖHÖ; Veri Toplama ve/veya İşleme-ÖHÖ; Analiz ve/ veya Yorum-HO-ÖHÖ; Literatür Tarama- HO-ÖHÖ; Yazıyı Yazan- HO-ÖHÖ; Eleştirel İnceleme-HO

Harun OY

(Sorumlu Yazar / Corresponding Author)

harunoy55@gmail.com

Prof. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu, TürkiyeProf. Dr., Department of History, Faculty of
Science and Literature, Ordu University, Ordu,Özden Hale ÖZTÜRK

(Sorumlu Yazar / Corresponding Author)

ozdenhaleozturk@gmail.com

Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Ordu, TürkiyePhD Student, Ordu University, Institute of
Social Science, Ordu, Türkiye

Etik Kurul Onayı | Ethics Committee Approval

Bu çalışma yalnızca tarihsel doküman analizine dayandığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

This study is based solely on historical document analysis and does not require ethics approval.

Hakem Değerlendirmesi | Peer-review

Dış bağımsız ve çift kör

Externally and double-blind peer-reviewed

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

The author has no conflicts of interest to declare.

Finansal Destek | Funding

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author declared that this study has received no financial support.

Bu makale, intihal tespiti amacıyla iThenticate yazılımı ile taranmıştır.

This article has been screened for plagiarism using iThenticate software.

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) kapsamında lisanslanmıştır.

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Atıf

Oy, H., & Öztürk, H. Ö. (2026). Antik Dünyada Çekirge İstilaları. *Histosophia*, 3, 16-22.

Citation

Oy, H., & Öztürk, H. Ö. (2026). Locust Infestations in the Ancient World. *Histosophia*, 3, 16-22.

Giriş

Antik dünyada tarım, yalnızca ekonomik bir faaliyet olmanın ötesinde, toplumsal düzenin, siyasi istikrarın ve gündelik yaşamın temeliydi. Bunun yanı sıra, doğanın öngörülemeyen etkilerine karşı da son derece kırılgan bir yapıya sahipti. Kuraklık, sel, hastalık ve zararlı böcek istilaları, antik toplulukları derinden sarsan felaket biçimlerinin başında gelirdi. Bu felaketler arasında çekirge istilaları hem yarattığı ani yıkım hem de ardından gelen uzun soluklu kıtlık süreçleriyle özellikle çarpıcı bir yer tutmaktadır.

Antik Yunan ve Roma dünyasının önde gelen düşünür ve yazarları, bu olguyu dikkatle gözlemlemiş ve eserlerinde kayıt altına almıştır. Aristoteles'in hayvanlar üzerine kaleme aldığı *Historia Animalium* adlı sistematik çalışmasından, Theophrastus'un Bitki Tarihi incelemesine (*Historia Plantarum*), Plinius'un ansiklopedik Doğa Tarihi derlemesinden (*Naturalis Historia*), Varro (*De Re Rustica*) ve Columella'nın (*De Re Rustica*) çiftçilik üzerine kaleme aldığı pratik rehberlere, Diodoros Siculus'un tarihsel anlatısından (*Bibliotheca Historica*), Strabon'un coğrafya çalışmasına (*Geographika*) uzanan geniş bir yelpazede, çekirge istilalarının izleri açıkça görülmektedir. Bu kaynaklar, çekirgeler hakkında hem biyolojik gözlemler hem de ekonomik ve toplumsal çözümlemeler sunmaktadır.

Bu çalışmada, söz konusu antik kaynaklar temel alınarak çekirge istilalarının antik dünyada nasıl algılandığı, tarımsal üretime ne ölçüde zarar verdiği, kıtlık ve göç gibi toplumsal krizleri nasıl tetiklediği ve bu durumun antik yazarlar tarafından nasıl farklı biçimlerde ele alındığı incelenmiştir. Yine bu çalışmada, antik dünyada insan ile doğa arasındaki ilişkiye dair kapsamlı bir değerlendirme sunulmuştur.

Antik Kaynaklarda Çekirgeler

Antik yazarların çekirgeye yönelik ilgisi, sadece bir meraktan ibaret değildir. Bu ilgi, tarımsal tehdidin boyutlarını anlamlandırma çabasıyla iç içe geçmiştir. Aristoteles, *Historia Animalium* adlı eserinde çekirge üremesini ve yaşam döngüsünü ayrıntılı biçimde aktarmaktadır. Ona göre çekirgeler, küçük olanın büyüğün üzerine çıkmasıyla çiftleşirler; erkek dışiden daha küçüktür. Dişi, kuyruğundaki içi boş boruyu önce toprağa sokar ve ardından yumurtalarını bu deliğe bırakır; erkek ise böyle bir organa sahip değildir (Aristotle, *Historia Animalium*, V.28).

Aristoteles, yumurtaların ince bir kil tabakası ya da zar benzeri bir örtüyle çevrili oval larvalar biçimini aldığını, bu zarın son derece yumuşak olduğunu ve dokunulduğunda kolayca çöktüğünü belirtir. Larva toprağın yüzeyinde değil, biraz altında yer alır. Olgunluğa ulaştığında ise kilimsi örtüsünden küçük siyah bir çekirge şeklinde çıkar (Aristotle, *Historia Animalium*, V.28). Aristoteles ayrıca çekirgelerin ilkbaharda larvalar hâlinde topraktan çıktığını, dağlık ya da verimsiz topraklarda değil, yalnızca ince ve killi topraklarda yaşadıklarını vurgular; çünkü yumurtalarını toprağın

çatlaklarına bırakırlar. Kış boyunca yumurtalar toprakta kalır ve yaz geldiğinde bir önceki yılın larvası kusursuz çekirgeye dönüşür (Aristotle, *Historia Animalium*, V.29).

Theophrastus ise botanik açısından bakarak çekirgelerin sıcak ve kurak dönemlerin ardından ortaya çıktığını gözlemlemiştir (Theophrastus, VIII.10.2). *Historia Plantarum*'da aktardığı üzere, bu canlılar ekili tarlalara girdiklerinde yalnızca yaprakları değil, bitkilerin gövdelerini ve henüz olgunlaşmamış ürünlerini de tüketirler; bu yüzden mahsul daha hasat edilmeden yok olur (Theophrastus, VIII.10.4). Bu gözlem, yalnızca biyolojik bir tespit değil, aynı zamanda tarımsal bir uyarı niteliği taşımaktadır.

Plinius ise *Naturalis Historia*'sında çekirge sürülerinin denizleri bile aştığını ve geçtikleri her yerde felakete yol açtığını aktarır (Pliny the Elder, *Natural History*, XI.35.103). Plinius'a göre bu sürüler kimi zaman güneşi kapatacak kadar yoğundur ve yalnızca yaprakları değil, ağaç kabuklarını bile kemirerek büyük zarara yol açarlar (Pliny the Elder, *Natural History*, XI.35.104–105). Plinius, çekirgeleri salt bir doğa olayı olarak değil, neredeyse kozmik bir tehdit olarak sunmaktadır.

Çekirge İstilalarının Tarımsal ve Ekonomik Sonuçları

Esasında Antik kaynaklar, çekirge istilalarını sadece biyolojik bir hadise olarak değil, tarımsal üretim, ekonomik istikrar ve toplumsal düzen arasında kurulan hassas dengeyi tehdit eden yapısal bir kriz olarak ele almaktadır. İstilaların etkisi çeşitli aşamalarda ortaya çıkmaktadır. Bunlar; ani ürün ve üretim kaybı, tohumun yitirilmesi, kıtlık ve kıtlığın sebep olduğu toplumsal kriz ve sorunlardır.

Antik kaynakların ortak kanısına göre çekirge istilas, tarımsal üretim üzerinde anlık ve yıkıcı bir etki yaratmaktadır. Theophrastus, çekirgelerin ekili tarlalara girdiklerinde yalnızca yaprakları değil, bitkilerin gövdelerini ve henüz olgunlaşmamış ürünlerini de tükettiğini belirtir (Theophrastus, VIII.10.4). Böylece mahsul daha hasat edilmeden yok olur. Bu nedenle çiftçi, tüm bir üretim döneminin emeğini, tohumunu ve zamanını tek bir istila olayında yitirebilir.

Plinius'un aktarımı ise bu tabloyu daha da etkili bir çerçevede sunar. Afrika'dan İtalya'ya gelen çekirge sürülerinin yarattığı kaos ve etkileri somut şekilde ortaya konulmuştur. Çekirge sürüleri, özellikle Afrika ve Doğu bölgelerinde, ekinleri bütünüyle yok edecek ölçüde çoğalır. Bu durum, yalnızca mahsul kaybına değil, kimi zaman kıtlığa da yol açar; zira çekirgeler, toprağın verdiği her şeyi kısa sürede tüketir (Pliny the Elder, *Natural History*, XI.35.104–106). Bu ifade, çekirge felaketinin sadece ürün hasadını değil, toprağın kendisini de tehdit ettiği düşüncesini pekiştirmektedir.

Theophrastus'un özellikle vurguladığı nokta, çekirge felaketinin yalnızca tek bir yıla ait hasadı değil, sonraki yılları da tehdit ettiğidir (Theophrastus, VIII.10.5). İstila sırasında insanlar yalnızca mevcut ürünlerini değil, gelecek yıl için ayırdıkları tohumları da kaybeder. Bu nedenle çekirge felaketi yalnızca tek bir yılı değil, sonraki yılları da etkileyen bir zincirleme krize dönüşür. Bu

saptama büyük önem taşımaktadır; zira antik tarım ekonomilerinde tohum stoku, bir sonraki üretim döneminin temelidir. Tohumun yitirilmesi, çiftçiye ya dışarıdan tohum satın almaya ya da üretimi tümüyle askıya almaya zorlar. Her iki durumda da ekonomik çöküş kaçınılmaz hâle gelir.

Strabon, *Geographika* adlı eserinde çekirge istilalarını belirli coğrafi bölgeler çerçevesinde ele alır. Mısır'daki Nil taşkınlarının zayıf olduğu yıllarda tarımsal üretimin düştüğünü, bunun sonucunda kıtlık ve zararlı canlıların çoğaldığını vurgular (Strabon, *Geographika*, XVII.1.13). Çekirge sürüleri bu bağlamda insan emeğini boşa çıkaran doğal afetler arasında sayılmaktadır. Mezopotamya ve İran havzasına ilişkin pasajında ise bazı bölgelerde çekirgelerin belirli aralıklarla ortaya çıktığını, kısa sürede geniş tarım alanlarını yok ettiğini ve bunun yerel ekonomiler üzerinde yıkıcı sonuçlar doğurduğunu ifade eder (Strabon, *Geographika*, XI.14.9). Anadolu için ise iklim koşulları ve toprak yapısının tarımı kırılgan kıldığını, bu nedenle çekirge istilaları gibi doğal felaketlerin etkisinin daha ağır hissedildiğini belirtmektedir (Strabon, *Geographika*, XII.8.18).

Diodoros Siculus da *Bibliotheca Historica*'sında benzer bir coğrafi perspektif sunmaktadır. Mısır'a ilişkin bölümünde Nil taşkınlarının yetersiz kaldığı yıllarda toprağın kuruduğunu, ürünlerin zayıfladığını ve bunun açlık ile doğal felaketleri beraberinde getirdiğini aktarır (Diodoros Siculus, *Bibliotheca Historica*, I.41.1–3). Afrika ve çevre bölgelere ilişkin pasajında ise ortaya çıkan olağanüstü doğa olaylarının tarım alanlarını yok ettiğini ve halkın geçim kaynaklarını zedelediğini vurgular (Diodoros Siculus, *Bibliotheca Historica*, III.29.1–4).

Çekirge istilalarının yol açtığı ekonomik yıkım, kaçınılmaz olarak toplumsal bir krize dönüşmekteydi. Theophrastus, bazı bölgelerde çekirge felaketlerinin birkaç yıl üst üste yaşandığını ve bunun insanları yaşadıkları toprakları terk etmeye zorladığını belirtir (Theophrastus, VIII.10.6; Diodoros Siculus, *Bibliotheca Historica*, III.29). Plinius da çekirge sürülerinin geçtiği her yerde felakete yol açtığına dikkat çekmektedir. Bu sürüler kimi zaman denizleri aşarak yeni bölgelere ulaşır ve bu da felaket alanının coğrafi olarak genişlediğini gösterir (Pliny the Elder, *Natural History*, XI.35.103).

Diodoros Siculus ise çekirge felaketini daha geniş bir toplumsal kriz çerçevesinde ele alır. Ona göre bu tür doğal afetler, tarım alanlarını yok etmekle kalmaz; aynı zamanda toplumsal düzeni de sarsar. İnsanlar geçim kaynaklarını yitirdiklerinde toplumsal hiyerarşi çözülmeye ve devlet otoritesi sarsılmaya başlar (Diodoros Siculus, *Bibliotheca Historica*, III.29.4–5).

Marcus Terentius Varro, *De Re Rustica* adlı eserinde tarımsal üretimi tehdit eden unsurları geniş bir açıdan ele alır. Toprağın uzun süre boş bırakılmasının, düzensiz kullanımın ve kuraklık dönemlerinin doğal dengenin bozulmasına yol açtığını açıkça vurgular (Varro, *De Re Rustica*, I.36–37). Varro'nun tarım anlayışında mevsimsellik ve düzenliliğe büyük önem verilmektedir. Otlatma ve tarım faaliyetlerinin mevsimlere göre düzenlenmesi gerektiğini, bu doğal döngülere uyulmamasının hem toprağın hem de ürünlerin zayıflamasına neden olduğunu öğütler (Varro, *De Re Rustica*, II.1.1–

3).

Theophrastus ise çekirgelerin çoğalmasını toprağın uzun süre boş bırakılmasıyla ilişkilendirir. İşlenmeyen ve yabani otlarla kaplanan araziler, çekirgeler için uygun üreme alanları oluşturur. Böylece insan ihmali ile doğa felaketi iç içe geçer (Theophrastus, VIII.10.3; Varro, De Re Rustica, I.37.5).

Columella, De Re Rustica adlı eserinde Roma tarım pratiğini sistematik ve gerçekçi bir çerçevede ele alırken çekirge istilalarını müstakil bir doğa olayı olarak tartışmaz. Bunun yerine, tarımsal üretimi tehdit eden unsurları pestes, vastationes ve calamitas gibi genel kavramlar altında değerlendirir (Columella, De Re Rustica, II.2.1–5). Bu yaklaşım, Columella'nın çekirge felaketini bireysel önlemlerle başa çıkılabilecek bir sorun olarak değil, daha geniş çevresel ve iklimsel koşulların parçası olarak algıladığını göstermektedir (Columella, De Re Rustica, XI.1.3–5).

Değerlendirme ve Sonuç

İncelenen antik kaynaklar, çekirge istilasını ele alış biçimleri bakımından birbirinden farklı bakış açıları sunmakta olup genel olarak temel bulgulara büyük ölçüde örtüşmektedir. Aristoteles, öncelikle sistematik gözlemci olarak öne çıkar. Çekirgenin üremesi, yaşam döngüsü ve davranış kalıpları üzerinde duran Aristoteles, bu bilgileri tarımsal tehdidin kavranması için gerekli bir zemin olarak sunar. Theophrastus ise hem bitki bilimci hem de pratik tarım gözlemcisi kimliğiyle öne çıkar. Çekirgenin tarımsal tahribatını ve bu tahribatın uzun vadeli zincirleme etkilerini betimleyen Theophrastus, özellikle tohumun yitirilmesi meselesine verdiği önemle özgün bir bakış açısı ortaya koyar. Yaşlı Plinius, ansiklopedik bilgi birikimini dramatik bir anlatı diliyle harmanlayan bir yazardır. Onun çekirge tasvirlerinde coğrafi genişlik ve olayların korkunçluğu ön plandadır. Varro ve Columella ise pratik çiftçilik rehberleri olarak çekirge istilasını daha geniş bir tarımsal yönetim anlayışı içinde konumlandırır. Diodoros Siculus ve Strabon ise tarihsel ve coğrafi perspektiflerinden hareketle çekirge istilasını toplumsal ve ekonomik krizin bir bileşeni olarak ele alırlar.

Çekirge istilaları insanları tarih boyunca olumsuz olarak etkilemiştir. İnsan beslenmesinde önemli bir yer tutan tarımsal ürünlerin ve mahsullerin çekirgeler tarafından çok hızlı bir şekilde yok edilmesi, insanların kıtlık yaşamasına sebep olmaktadır. Tarım ürünlerine ani ve hızlı şekilde zarar veren çekirge sürüleri büyük bir felakete sebep olur. Tarım toplumlarında kuraklık, çekirge istilaları gibi sebepler beslenme zorluğuna yol açıp nüfusun büyük zarar görmesine neden olmaktadır. Çekirgelerin yol açtığı bu zarar kıtlık oluşturmakta ve ekonomik bakımdan topluma büyük zararlar vermektedir. Günümüzde tarım ilaçlarının etkin bir şekilde kullanılması sebebiyle çekirgeler başta olmak üzere zararlı böceklerle devamlı mücadele edilmektedir. Antik çağda ise bu pek mümkün olmadığı için iklimsel, çevresel ve doğal sebeplerle ortaya çıkan çekirge istilaları insanları derinden etkilemiştir.

Çekirgeler diğer böcekler gibi sadece bir bölgeye zarar vermez; uzak mesafelere, farklı ülkelere ve coğrafyalara veya deniz aşırı topraklara kadar ulaşabildikleri her yerde zarara yol açarlar. Diğer

canlılara oranla en büyük yıkım ve etkiyi çekirge istilaları oluşturur. Kısa vadede açlık ve kıtlığa sebep olan bu durum uzun vadede ise ekonomilerin bozulmasına yol açmaktadır.

Günümüzdeki en zararlı türlerden biri çöl çekirgeleri olarak kabul edilmektedir. Bunlar dünyanın en yıkıcı göçmen zararlısıdır ve sürüler hâlinde tarlaları yok edebilir. Bu canlılar, gıda ürünlerini ve yem bitkilerini hedef alırlar. 1 km²'lik sürüde 40–80 milyon yetişkin çekirge bulunabilir. Her bir çekirge günlük olarak kendi ağırlığı kadar bitki yer (yaklaşık 2 gram). Bu durumda 1 km²'lik bu sürü, tek günde yaklaşık 35.000 kişinin yiyeceği kadar bitkiyi tüketebilir (Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO, 2025). Bu nedenle çekirgeler en dikkate değer sorunlardan biri olarak önemini korumaktadır.

Çekirge istilaları küresel ekosistemler, tarımsal verimlilik ve gıda güvenliği üzerinde yıkıcı etkiler oluşturmaktadır. Bu istilalar yalnızca ekinlere zarar vermekle kalmayıp, aynı zamanda besin zincirini bozmaktadır. Çekirgeler, bitki örtüsünü hızla yok ederek besin zincirinin en alt basamağından başlayarak tüm sistemi sarsar. Çekirgeler, sadece insanlar için değil aynı zamanda koyun ve sığır gibi diğer otçulların beslendiği bitki örtüsünü tüketerek bütün canlılara zarar vermektedir (Wang, 2025, s. 96-100).

Antik yazarların detaylı bir şekilde anlattığı çekirge tespitleri, günümüz koşullarında hala geçerliliğini korumaktadır. Küresel iklim krizi yaşadığımız bu dönemde, ani yaşanan iklim değişimleri ve beraberinde getirdiği kuraklık da zararlı canlıların üremesine zemin hazırlamaktadır. Çekirgeler, büyük göçmen gruplar oluşturma yetenekleri ve yüksek üreme hızlarıyla tarım ve gıda güvenliği için tarih boyunca büyük bir tehdit oluşturmuştur (Pervaz, 2021, s. 109–121). Çekirgeler; buğday, pamuk, pirinç, şeker kamışı gibi temel gıdaların yanı sıra meyve ağaçlarına ve sebzelere büyük zarar vermiştir (Sultana vd., 2021, s. 145–154).

Türkiye’de en sık karşılaşılan istila türü çekirgelerdir. Çekirge sayısının, özellikle kurak bir dönemin ardından gelen ani sağanak yağışlarla hızla arttığı belirtilmektedir. En çok ekili ve dikili ürünlerin zarar gördüğü anlaşılmaktadır. Türkiye’deki böcek istilalarının sadece tarımsal bir sorun değil, aynı zamanda iklimsel değişimlerle tetiklenen bir biyolojik afet olduğu ortaya konulmaktadır. Ayrıca çekirge istilalarının tarihsel olarak (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e) Anadolu halkı üzerinde kıtlık ve iç göçe neden olacak kadar ağır etkiler bıraktığı anlaşılmaktadır (Bukarlı, 2020, s. 81-90; Yazıcı & Kantürk, 2024, s. 60–76). Sonuç olarak çekirgelerin antik çağda olduğu gibi gelecekte de insanlar için en önemli sorunlardan birisi olacağı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aristoteles. (1910). *The Works of Aristotle*, Vol. IV. *Historia Animalium* (D. W. Thompson, Trans.; J. A. Smith & W. D. Ross, Ed.). Clarendon Press.

Bukarlı, E. (2020). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Çekirge İstilaları: Mardin Örneği. *Niğde*

Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(2), 81–90.

Columella. (1941). *De re rustica*, Books II & XI. (H. B. Ash, Trans.). Harvard University Press.

Diodoros Siculus. (1933). *Bibliotheca Historica*, Books I & III. (C. H. Oldfather, Trans.). Harvard University Press.

Food and Agriculture Organization of the United Nations. (n.d.). Desert locust FAQs. Retrieved February 24, 2026, from <https://www.fao.org/locusts/faqs/en>

Pervaz, B. (2021). Locust Attack in Pakistan: Assessing and Dealing with the Threat. *Policy Perspectives*, 18(1), 109–121. <https://doi.org/10.13169/polipers.18.1.0109>

Pliny the Elder. (1956). *Natural History* (H. Rackham, Trans., Vol. 3). Harvard University Press; William Heinemann Ltd.

Strabon. (1917). *Geographica*. (H. L. Jones, Trans.). Harvard University Press.

Sultana, R., Kumar, S., Samejo, A. A., Soomro, S., & Lecoq, M. (2021). The 2019–2020 Upsurge of the Desert Locust and Its Impact in Pakistan. *Journal of Orthoptera Research*, 30(2), 145–154. <https://doi.org/10.3897/jor.30.65971>

Theophrastus. (1916). *Enquiry into Plants and Minor Works on Odours and Weather Signs*, vol. I (A. Hort, Trans.). William Heinemann; G. P. Putnam's Sons.

Varro. (1934). *De re Rustica*, Books I–II. (W. D. Hooper, Trans.). Harvard University Press.

Wang, Z. (2025). Effects of Locusts on Ecological Balances. In *Proceedings of the 3rd International Conference on Environmental Geoscience and Earth Ecology* (pp. 96–100). <https://doi.org/10.54254/2753-8818/93/2025.22946>

Yazıcı, Ö., & Yiğit Kantürk, G. (2024). Böcek İstilâsı Haberlerinin Coğrafi Perspektiften İncelenmesi. *Eastern Geographical Review*, 29(52), 60–76. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.1535596>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Kimliği / Article Id: HS-2026-03

Bozkırda İngilizler: Moskova Kumpanyası Buhara Yolunda

The English in the Steppe: The Muscovy Company on the Road to Bukhara

Öz | Coğrafi keşifler sonrasında dünya ticaret yollarında meydana gelen değişim, Avrupa devletlerini geleneksel kara ve Akdeniz ticaret hatlarına alternatif güzergâhlar aramaya yöneltmiştir. Bu süreçte İngiltere, İspanya ile Portekiz'in deniz ticaretindeki üstünlüğünü aşabilmek amacıyla kuzey yolu üzerinden Asya'ya ulaşmayı hedeflemiş ve bu doğrultuda Moskova Kumpanyası kurulmuştur. Moskova Kumpanyası'nın faaliyetleri yalnızca Rusya ile ticari münasebetlerin geliştirilmesiyle sınırlı kalmayarak Doğu'ya hassaten Çin'e ulaşabilecek yeni güzergâhların araştırılmasına yönelmiştir. Anthony Jenkinson'un gerçekleştirdiği Buhara yolculuğu da bu arayışın bir parçası olarak vuku bulmuştur. Bu makalede, mevcut kaynaklar ışığında İngilizlerin Özbek sahasıyla kurduğu ilk teması teşkil eden söz konusu seyahat incelenmiştir. İlk olarak İngiltere'nin doğuya yöneliş süreci ile Moskova Kumpanyası'nın kuruluşu ve erken faaliyetleri ele alınmış, akabinde ise Jenkinson'un Rusya üzerinden Buhara'ya ulaşan yolculuğu değerlendirilmiştir. Müellifin anlatısı üzerinden Buhara Hanlığı'ndaki iç mücadeleler, bölgesel çatışmalar, ticari hayat, güvenlik durumu ve ticaret yollarının işleyişi aktarılmıştır. Bilhassa dönemin siyasi istikrarsızlıklarının ve askerî mücadelelerinin uluslararası ticaret yolları üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur. Ayrıca müellifin göçer topluluklara ve Doğu toplumlarına yönelik tasvirleri ele alınarak metindeki Avrupa-merkezci bakış açısı tahlil edilmiştir. Bu bağlamda Jenkinson'un seyahat anlatısı, İngiliz-Özbek temaslarının ilk safhalarına ışık tutan ve XVI. asır İç Asyası'na dair kayda değer bilgiler içeren birincil tarihî kaynak niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler | Ticari İlişkiler, İngiltere, İç Asya, Moskova Kumpanyası, Anthony Jenkinson.

Abstract | The transformation of global trade routes following the European Age of Discovery prompted European powers to seek alternatives to the traditional overland and Mediterranean trade networks. In this context, England sought to reach Asia via the northern route in order to challenge the maritime dominance of Spain and Portugal, leading to the establishment of the Muscovy Company. The Company's activities were not limited to the development of commercial relations with Russia but also extended to the exploration of new routes to the East, particularly to China. Anthony Jenkinson's journey to Bukhara formed part of this broader endeavour. In the light of the extant sources, this article examines Anthony Jenkinson's journey to Bukhara, which constituted the earliest recorded English contact with the Uzbek region. It first discusses England's eastward expansion, together with the establishment and early activities of the Muscovy Company, before examining Jenkinson's journey to Bukhara via Russia. Drawing upon Jenkinson's narrative, the study analyses the internal struggles within the Bukhara Khanate, regional conflicts, commercial life, the security situation, and the functioning of contemporary trade routes. Particular attention is paid to the impact of political instability and military conflicts on international trade networks. Furthermore, the article examines the author's depictions of nomadic communities and Eastern societies and offers a critical analysis of the Eurocentric perspective reflected in his account. In this context, Jenkinson's travelogue constitutes a valuable primary historical source that sheds light on the earliest phase of Anglo-Uzbek contacts and provides significant insights into sixteenth-century Inner Asia.

Keywords | Commercial Relations, England, Inner Asia, Muscovy Company, Anthony Jenkinson.**Yelda TEKKAYA DURSUN**
(Sorumlu Yazar / Corresponding Author)

yeldatekkaya@gmail.com

Doktora Öğrencisi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye

PhD Student, Ankara University, Institute of Social Science, Ankara, Türkiye

Etik Kurul Onayı | Ethics Committee Approval

Bu çalışma yalnızca tarihsel doküman analize dayandığı için etik kurul izni gerekmemektedir.
This study is based solely on historical document analysis and does not require ethics approval.

Hakem Değerlendirmesi | Peer-review

Dış bağımsız ve çift kör
Externally and double-blind peer-reviewed

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
The author has no conflicts of interest to declare.

Finansal Destek | Funding

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author declared that this study has received no financial support.

Bu makale, intihal tespiti amacıyla iThenticate yazılımı ile taranmıştır.

This article has been screened for plagiarism using iThenticate software.

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) kapsamında lisanslanmıştır.

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Atıf

Tekkaya Dursun, Y. (2026). Bozkırda İngilizler: Moskova Kumpanyası Buhara Yolunda. *Histosophia*, 3, 23-42.

Citation

Tekkaya Dursun, Y. (2026). The English in the Steppe: The Muscovy Company on the Road to Bukhara, *Histosophia*, 3, 23-42.

Giriş

Antik dönemlerden beri mevcudiyetini sürdürmekle birlikte özellikle Orta Çağ boyunca dünya ticaretinde başat bir rol oynayan İpek ve Baharat yolları Doğu ile Batı arasındaki ekonomik ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Bu yollar aracılığıyla Çin, Hindistan ve Güneydoğu Asya'dan temin edilen çeşitli emtialar Türkistan, İran ve Anadolu üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılmaktaydı. Söz konusu ticaret ağı, salt ekonomik bir işleve sahip olmakla sınırlı kalmayıp kültürler ve medeniyetler arası temas süreçlerini de mümkün kılmış fakat ticari faaliyetlerin büyük ölçüde aracı unsurlar vasıtasıyla yürütülmesi, maliyetlerin görece artmasına ve işleyişin dolaylı bir mahiyet kazanmasına sebebiyet vermiştir. Bu husus, Avrupa devletlerini doğrudan ticaret yolları arayışına yönelten temel etkenlerden biri olmuştur.

Nitekim XV. asrın son çeyreğinden itibaren coğrafi keşiflerin etkisiyle dünya ticaret yollarında köklü değişimler yaşanmaya başlanmış, Avrupa'nın Doğu ile olan ticareti geleneksel kara ve Akdeniz merkezli hatlardan okyanuslara yönelmiştir. Özellikle Afrika'nın güneyinden Hindistan'a ulaşan deniz yolunun keşfi Avrupa'nın Doğu ile doğrudan ticaret kurabilmesini mümkün kılarak aracılara dayalı eski ticaret rotalarının işlevselliğini önemli ölçüde azaltmıştır. Buna paralel olarak Amerika kıtasının keşfiyle burada tesis edilen sömürge düzeni, dünya ticaretinin hacmini ve yönünü belirlemiştir. Bu minvalde Amerika'dan çıkarılan değerli madenlerin, bilhassa gümüşün, Avrupa'ya ve oradan da Asya pazarlarına aktarılması para dolaşımını artırarak ticaretin genişlemesine katkı sağlamıştır.

XVI. asırda hız kazanan bu dönüşümle birlikte ticaretin ağırlık merkezi Atlantik'e kayarak İspanya ve Portekiz öncülüğünde gelişen okyanus aşırı ticari faaliyetleri Avrupa, Afrika, Asya ve Amerika arasında karşılıklı etkileşime dayalı yeni bir ekonomik sistemin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, yalnızca yeni ticaret yollarının açılmasıyla sınırlı kalmamış kıtalar arası mal ve sermaye dolaşımını artırarak ticaret hacmini genişletmiş ve ekonomik ilişkilerin çok yönlü bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Böylece daha önce bölgesel ve parçalı bir yapıya sahip olan ticaret ağları bütünleşmiş, dünya ticareti küresel bir nitelik kazanmış ve yeni ekonomik dengeler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler Avrupa içindeki güç dengelerini de yeniden şekillendirmiş, Akdeniz merkezli ticaretin görece önem kaybetmesine karşılık Atlantik'e kıyısı olan devletler, özellikle İspanya ve Portekiz, XVI. asrın ilk yarısında belirleyici aktörler haline gelmiştir. Bununla birlikte ticaret ve denizcilik alanında yoğunlaşan rekabet doğrultusunda bu asrın ikinci yarısından itibaren İngiltere de bu yeni ticaret düzenine giderek daha fazla eklemlenmeye başlamıştır.

İngiltere, işbu dönüşüm sürecine uyum sağlama yönündeki girişimlerine esasen XV. asrın son çeyreğinde başlamıştır. Denizaşırı seferlerin örgütlenmesinde Bristol tüccarları belirleyici bir rol oynamış, bu bağlamda Cabot ailesi (Craik, 1844, p. 211) ön plana çıkmıştır. Kuzey Atlantik hattında gerçekleştirilen bu erken dönem teşebbüsler, İngiliz keşif faaliyetlerinin başlangıç safhasını temsil

etmektedir. XVI. asrın ilk yarısında ise İngiliz ekonomisinde yaşanan gelişmeler, örgütlü ticaret yapılarının ortaya çıkmasına ve dış ticaretin genişlemesine zemin hazırlayarak yeni pazar arayışlarını daha belirgin hale getirmiştir. Bununla birlikte, asrın ortalarına gelindiğinde İngiltere'nin hâlâ İspanya'nın deniz gücüyle doğrudan rekabet edebilecek bir konumda olmaması, İngiliz tüccar ve denizcilerini mevcut ticaret yollarına alternatif oluşturabilecek yeni güzergâhlar aramaya yöneltmiştir. Bu bağlamda bir yandan İspanyol hâkimiyetindeki deniz hatlarına yönelik korsan faaliyetleri sürdürülürken diğer yandan keşif girişimleri devam etmiş olmasına karşın kuzeybatı üzerinden Asya'ya ulaşmayı amaçlayan seferlerin başarısızlıkla sonuçlanması, İngiliz denizcilerin dikkatlerini kuzeydoğu güzergâhına çevirmelerine neden olmuştur (Готье, 1937, с. 9-10).

Moskova Kumpanyası'nın Kuruluşu ve İlk Faaliyetleri

İngilizlerin geliştirdikleri keşif ve ticaret girişimleri, tek bir nedene indirgenemeyecek ölçüde çok boyutlu bir karakter taşımaktadır. Ekonomik açıdan, yeni ticaret yolları aracılığıyla doğrudan pazarlara ulaşma ve daha yüksek kâr elde etme beklentisi bu girişimlerin başlıca itici unsurlarından biri olmasının yanı sıra XVI. asırda coğrafya ve kozmografi alanlarında yaşanan gelişmeler bilinmeyen bölgelere ulaşma yönündeki ilgiyi artırmış, İngiltere'de köklü denizcilik geleneği ve seferlere ilişkin anlatılar bu yönelimi toplumsal düzeyde beslemiştir. Öte yandan dönemin önde gelen devlet adamlarının söz konusu teşebbüslere verdikleri destek, bu girişimlerin bireysel çabaların ötesine geçerek daha geniş bir siyasal ve stratejik çerçeveye oturduğunu göstermektedir. Bu süreçte Sebastian Cabot gibi isimlerin yönlendirici rolü, keşif faaliyetlerinin daha planlı ve sistemli bir nitelik kazanmasına katkı sağlamıştır. Bütün bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak, İngilizlerin kuzeydoğu güzergâhı üzerinden Asya ile doğrudan ticari bağlantı kurma yönündeki arayışları daha somut bir hale gelmiştir.

Bu doğrultuda kuzey denizine yönelik daha önceki tecrübeleriyle öne çıkan Sebastian Cabot'un görüşlerine başvurulmuştur. Yapılan müzakereler neticesinde, dünyanın kuzey kesiminde yer alan ve henüz bilinmeyen coğrafyalara ulaşabilecek bir deniz yolu bulmak amacıyla bir sefer düzenlenmesine karar verilmiş ve bu girişimi yürütmek üzere bir kumpanya teşkil edilmiştir. Cabot ise bu yapının baş yetkilisi olarak görevlendirilmiştir. Söz konusu girişim için gerekli sermaye, şirket üyelerinin katkılarıyla temin edilmiş ve seferin gerçekleştirilmesi için gerekli hazırlıklar tamamlanmıştır. Sir Hugh Willoughby filonun başına getirilmiş ve seferin genel komutasını üstlenmiştir. Richard Chancellor ise ikinci komutan olarak görevlendirilmiş ve özellikle denizcilik tecrübesiyle seferin yönlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Filo üç gemiden oluşmaktaydı; bunlardan *Bona Speranza* amiral gemisi olarak kabul edilirken, en büyük gemi olan *Edward Bonaventure*'da Richard Chancellor yer almaktaydı. Üçüncü ve en küçük gemi ise *Confidentia* idi. Gemiler, denizde karşılaşılabilecek tehditlere karşı silah ve mühimmatla donatılarak uzun ve belirsiz yolculuk şartları göz önünde bulundurularak yaklaşık on sekiz aylık erzakla teçhiz edilmiştir. Ayrıca gemilerde

denizcilerin yanı sıra veznedarlar, marangozlar, aşçılar ve bir grup tüccar da yer almaktaydı. Seferde görev alan subaylar, tüccarlar ve diğer personeller kumpanyaya sadakatle hizmet edeceklerine dair yemin altına alınmıştır (Gerson, 1912, p. 2-5). Bu husus girişimin kurumsal niteliğini ve disiplin anlayışını pekiştiren önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede seferin yalnızca ticari bir girişim olmadığı, aynı zamanda devlet destekli ve diplomatik bir mahiyet taşıdığı da görülmektedir. Nitekim VI. Edward tarafından kaleme alınarak filo ile birlikte gönderilen mektup bu desteğin en açık göstergesidir. Bahsi geçen mektupta, hükümdarlara dostluk teklif edilmekte ve ticari ilişkilerin kurulması önerilmekte olup ayrıca Willoughby ve beraberindekilerin geçecekleri ülkelerde serbestçe hareket edebilmeleri için izin talep edilerek karşılığında İngiltere'ye gelenlere iyi muamelede bulunulacağı belirtilmiştir. Mektubun Grekçe ve muhtelif dillere tercüme edildiği ifade edilmektedir (Gerson, 1912, p. 8).

Uzun hazırlıkların ardından filo, 1553 yılının Mayıs ayında düzenlenen bir törenin ardından kuzeye doğru yola çıkmıştır. Yolculuğun elverişsiz hava şartları sebebiyle zorlu geçmesinden dolayı olası bir ayrılma ihtimaline karşı, Norveç Krallığı sınırları içinde yer alan Wardhouse'da toplanılması kararlaştırılmıştır. Ancak aynı gün çıkan şiddetli fırtına gemilerin birbirinden ayrılmasına yol açmış, Willoughby'nin komutasındaki gemi kaybolmuştur. Daha sonra geminin Laponya kıyılarında bulunduğu ve mürettebatının donarak hayatını kaybettiği anlaşılmıştır.¹ Buna karşılık fırtınanın ardından diğer gemilerden ayrılmasına rağmen belirlenen toplanma noktasına ulaşmayı başaran Chancellor, burada bir süre bekledikten sonra kuzeye doğru ilerlemenin tehlikelerine dair yapılan uyarılara aldırmayarak yoluna devam etmiş ve seferini sürdürmüştür. Nihayetinde Ağustos 1553'te Beyaz Deniz kıyılarına ulaşarak Rus topraklarına ayak basmış ve Aziz Nikola Manastırı civarına varmıştır (Питулько, 2017, с. 144). Buraya ulaşmasının ardından Chancellor ve beraberindeki İngilizler yerel halkla temas kurmuş, başlangıçtaki temkinli yaklaşıma rağmen kısa sürede karşılıklı iletişim tesis edilmiştir. İngilizler, VI. Edward tarafından gönderildiklerini ve amaçlarının dostluk ile ticari ilişkiler kurmak olduğunu ifade etmiş, bu beyan yerel halk ve yöneticiler tarafından olumlu karşılanmıştır. Bunun üzerine yerel yöneticiler durumu hükümdarlarına bildirmek üzere bir haberci göndermiş ancak merkezden gelecek cevabı beklerken İngilizlerin ilerleyişi geciktirilmiştir. Chancellor'ın ısrarı sonucunda İngilizlerin kara yoluyla Moskova'ya yönlendirilmesine karar

¹ Willoughby'nin seyir notları, yolculuğun başlangıcına paralel olarak Mayıs 1553'te başlamakta ve Eylül 1553 ortalarında sona ermektedir. Bu noktada Willoughby, havanın don, kar ve dolu ile adeta kış ortasını andıracak derecede kötüleştiğini belirtmekte ve bu sebeple ana karaya doğru iki fersah uzanan, genişliği yarım fersah olan bir limanda kışlamayı uygun gördüklerini ifade etmektedir. Ayrıca çevrede insan bulmak amacıyla farklı yönlerde gönderilen keşif kollarının hiçbir insan ya da yerleşim izine rastlamadan geri döndüğünü özellikle vurgulamaktadır. Söz konusu seyir notları daha sonra Richard Hakluyt tarafından derlenerek yayımlanmıştır. Metne eklenen açıklamada ise Willoughby ve beraberindeki mürettebatın Laponya'da, Keger yakınlarında bulunan Arzina adlı limanda soğuk nedeniyle hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Öte yandan, gemide bulunan başka bir yazılı kayda göre mürettebatın en azından Ocak 1554'e kadar hayatta olduğu anlaşılmaktadır (Hakluyt, 1903b, pp. 212-224).

verilmiş ve yolculuk sırasında Çar İvan Vasilyeviç'in olumlu cevabının ulaşmasıyla birlikte heyet saraya davet edilmiştir. Nihayet sert iklim koşulları altında gerçekleştirilen uzun ve zahmetli yolculuğun ardından Chancellor Moskova'ya varmıştır (Hakluyt, 1893, pp. 24-28).

Moskova'ya ulaşan İngiliz heyeti, IV. İvan'ın huzuruna kabul edilmiş ve sarayın görkemli tören düzeniyle karşılaşmıştır. Kabul sırasında çarın altın taç ve zengin işlemeli kıyafetler içinde, elinde asa ile değerli taşlarla süslenmiş yüksek bir tahtta oturduğu, etrafının ise gösterişli kıyafetler giymiş saray erkânı ile çevrili olduğu dikkat çekmiştir. Chancellor, VI. Edward tarafından gönderilen mektubu sunmuş, mektubun okunmasının ardından karşılıklı selamlama ve hediye takdimi gerçekleştirilmiştir. Ardından İngilizler ziyafete davet edilmiş, ziyafet sırasında altın ve gümüş kaplar kullanılmış, yemekler belirli bir tören düzeni içinde sunulmuştur (Адамс, 1838, сс. 50-53). Saray protokolü çerçevesinde gerçekleştirilen bu kabul ve ziyafet, İngiliz heyetinin Moskova'daki ilk resmî temasını oluşturmuştur. Bu müspet gelişmelerin ardından Şubat 1554'te Rus Çarı IV. İvan tarafından İngiltere Kralı VI. Edward'a bir mektup hazırlanmış -VI. Edward'ın ölüm haberi henüz Moskova'ya ulaşmamıştı- ve söz konusu mektupta İngiliz tüccarlara Rusya'da ticari faaliyetlerde bulunma izni verildiği açıkça ifade edilmiştir. Buna göre İngilizlerin ülkeye serbestçe girip çıkmalarına, çeşitli mallarla ticaret yapmalarına ve bu faaliyetlerini herhangi bir engel veya müdahale olmaksızın sürdürmelerine müsaade edilerek İngiliz elçilerinin güvenli şekilde hareket etmeleri de teminat altına alınmıştır (Гамель, 1865, сс. 27-30). Bu şartlar, İngilizlere tanınan ilk ticari ayrıcalıkların temel çerçevesini oluşturmaktadır. Çar IV. İvan'ın İngilizlere yönelik olumlu tutumu, iç politikada katı bir merkezî otoritenin tesis edildiği, dış politikada ise genişleme ve sınırlı dışa açılma eğilimlerinin eşzamanlı olarak görüldüğü bir süreçle ilişkilidir. Zira Chancellor bölgeye ulaştığı sırada Kazan kısa bir süre önce 1552 yılında Moskova tarafından ele geçirilmişti. Bunu 1556'da Astrahan'ın ilhakı takip etmiş ve böylece İdil hattı büyük ölçüde Moskova'nın kontrolüne girmiştir. Bu gelişmeler, Rusların doğu ve güney istikametinde genişlemesini pekiştirirken, aynı zamanda İç Asya'ya açılan stratejik hatların denetim altına alınmasını sağlamıştır. Rusya Çarlığı'nın İdil hattı üzerindeki bu egemenliği, İngilizler tarafından da önemli bir gelişme olarak görülmüş ve bölge üzerinden yeni ticaret imkânlarının doğmasına zemin hazırlamıştır. Aynı dönemlerde Baltık ticaretine yönelme çabası da 1558 yılında Livonya bölgesine yönelik askerî faaliyetleri (Kurat, 2014, ss. 168-175) beraberinde getirmiştir. Bu hamleyle Arktik kıyıları üzerinden kurulan temas hattı Moskova için hem ticari açılım hem de Batı ile doğrudan ilişki kurma bakımından önemli fırsatlar sunmuştur.

Chancellor'ın Rusya'daki tecrübeleri ve İngiliz tüccarlara tanınan ticaret imkânlarına ilişkin aktardıkları, İngiltere'de kurumsal bir yapılanmanın önünü açmıştır. Kraliçe Mary ile eşi Philip tarafından hazırlanan fermanla henüz bilinmeyen ve daha önce deniz yoluyla düzenli biçimde ziyaret edilmemiş ülke ve bölgeleri keşfetmeye teşebbüs eden tüccarlar adına 6 Şubat 1555 tarihinde bir kumpanya teşkil edilmiştir. Bu fermanla kumpanyaya kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerinde

keşif faaliyetlerinde bulunma, kraliyet sancaklarını kullanma, keşfedilen bölgelerde İngiliz ticari varlığını tesis etme ve faaliyetlerine engel teşkil eden unsurlara karşı güç kullanma gibi geniş yetkiler tanınmıştır. Bunun yanı sıra kumpanyaya, söz konusu deniz yolları ve ticaret sahaları üzerinde tekel niteliğinde ayrıcalıklar verilmiş ve kumpanya mensubu olmayan İngilizlerin bu güzergâhlarda izinsiz seyahat etmeleri veya ticaret yapmaları yasaklanmıştır. Aksi durumda ilgili kişilerin gemi ve mallarına el konularak bunların yarısının kraliyet hazinesine, diğer yarısının ise kumpanyaya aktarılacağı hükme bağlanmıştır (Толстой, 1875, сс. 6).

Şirketin idaresi, bir veya iki vali, dört konsül ve yirmi dört yardımcıdan oluşan bir yönetim kadrosuna bırakılmıştır. Sebastian Cabot'un ömür boyu vali olarak atanması öngörülürken, ölümünden sonra valilerin her yıl kumpanya tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Konsüller ve yardımcılarının görev süreleri bir yıl ile sınırlandırılmış, bu görevlerin her yıl yeniden belirlenmesi esası benimsenmiştir. Genel üye topluluğunun yetkisinin bu yıllık seçimlerle kısıtlanması ve yönetim gücünün vali, konsül ile yardımcılar grubunda toplanması, kumpanya içinde oligarşik bir yapının varlığına işaret etmektedir. Bu yönetim organına, şirketin idaresi ve işleyişini sağlamak amacıyla gerekli kuralları koyma ve bu kurallara aykırı davranan üyeleri para cezası, müsadere ve hapis gibi yaptırımlarla cezalandırma yetkisi tanınmakla birlikte bu yetkilerin krallığın kanun ve teamülleri ile mevcut anlaşmalara aykırı olmaması şartı getirilmiştir. Moskova Kumpanyası'nın tesisi, daha önceki uygulamalara dayanan geleneksel unsurlar içermekte olup bu unsurların belirli bir kurumsal çerçevede bir araya getirilmesi bakımından ilerleyen dönemde kurulan İngiliz ticaret şirketlerine model teşkil eden bir yapı ortaya koymaktadır. Bu çerçevede kumpanya, 199 erkek ve 2 kadını kapsayacak şekilde oluşturulmuş ve söz konusu kişiler oldukça uzun ve ayrıntılı resmî ünvanla tanımlanmıştır. Bu ünvan *İngiltere'nin tüccar girişimcileri; daha önce söz konusu son deniz seferi ya da seyrüsefer girişiminden önce yaygın olarak gidilmemiş, bilinmeyen toprakların, bölgelerin, adaların, hâkimiyet alanlarının ve mülklerin keşfi için* şeklinde ifade edilmiş fakat 1566 yılında değiştirilerek kısaltılmış ve çok nadiren kullanılmıştır. Nitekim bu yapı yaygın olarak *Rusya Kumpanyası, Moskova Kumpanyası ya da Rusya ile ticaret yapan tüccarlar kumpanyası* olarak anılmaya başlanmıştır (Willan, 1968, pp. 7-8).

Moskova Kumpanyası Rusya'dan imtiyaz fermanını aldığı anda, ülkede ticaret yapma hakkı esasen IV. İvan'ın VI. Edward'a gönderdiği mektupta yer alan genel bir izne dayanmakta olup bu izin, iki hükümdar arasında yapılacak görüşmelerle kesinlik kazanması beklenen bir vaat niteliğindedir. Bu durum, kumpanyanın Rusya'daki faaliyetlerini daha sağlam bir hukuki zemine oturtma ihtiyacını doğurmuş ve ikinci bir seferin düzenlenmesine zemin hazırlamıştır (Willan, 1968, p. 10). Bu minvalde 1555 yılında Moskova Kumpanyası, yeni bir destekle Richard Chancellor başkanlığında yeniden aynı bölgeye iki gemi göndermiştir. Bunlardan biri *Edward Bonaventure*, diğeri ise Kral ile Kraliçe'nin adını taşıyan *Philip ve Mary* gemileriydi. Söz konusu sefer neticesinde Moskova'ya

ulaşan Chancellor ve beraberindekiler, yanlarında getirdikleri mektupların ibraz edilmesi üzerine özel bir şekilde ağırlanmış, kendilerine konaklama ile iaşe sağlanmış ve kısa süre sonra arın huzuruna kabul edilmiştir. Burada gerçekleştirilen kabul töreni oldukça ihtişamlı olup yüksek rütbeli kişilerin hazır bulunduğu bir ortamda icra edilmiş, İngilizler saygı ile karşılanmış ve ardından verilen ziyafette kendilerine özel bir masa tahsis edilerek değerli kaplar içinde yemekler sunulmuştur (Meyendorff, 1946, pp. 117-118).

Görüşmelerin sonucu olarak; Rus arı, kumpanyaya gümrük vergisinden muaf olarak ticaret yapma hakkı tanımış, Holmogorı (Kholmogory) ve Vologda’da vergi ödemeksizin ticaret merkezleri kurmalarına izin vermiş ve Moskova’da Aziz Maksim Kilisesi civarında kendilerine bir yer tahsis etmiştir. Ayrıca kumpanyaya kendi üyeleri arasındaki uyuşmazlıkları çözme yetkisi tanınarak Ruslarla aralarında doğabilecek davaların ise yerel makamlar yerine doğrudan arın merkezî idaresi tarafından görülmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte kumpanyanın ticari faaliyetleri yerel idareciler ve gümrük görevlilerinin müdahalesi dışında tutulmuş, kumpanya mensuplarının yanlarında Rus görevliler çalıştırmalarına izin verilmiş ancak her bir ticaret mahallinde yalnızca bir görevli bulundurmaları şart koşulmuştur. ar ayrıca, Rus tebaası tarafından gerçekleştirilebilecek herhangi bir haksızlık durumunda da adaletin sağlanacağını taahhüt etmiştir (Кочетков, 1862, с. 15-16). Böylece, Chancellor’ın Rusya’ya ikinci gelişi -kumpanya açısından- İngiltere’de tanınan ticari hakların ar tarafından verilen imtiyazlarla somut bir zemine oturtulduğunu göstermektedir.

Nitekim Chancellor, 20 Temmuz 1556 tarihinde *Edward Bonaventure* ile *Philip ve Mary* gemileriyle İngiltere’ye dönmek üzere yola çıkılmış, bir önceki sefer sırasında yollarını kaybeden *Bona Speranza* ile *Confidentia* adlı gemiler de ar tarafından İngilizlere teslim edilerek bu filoya katılmıştır. Bu sırada Edward Bonaventure gemisinde, İngiltere sarayına gönderilen ilk Rus elçisi Osip Grigoryevi Nepeya da yer almaktaydı. Ancak kısa süre sonra başlayan şiddetli Arktik fırtınaları filoyu birbirinden ayırmış, Bona Speranza ile Confidentia Norveç kıyılarında batmış, Philip ve Mary ise ancak ertesi yılın Nisan ayında Londra’ya ulaşabilmiştir. Chancellor’ın bulunduğu Edward Bonaventure ise dört ay süren fırtınaların ardından 1556 yılı Kasım ayında İskoçya kıyılarına varmış fakat şiddetli kasırgalar nedeniyle kayalıklara sürüklenerek parçalanmıştır. Chancellor bu esnada elçi Nepeya’nın kurtarmaya çalışırken yaşamını yitirmiştir (Gerson, 1912, p. 17). İskoçya’daki kazanın ardından Rus elçisi Nepeya, Kraliçe Mary’nin girişimiyle İngiltere’ye getirilmiş ve İngiliz yönetimi ile tüccarları tarafından büyük bir ihtişamla karşılanmıştır. 28 şubat 1557 tarihinde Londra’ya ulaşan elçi sarayda I. Mary ve II. Philip’in huzuruna kabul edilmiş, ar IV. İvan’ın mektubunu sunmuş ve hediyelerini takdim etmiştir. Londra’daki ikameti süresince devlet erkânı ve tüccar çevreleriyle temaslarda bulunan Nepeya için Moskova Kumpanyası tarafından da görkemli ziyafetler düzenlenmiştir. Bu ağırlanma, dönemin kaynaklarına göre eşi benzeri görülmemiş bir ihtişam ve saygı örneği olarak değerlendirilmiştir (Гамель, 1865, сс. 60-62).

Elçilik görevinin tamamlanmasıyla birlikte, 1557 yılı itibarıyla, İngiltere ile Rusya arasındaki diplomatik ilişkilerin kurumsal bir zemine oturduğu söylenebilir. Nitekim bu tarihten sonra İngiliz gemilerinden oluşan ticaret filoları her yıl düzenli olarak Rusya'ya ulaşmaya başlamış, Norveç ve İsveç kıyılarını dolaşarak Dvina ağzına varmış ve Kuzey Denizi donmadan önce uygun yaz mevsiminde seferlerini tamamlamaya çalışmıştır. Öte yandan kumpanya faaliyetlerini yalnızca Rusya ile yürütülen ticaretle sınırlı tutmamış, kuruluş aşamasında belirlediği doğuya giden yeni deniz yolları keşfetme hedefini sürdürmüştür. Bu bağlamda 1556 yılında Stephen Borough tarafından düzenlenen keşif seferi sırasında Sibiry kıyılarına ilişkin elde edilen gözlemler, söz konusu güzergâhın pratikte kullanılamayacağını göstermiştir. Böylece, İngilizlerin doğuya ulaşım konusunda yeni arayışlara yönelmesi ve özellikle Rusya üzerinden ilerleyen alternatif güzergâhları değerlendirmesi mümkün hale gelmiştir (Костомаров, 1862, с. 16). Bu stratejik yönelim, 1557 yılı itibarıyla Rusya ile yürütülen diplomatik temaslarla da paralel şekilde ilerlemiştir. Aynı yıl, Chancellor'un hayatını kaybetmesinin ardından Anthony Jenkinson İngiltere'nin Rusya'daki yeni temsilcisi olarak görevlendirilmiş ve Rus elçisi Nepeya'nın dönüş yolculuğuna eşlik etmiştir (Питулько, 2017, с. 145). Böylece Jenkinson'un görevlendirilmesiyle birlikte Moskova Kumpanyası'nın doğuya yönelik faaliyetleri yeni bir istikamet kazanmıştır.

Buhara'ya Yolculuk

Esasında Anthony Jenkinson'un Buhara'ya uzanan yolculuğu, Rus elçisi Nepeya ve beraberindekilerle birlikte Primrose adlı gemiyle 12 Temmuz'da Aziz Nikola Manastırı civarına ulaşmasıyla başlamıştır. Nepeya ve yanındakiler kısa süre sonra Moskova'ya giderek Çar IV. İvan ile bir dizi görüşme gerçekleştirirken Jenkinson, gemileri Kuzey Dvina'nın ağzından İngiltere'ye geri gönderdikten sonra Holmogory üzerinden Vologda'ya geçmiş ve yolculuğunu zorlu şartlar altında sürdürmüştür. Vologda'dan kızakla yola çıkarak Yaroslavl, Rostov ve Pereyaslavlı üzerinden ilerleyen Jenkinson ancak 6 Aralık'ta Moskova'ya ulaşabilmiş ve burada çar ile temaslarda bulunmuştur. Bu görüşmeler neticesinde Jenkinson, Rusya'ya gönderilişinin temel amacını teşkil eden Çin'e yönelik rota için gerekli izni almıştır (Гамель, 1865, сс. 66-68).

Stephen Borough'un deniz yoluyla doğuya ulaşma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması ve Çin ile Buhara arasında işleyen kervan ticaretine ilişkin malumatın Batı'da yaygınlık kazanması, Çin'e kara yoluyla ulaşma ihtimalini güçlendirmiştir. Özellikle Buhara üzerinden doğuya uzanan güzergâh uygulanabilir bir alternatif olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda Jenkinson'un Rusya ile Çin arasında Buhara üzerinden bir ticaret yolu açılmasına yönelik önerisi çar nezdinde olumlu karşılık bulmuş, Astrahan'a kadar ilerlemesine izin verilmiş, güzergâh üzerindeki yerel idarecilere gerekli kolaylıkların sağlanması emredilmiş ve Hazar ötesindeki hükümdarlara hitaben tavsiye mektupları temin edilmiştir (Костомаров, 1862, с. 17). Söz konusu gelişmeler, Astrahan'ın ilhakı

sonrasında Moskova'nın İdil-Hazar hattındaki ticari faaliyetleri kendi denetimi altında geliştirme eğilimini yansıtmaktadır. IV. İvan'ın Jenkinson'un önerisine müspet yaklaşması, Moskova'nın Astrahan üzerinden yürütülen İç Asya ticaretinden daha etkin biçimde faydalanma düşüncesiyle ilişkilendirilebilir. Böylece Jenkinson'un teşebbüsü, Rusların bölgesel ticari hedefleri ile İngiliz ticari girişimlerinin örtüştüğü bir zemini yansıtmaktadır.

Gerekli izinleri alan Jenkinson, 23 Nisan 1558 tarihinde Moskova'dan kumpanya görevlileri Richard Johnson ve Robert Johnson ile beraber ayrılmıştır. İdil hattını takip ederek Astrahan'a ulaşan heyet, buradan Hazar Denizi'nin doğu kıyısına geçmiş ve kara yoluyla ilerleyerek 23 Aralık 1558'de Buhara'ya varmıştır. Burada Çin'e uzanan kervan yollarının savaşlar nedeniyle kesintiye uğradığını öğrenmesi üzerine seyahatini sürdürmekten vazgeçmek zorunda kalmıştır. İran üzerinden dönüş ihtimali de bölgedeki siyasi karışıklıklar nedeniyle mümkün olmadığından geri dönmekten başka seçenek kalmamış ve Buhara, başlangıçta bir geçiş noktası olarak tasarlanmışken yolculuğun son durağı haline gelmiştir. Bunun üzerine 8 Mart 1559'da Buhara'dan ayrılarak aynı yılın 2 Eylül'ünde Moskova'ya ulaşmıştır (Willan, 1968, p. 56). Dönüşünün ardından yeniden çarın huzuruna kabul edilen Jenkinson, IV. İvan'a Çin menşeli bir yak kuyruğu ile bir Tatar davulu takdim etmiş ve ardından sarayda verilen bir yemeğe davet edilmiştir. 9 Mayıs 1560'ta Holmogory'ye ulaşmasının ardından ise kısa süre içinde Henry Lane ile birlikte İngiltere'ye dönmüştür (Гамель, 1865, с. 69).

Anthony Jenkinson'un Anlatısının Tahlihi

Safa'nın Jenkinson'un seyahatinin ilk safhasına ilişkin aktardığı malumatlar, söz konusu görevin diplomatik ve ticari mahiyetini teyit etmektedir. Yola çıkmadan önce geçeceği memleketlerin hükümdarlarına hitaben yazılmış mektupları temin ettiğini, yanında İngiliz hizmetkârları ile bir Tatar² tercüman ve çeşitli ticari mallar bulundurduğunu belirtmesi, bu girişimin devlet desteği ile ticari amaçların iç içe geçtiği organize bir teşebbüs olduğunu göstermektedir (Hakluyt, 1903a, p. 449). Bununla birlikte Moskova'dan itibaren Oka ve İdil nehirleri boyunca ilerleyen güzergâhın ayrıntılı biçimde kaydedilmesi, Rusya'nın iç bölgelerini Hazar havzasına bağlayan suyollarının işlevsel bir ulaşım ve ticaret ağı oluşturduğunu göstermektedir. Nitekim Nijniy Novgorod'da emri altında 500 büyük nehir gemisi bulunan bir kaptanın gelişinin beklenmesi, bu hattın büyük ölçekli ve organize filolar tarafından kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede söz konusu güzergâh, yalnızca bir seyahat hattı olarak değil Rusya merkezli bir ticari ve ulaşım altyapısının parçası olarak değerlendirilmelidir, zira bu gemilerin bir kısmı erzak, asker ve mühimmat taşıırken diğerleri ticari mallarla yüklenmişti. Ayrıca bahsedilen hat üzerinde yer alan şehirler ve kalelere dair verdiği bilgiler, bu güzergâhın yalnızca bir geçiş hattı olmayıp idari ve askerî bakımdan da önem taşıdığını

² XVI. asır Avrupa kaynaklarında *Tatar* kavramı, belirli bir etnik topluluktan ziyade Türkistan ve Avrasya bozkır sahasındaki farklı topluluklar ile siyasi oluşumları ifade etmek için kullanılan geniş ve genelleyici bir adlandırma niteliği taşımaktaydı.

göstermektedir (Hakluyt, 1903a, p. 450).

Buhara'ya gidiş yolculuğu sırasında İdil hattı boyunca verdiği bilgiler, Rusya'nın Kazan (1552) ve Astrahan (1556) işgalinin hemen ardından bölgede şekillenmeye başlayan yeni siyasi düzeni yansıtmaktadır. Kasimov bölgesine (Hakluyt, 1903a, p. 450) geldiğinde Tatar yöneticisinin idaresi altında olduğunu belirtmesi, yerel unsurların tamamen tasfiye edilmeksizin Moskova'ya bağlı şekilde varlıklarını sürdürdüklerini göstermektedir. Benzer biçimde Kazan'ın eski bir Tatar Hanlığı olduğunu, şehrin eski surlarının yıkılarak yerlerine taş surlar inşa edildiğini aktarması, Rus hâkimiyetinin fiziksel olarak tahkim edilmesine işaret etmektedir. Bununla birlikte söz konusu süreç yalnızca mekânsal ve askerî bir hâkimiyetle sınırlı kalmamış, yerel yönetici unsurların statüsünde de belirgin bir dönüşüm meydana gelmiştir. Nitekim son hükümdarın esir alınarak saraya getirilmesi ile diğer bazı hanların kendi rızalarıyla Rus Çarı'na sığınmaları, bu yöneticilerin farklı yollarla da olsa aynı merkezî otoriteye bağlandıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, Rusya Çarlığı'nın işgal sonrası dönemde yerel yönetici unsurları tamamen ortadan kaldırmak yerine onları Moskova'ya bağlı şekilde denetim altında bulundurma eğilimini göstermektedir (Hakluyt, 1903a, p. 451).

Seyahat boyunca ticaretle ilgili bilgilere de yer verilmektedir. Bu minvalde Ryazan'dan Nijniy Novgorod'a kadar uzanan Oka hattı boyunca balmumu ve bal üretiminin yoğunluğunun vurgulanması (Hakluyt, 1903a, p. 450), söz konusu güzergâh üzerinde üretim kapasitesinin güçlü olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Kazan yakınlarında, Ruslar, Kazanlılar, Nogaylar, Kırımîliler ve diğer milletlerden tüccarların alışveriş yapmak üzere bir araya gelerek pazar kurdukları için *Tüccarlar Adası* olarak adlandırılan bir alanın artık terk edilmiş olduğunun belirtilmesi, burada eskiden mevcut olan ticari hareketliliğin aynı şekilde devam etmediğine işaret etmektedir. Ayrıca Moskova'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan güzergâh boyunca benzer bir toplanma alanının bulunmadığının ifade edilmesi (Hakluyt, 1903a, p. 451), bölgedeki ticari dolaşımın önceki dönemlere kıyasla daha sınırlı bir görünüm arz ettiğini göstermektedir. Nitekim Astrahan'a ulaştığında da burada bir miktar ticaret yapıldığını belirtmekle birlikte bunun oldukça sınırlı ve önemsiz olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Getirilen malların çeşitliliğine rağmen miktarlarının azlığı ve tüccarların yoksulluğu sebebiyle bu faaliyetlerin dikkate değer görülmediğini ifade etmektedir. Ezcümle, Hazar Denizi'ni geçene kadar yaptığı gözlemler, şu ifadede karşılık bulmaktadır: *Bu bölgelerin hiçbirinde takip edilmeye değer bir ticaret umudu yoktur* (Hakluyt, 1903a, p. 456).

Buhara'ya ulaşınca kadar Jenkinson'un aktardığı gözlemler Rus hâkimiyetinin siyasi ve toplumsal sonuçlarına dair de önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda anlatıda bir yandan bazı bölgelerde güvenliğin arttığını gösteren ifadeler (Hakluyt, 1903a, p. 454) ile Rus Çarı İvan Vasiliyeviç'in askerî başarılarına ve devletin Hazar Denizi'ne kadar genişlemesine yapılan vurgu (Hakluyt, 1903a, p. 450), bölgedeki siyasi hâkimiyetin ulaştığı coğrafi kapsamı ortaya koyarken; diğer yandan kıtlık, salgın ve bilhassa Nogay topluluklarının maruz kaldığı ağır yaşam koşullarına

ilişkin aktarımlar, bu hâkimiyetin yerel halk üzerindeki etkilerine de dikkat çekmektedir. Nitekim kendi ülkelerinin harap olması sebebiyle sığınma arayışına giren Nogayların bekledikleri desteği bulamamaları, açlık ve hastalık nedeniyle büyük kayıplar vermeleri ve bir kısmının köle olarak satılması ya da sürülmesi, söz konusu sürecin yalnızca siyasi bir genişleme olarak değerlendirilemeyeceğini aynı zamanda ciddi bir toplumsal kriz yarattığını göstermektedir. Ayrıca Rusların iyi Hristiyanlar gibi davranmadıklarına yönelik eleştirel ifadeler (Hakluyt, 1903a, p. 455), bu olayların maddi koşulların ötesinde ahlaki bir sorgulamaya da konu edildiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede yazar, siyasi genişleme sürecini sahadaki toplumsal ve insani etkileriyle birlikte ele alan çok katmanlı bir perspektif sunmaktadır.

Jenkinson'un Hazar Denizi'ni geçişine ve sonrasında Buhara'ya doğru ilerleyişine ilişkin aktardığı malumatlar, bu güzergâhın coğrafi şartlar kadar güvenlik bakımından da son derece zorlu bir seyahat alanı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Hazar geçişi sırasında rüzgâra bağlı hareket etmek zorunda kalınması, sığıklar ve kumluklar nedeniyle yolculuğun güçleşmesi ve şiddetli fırtınalar sonucu rotadan sapılması, hattın seyrüsefer açısından yüksek riskler taşıdığını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra Yayık Nehri civarında demirlemişken sürgün edilmiş ve geçim kaynaklarını kaybetmiş silahlı gruplarla karşılaşılması (Hakluyt, 1903a, p. 457), yolculuğun insan kaynaklı tehditlere de açık olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde yağmacı grupların varlığına dair haberler alınması, kervanın silahlı korumaya ihtiyaç duyması (Hakluyt, 1903a, p. 466) ve buna rağmen güvenliğin tam olarak sağlanamaması, bu bölgede düzenli bir otoritenin bulunmadığına işaret etmektedir. Son olarak kervanın doğrudan silahlı saldırıya uğraması ve uzun süren çatışmalar sonucunda güçlükle yoluna devam edebilmesi (Hakluyt, 1903a, p. 468), seyahatin ciddi güvenlik sorunları altında gerçekleştiğini açık biçimde göstermektedir. Bu çerçevede söz konusu güzergâh, doğal koşulların yanı sıra siyasi istikrarsızlık ve güvenlik problemlerinin belirlediği son derece tehlikeli bir seyahat alanı niteliği taşımaktadır.

Jenkinson'un Buhara'ya dair ilk gözlemlerinde şehir; alçak bir arazide kurulmuş, yüksek toprak surlarla çevrili ve birden fazla kapıya sahip bir yerleşim olarak betimlenmektedir. Kentin üç kısma ayrıldığı, bu bölümlerin ikisinin hükümdara, üçüncüsünün ise tüccar ve pazarlara tahsis edildiği belirtilmekle birlikte her meslek grubunun kendine özgü yerleşim ve pazar alanlarına sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu durum, şehirde idari ve ticari alanların birbirinden ayrıldığı planlı bir mekânsal düzeni yansıtmaktadır. Ayrıca kentin oldukça büyük olduğu, evlerin çoğunun topraktan yapıldığı ancak buna karşılık taşla inşa edilmiş görkemli yapılar, anıtlar ve özellikle ustalıkla yapılmış ve benzerleri olmayan hamamların bulunduğu aktarılmaktadır. Şehrin ortasından geçen küçük nehrin suyunun sağlıksız olduğu ve bu sudan içenlerde ciddi hastalıkların ortaya çıktığı belirtilmektedir. Nitekim bu anlatım, bir yandan şehirde gelişmiş bir kentsel yaşamın izlerine işaret ederken diğer yandan sağlık koşullarına ilişkin olumsuzluklar bu gelişmişliğin sınırlı ve dengesiz bir karakter

taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Buhara, surlu yapısı, işlevsel mekânsal örgütlenmesi ve zanaat ile ticaretin ayrıştığı düzeniyle tipik bir İç Asya şehri görünümü sergilemekle birlikte, yaşam koşulları bakımından belirli yapısal sorunları da bünyesinde barındıran bir yerleşim olarak tasvir edilmektedir (Hakluyt, 1903a, p. 469).

Müellifin şehir tasvirinde dikkat çeken unsurlardan biri de Buhara'daki toplumsal yaşamın sıkı kurallar ve denetim mekanizmalarıyla düzenlenmiş olmasıdır. İçki tüketimine yönelik kesin yasaklar ve bu yasağın ihlali durumunda uygulanan sert cezalar, salt dinî bir kuralın ötesinde kamusal düzenin korunmasına yönelik güçlü bir kontrol mekanizmasına işaret etmektedir. Görevlilerin evleri denetleme yetkisine sahip olması ve bireylerin nefeslerinden dahi alkol tüketiminin tespit edilerek cezalandırılması, bu denetimin gündelik hayatın en mahrem alanlarına kadar uzandığını göstermektedir. Bu durum, şehir yaşamında dinî kuralların yalnızca bireysel inanç alanıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda kamusal düzenin sağlanmasında da belirleyici bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Böylece Buhara, düzenli ve örgütlü bir şehir görünümü sergilemekle birlikte, güçlü bir toplumsal kontrol ve disiplin mekanizmasıyla işleyen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Hakluyt, 1903a, p. 470).

Buhara'ya ilişkin aktarımlarında bölgenin etnik ve dilsel yapısına dair bazı değerlendirmelerin tarihî ve toplumsal gerçeklikle tam olarak örtüşmediği görülmektedir. Bu bağlamda Jenkinson'un, *Buhara ülkesi bir zamanlar Perslere bağlıydı ve şimdi Farsça konuşmaktadırlar* (Hakluyt, 1903a, p. 470) ifadesiyle hatalı bir genelleme yaptığı anlaşılmaktadır. Buhara'nın Pers hâkimiyeti MÖ VI. asra kadar olmakla birlikte sonraki süreçte Türk, Arap ve Moğol unsurların egemenlik sahası haline geldiği bilinmektedir (Özkan, 2021, s. 11). Yine dil meselesine bakıldığında, Buhara'da nüfusun çoğunluk itibarıyla Türk ile Tacik unsurlardan teşekkül ettiği ve bu yapının bir yansıması olarak Türk unsurların Türkçeyi -Doğu Türkçesi-, Taciklerin ise Farsçayı kullandığı düşünülebilir. Bunun yanı sıra saray çevresinde hem şairlerin hem de bizzat hanların, Farsçanın yanında Türkçe ile de şiirler kaleme aldıkları ve dahi Türkçeyi daha makbul saydıkları anlaşılmaktadır (Macit, 2022, s. 481). Zira *Tevârih-i Güzîde-Nusret-nâme* ve *Zübdetü'l-Âsâr* gibi Türkçe eserlerin kaleme alınmış olması, Türk dilinin yalnızca gündelik iletişim dili olmayıp aynı zamanda yazı ve edebiyat dili olarak da kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Jenkinson'un Buhara'da Fars dilinin konuşulduğuna dair ifadesi, şehirdeki Taciklerin kullandığı dili tüm topluma teşmil eden ve bölgedeki dilsel çeşitliliği tek bir unsur üzerinden açıklayan, indirgemeci bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca, dil kullanımını doğrudan siyasi hâkimiyetle ilişkilendirmesi, erken modern dönemde Batılı müelliflerin Doğu toplumlarını açıklarken başvurdukları basitleştirici yaklaşımlara işaret etmektedir.

Bu indirgemeci yaklaşımın bir diğer örneği olarak Jenkinson, Müslüman olmalarına rağmen iki taraf arasında da sürekli ve şiddetli savaşların yaşandığını belirtmekte ve çatışmanın sebeplerinden birini şu sözlerle açıklamaktadır: *Persler, Buharalılar ve diğer bütün Tatarlar gibi üst dudaklarındaki*

kılları kesmezler, bunu büyük bir günah sayarlar ve bu yüzden onları da Hristiyanlara yaptıkları gibi kâfir yani inanmayanlar olarak adlandırırlar (Hakluyt, 1903a, p. 470). Burada geçen Persler ifadesinin, müellif tarafından İran coğrafyası ve bu coğrafyanın sakinlerini tanımlamak amacıyla kullanılmış olması muhtemeldir. Nitekim XVI. asırda İran coğrafyasına hâkim olan Safeviler ile Özbekler arasında yoğun siyasi ve askerî mücadeleler yaşanmıştır. Fakat söz konusu mücadelelerin temelinde yer alan mezhebi farklılaşma, bölgesel hâkimiyet mücadelesi ve ticaret yolları üzerindeki rekabet gibi unsurlardan bahsedilmeyerek çatışmalar daha ziyade dinî uygulamalardaki farklılıklar ve kültürel unsurlar üzerinden açıklanmaktadır. Bu yaklaşım, dönemin seyahat anlatılarında dikkat çekici kültürel gözlemlerin ön plana çıkarılması eğilimiyle ilişkili olabilir.

Yazarın Buhara'ya dair değerlendirmeleri, diplomatik temaslarına ilişkin aktarımlarında da bazı kültürel yargılar içermektedir. Jenkinson, seyahati sırasında Buhara Hanı'nın huzuruna çıktığını, burada Rus Çarı'nın mektuplarını hana sunduğunu ve onun tarafından son derece iyi karşılandığını aktarmakla birlikte hükümdarın kendisini birkaç kez özel olarak huzura kabul ettiğini ve Rus Çarı'nın gücü, Büyük Türk³, kendi memleketleri, kanunları ile dinleri hakkında sohbet ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca Buhara Hanı'nın ateşli silahlara ilgi gösterdiğini ve el tüfeklerinin kullanımını denediğini ifade etmektedir. Öte yandan anlatının ilerleyen kısımlarında, alacaklarının eksik ve gecikmeli şekilde ödenmesini eleştirerek hanın *gerçek bir Tatar gibi davrandığını* söylemektedir (Hakluyt, 1903a, p. 471). Böylece müellif, yaşadığı bireysel ekonomik ve idari sorunu kültürel bir özellik üzerinden açıklayarak bunu doğrudan Tatar kimliğiyle ilişkilendirmektedir. Bu durum, Jenkinson'un diplomatik temaslara ilişkin anlatısının salt bilgi aktarımıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda Tatar topluluklarına dair algısını da yansıttığını göstermektedir.

Buna karşın yazarın Buhara Hanı'na yönelik değerlendirmeleri bütünüyle olumsuz değildir. Müellif, Buhara'ya vardktan sonra uğradıkları eşkıya saldırısının hükümdarın bilgisine ulaşması üzerine yüz silahlı adamın görevlendirildiğini ve saldırganların yakalanmasının emredildiğini ifade etmektedir. Eşkıyaların bir kısmının öldürüldüğünü, bir kısmının ise yakalandığını ve ele geçirilen malların bir bölümünün kendisine iade edildiğini belirtmektedir. Ayrıca suçluların saray kapısında idam edilmesini hükümdarın otoritesinin ve adalet anlayışının bir göstergesi olarak değerlendirerek bu tutumu *iyi bir adalet* (Hakluyt, 1903a, p. 472) şeklinde nitelendirmektedir. Ancak tüm bu takdir ifadelerine rağmen hükümdarı *barbar kral* (Hakluyt, 1903a, p. 471) olarak tanımlaması dikkat çekicidir. Bu durum, Doğu hükümdarlarına yönelik olumlu değerlendirmelerin dahi çoğu zaman ötekileştirici bir dil içerisinde sunulduğunu göstermektedir.

Jenkinson'un Buhara Hanı'na ilişkin anlatısında hükümdarın adını zikretmemesi ayrıca üzerinde

³ Burada kullanılan *Büyük Türk* ifadesiyle doğrudan Kanuni Sultan Süleyman'ın kastedildiği açıktır. Zira Jenkinson, Buhara seyahatinden önce Osmanlı ülkesine gitmiş, Halep'te sultanın İran seferi sırasındaki ordu geçişine tanıklık etmiştir. Ayrıca Osmanlı yönetimi tarafından kendisine ticaret ve seyahat güvenliği sağlayan bir imtiyaz belgesi de verilmiştir (Morgan & Coote, 1964, pp. 1-6).

durulması gereken bir husus olarak görünmektedir. Hakikaten müellif, kimi zaman güzergâhı üzerindeki küçük yerleşimlerin yöneticilerinin isimlerini dahi kaydettiği halde Buhara hükümdarının adını belirtmemektedir. Bunun, dönemin siyasi karışıklıkları ve hanlık içerisindeki taht mücadeleleriyle bağlantılı olması muhtemeldir. Özellikle sık yaşanan otorite değişimleri⁴ sebebiyle hükümdarın konumunun tam olarak netleşmemiş olması bu tercihte etkili olmuş olabilir. Öte yandan anlatılarda ulema sınıfının siyasi süreçlerde oldukça etkili bir konumda gösterilmesi, müellifin fiilî nüfuzu hükümdardan ziyade dinî otoritelerde görmüş olabileceğini de düşündürmektedir. Tüm bunların yanı sıra dönemin seyahatnamelerinde sıkça karşılaşıldığı üzere isimlerin aktarımı ve transliterasyonu konusunda yaşanan belirsizliklerin de bu durumda belirli ölçüde etkili olmuş olabileceği düşünülebilir.

Müellifin aktarımları, Buhara Hanlığı'ndaki siyasi istikrarsızlık ve güç mücadelelerine dair de önemli bilgiler sunmaktadır. Zira bölgeye ulaştığı sırada hanlıkta siyasi karışıklıklara bağlı bir fetret ortamı hâkimdi. Hanedan üyelerinin muhtelif şehirlerde müstakil biçimde varlık göstermeleri ve birbirleriyle sürekli mücadele halinde bulunmaları, merkezî otoritenin ciddi ölçüde zayıflamasına yol açarak yalnızca idari ve askerî yapıyı değil, aynı zamanda ülkedeki asayiş ortamını da olumsuz etkilemiştir. Bu siyasi parçalanma ortamında ulema sınıfının ön plana çıktığı ve siyasi-idari süreçlerde daha belirleyici bir konuma yükseldiği görülmektedir. Yazar, Buhara'daki bir din adamının hükümdardan daha nüfuzlu olduğunu, Rus Çarı'nın mektuplarını bizzat teslim aldığını ve şehrin kuşatılma ihtimalini bildirerek Buhara'yı terk etmesi gerektiği hususunda kendisini uyardığını belirtmektedir (Hakluyt, 1903a, p. 474). Nitekim Jenkinson da bu uyarıyı dikkate alarak şehirden ayrılmış ve şunları ifade etmiştir: *Bizim ayrılışımızdan on gün sonra Semerkant Hanı bir orduyla gelip Buhara şehrini kuşattı. O sırada Buhara Hanı başka bir hanedan üyesine karşı savaşa gitmişti. Bu husus, o ülkelerde iki ya da üç yılda bir görülen bir durumdur. Orada bir hanın üç ya da dört yıldan fazla hüküm sürmesi nadirdir; bu da ülkenin ve tüccarların büyük zarar görmesine yol açmaktadır* (Hakluyt, 1903a, p. 475). Burada dikkat çeken husus, siyasi mücadelelerin mahiyetinden ziyade bunların ticaret yolları ve ekonomik faaliyetler üzerindeki yıkıcı etkisinin ön plana çıkarılmasıdır. Bu durum, yazarın bir tüccar perspektifiyle hareket ettiğini ortaya koymakla birlikte gözlemlerinin yer yer indirgemeci ve yüzeysel kaldığını da göstermektedir. Ayrıca başka bir anlatısında Buhara'da bulunan dinî bir liderin yürürlükteki kuralların uygulanmasında son derece etkili olduğunu ve kendisine hükümdardan daha fazla itaat edildiğini belirterek bu dinî otoritenin hükümdarı tahttan indirebildiğini, yerine başka birini geçirebildiğini, hatta mevcut hükümdarın da bu şekilde değiştirildiğini ifade edildiğini aktarmaktadır (Hakluyt, 1903a, p. 470). Bu anlatım,

⁴ Jenkinson'un görüştüğü Buhara hükümdarı II. Abdullah Han'dır. Nevruz Ahmed Han'ın ölümünün ardından yeniden güç kazanan Abdullah Han, Mayıs 1557'de Buhara'yı ele geçirerek burayı merkez haline getirmiştir. Daha sonra Mayıs 1561'de babası İskender'i bütün Özbeklerin hanı ilan ettirmiş ancak fiilî idareyi elinde tutmaya devam etmiştir (Saray, 1988, s. 104).

Buhara'daki ulema sınıfının siyasi meşruiyet üzerinde önemli bir güç unsuru olduğuna örnek teşkil etmektedir.

Jenkinson, Buhara Hanlığı'nın ekonomik yapısı ve hükümdarın mali uygulamalarına ilişkin de malumatlar aktarmaktadır. Yazar, Buhara hükümdarının büyük bir servet ve mali güce sahip olmadığını, gelirlerinin büyük ölçüde şehir halkından alınan vergilere dayandığını ve özellikle zanaatkârlar ile tüccarlardan alınan onda bir oranındaki verginin halkın fakirleşmesine yol açtığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra hükümdarın ihtiyaç duyduğu zaman tüccarların mallarına el koydurduğunu, bu şekilde borçlarını ödediğini ve satın aldığı kumaşlar karşılığında kendisine olan borcun da aynı yöntemle ödendiğini aktarmaktadır. Hükümdarın büyük bir zenginlik ve istikrarlı bir mali yapı oluşturamaması, taht mücadeleleri ve merkezî otoritenin zayıflığıyla ilişkili görünmektedir. Ayrıca Buhara'daki para sistemi hakkında bilgiler vererek tedavülde gümüş ve bakır paraların bulunduğunu, altının ise kullanılmadığını ifade etmektedir. Bilhassa bakır paranın değerinin hükümdar tarafından kendi çıkarları doğrultusunda sık sık değiştirilmesini eleştirmekte ve bunu hanların genellikle öldürülmeleri ya da tahttan indirilmeleri sebebiyle kısa süre hüküm sürebilmeleriyle ilişkilendirmektedir. *Bu durum ülke ve tüccarlar için büyük bir yıkıma yol açmaktadır* (Hakluyt, 1903a, p. 471) ifadesi, siyasi istikrarsızlık ile ekonomik düzen arasındaki ilişkinin müellif tarafından bilhassa ticari bakış açısıyla değerlendirildiğini göstermektedir. Nitekim ekonomik meselelere yaklaşımında, bir tüccar olarak yaşadığı maddi kayıpların ve ticari beklentilerinin etkili olduğu düşünülmelidir.

Ticarete ilişkin aktarımlarında yazar, Buhara'ya Hindistan, İran, Belh ve Rusya gibi çevre bölgelerden gelen tüccarların oluşturduğu bir hareketlilikten söz etmekte ve her yıl büyük kervanların şehre ulaştığını belirtmektedir. Buna rağmen ticaretin niteliğine dair aktarımları, daha çok sınırlı hacimdeki ve görece düşük değerli mallara dayanan bir tablo ortaya koymaktadır. Bu minvalde tüccarların büyük ölçüde yoksul olduğu, getirdikleri malların miktarının az kaldığı ve bu malların satılabilmesi için uzun süre boyunca şehirde kalmak zorunda oldukları özellikle vurgulanmaktadır. Ticarete dolaşımda bulunan ürünler incelendiğinde; altın, gümüş ve baharat gibi yüksek değerli malların bu hat üzerinden dolaşmadığı, buna karşılık Hindistan'dan ince beyaz kumaşlar, pamuklu dokumalar ve kaba keten kumaşlar getirildiği, Buhara'dan ise işlenmiş ipekler, kırmızı deriler, köleler ve atların ihraç edildiği görülmektedir. Jenkinson, Hindistan'dan altın, gümüş, değerli taşlar ve baharat gibi malların getirilmemesini, söz konusu ürün ticaretinin Hint Okyanusu güzergâhına yönelmesi ve bu bölgelerin Portekizlilerin hâkimiyeti altında bulunmasıyla açıklamaktadır. Bu anlatım, kıymetli ticaret ürünlerinin giderek geleneksel kara yollarından okyanus ticaretine kaydığını göstermektedir. Öte yandan İranlı tüccarların çeşitli kumaşlar, işlenmiş ipekler ve atlar getirdiği; buradan kırmızı deriler, Rus malları ve köleler götürdüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İranlıların Buhara'dan kumaş satın almadıkları, zira bu ürünleri kendilerinin getirdiği ve ayrıca Halep ile

Osmanlı topraklarından temin ettikleri ifade edilmektedir. Rus tüccarlarının ise Buhara'ya kırmızı deriler, koyun postları, çeşitli yünlü kumaşlar ile muhtelif ahşap ürünleri getirdiği; buna karşılık pamuklu ürünler, ipekler ve kumaşlar gibi mallarla geri döndüğü aktarılmaktadır. Ayrıca Hindistan'dan, hatta Bengal ülkesi ve Ganj Nehri çevresi gibi uzak bölgelerden gelen tüccarlarla İngiliz yünlü kumaşlarının (kersey) takasının amaçlandığı ancak bunun kabul görmediği belirtilmektedir. Böylece İngiliz mallarının bölgede beklenen ölçüde rağbet görmediği ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede yazar, Buhara'daki ticari canlılığı kabul etmekle birlikte bölgedeki ticaretin daha ziyade sınırlı hacimli ve sıradan ticari ürünler üzerinden yürütüldüğünü aktarmaktadır (Hakluyt, 1903a, pp. 472-473).

Jenkinson, Çin ile Buhara arasındaki ticaret güzergâhlarının işleyişi ve bu hat üzerinde yaşanan siyasi mücadelelere dair çeşitli bilgiler vermektedir. Müellif, barış ortamının sağlandığı ve yolların açık olduğu dönemlerde Çin'den Buhara'ya misk, ravent, saten, damask ve çeşitli ticari emtiaların getirildiğini belirtmekle birlikte kendisinin Buhara'da bulunduğu sırada çevre ülkelerden kervanlar gelmesine karşın Çin'den hiçbir kervanın ulaşmadığını ifade etmektedir. Bu durumun sebebi olarak Buhara ile Çin arasındaki güzergâh üzerinde bulunan Taşkent ve Kaşgar çevresinde uzun süredir devam eden savaşları göstererek Müslüman Kazak topluluklarının Taşkent çevresindeki güçlerle mücadele halinde olduklarını, putperest olarak tanımladığı Kalmuk zümrelerinin ise Kaşgar bölgesinde etkili olduklarını aktarmaktadır. Ayrıca yazarın *barbar bozkır halkları* olarak tanımladığı bu toplulukların oldukça güçlü olduklarını, ev ya da şehir olmaksızın bozkırlarda yaşadıklarını ve yollar üzerindeki hâkimiyetleri sebebiyle yağma faaliyetlerinde bulunarak kervan ticaretini büyük ölçüde engellediklerini belirtmektedir. Göçer bozkır topluluklarını bu şekilde tasvir etmesi, *medeniyet* kavramını yerleşik yaşam üzerinden tanımlayan Avrupa-merkezci ve ötekileştirici bakış açısının izlerini taşımaktadır. Jenkinson ayrıca yolların güvensiz hale gelmesi nedeniyle üç yıldır Çin ile Buhara arasında hiçbir kervan ulaşımının gerçekleşmediğini, ticaret yapılmadığını ve normal şartlarda aşılması dokuz ay süren bu güzergâhın tamamen işlevsiz kaldığını belirtmektedir (Hakluyt, 1903a, p. 473). Bu gelişmeler, XVI. asır İç Asyası'nda siyasi istikrarsızlığın ticari dolaşım ve ekonomik süreklilik üzerinde doğrudan belirleyici olduğunu göstermektedir.

Son olarak Jenkinson'un dönüş yolculuğu esnasındaki gözlemleri, Hazar güzergâhının taşıdığı risklerin devam ettiğini göstermektedir. Yazar, dönüş sırasında eşkıya saldırısı tehlikesiyle karşılaştıklarını ve Hazar Denizi'nde şiddetli fırtınalar nedeniyle büyük güçlükler yaşadıklarını aktarmaktadır. Gemi donanmasındaki yetersizliklerin yanı sıra çapanın da kaybedilmesi nedeniyle açık denizde sürüklenmeleri (Hakluyt, 1903a, pp. 475-476), bu hattın yalnızca güvenlik bakımından değil doğal şartlar açısından da son derece tehlikeli olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Jenkinson, sefer sırasında İngiliz kimliğini ve Hristiyan aidiyetini vurgulayan sembolik bir ayrıntıya da dikkat çekmektedir: *Şunu belirtmek gerekir ki deniz yolculuğumuz sırasında Hristiyanların şerefi*

için gemilerimizde Aziz George'un kırmızı haçlı İngiliz sancağını açtık, sanırım bu sancak daha önce hiç Hazar Denizi'nde görülmemiştir (Hakluyt, 1903a, pp. 477). Müellifin bu vurgusu, İngilizlerin Hazar havzasına ve İç Asya ticaret yollarına yeni dâhil olan bir güç olarak kendilerini görünür kılma çabalarıyla ilişkilendirilebileceği gibi seferin aynı zamanda Hristiyan kimliği ve İngiliz denizcilik prestijini vurgulayan sembolik bir mahiyet taşıdığını da düşündürmektedir.

Sonuç

Safa'nın XV. asrın sonlarından itibaren coğrafi keşiflerle birlikte dünya ticaret yollarında meydana gelen dönüşüm, Avrupa devletlerini geleneksel ticaret ağlarının dışında yeni güzergâhlar aramaya yöneltmiştir. Özellikle denizaşırı ticarete İspanya ve Portekiz'in sağladığı üstünlük, İngiltere'yi doğuya ulaşabilecek alternatif yollar bulma arayışına sevk etmiştir. Bu süreçte kuzeydoğu hattı üzerinden Asya'ya ulaşma fikri yalnızca coğrafi bir keşif girişimi değil, aynı zamanda İngiltere'nin Asya ticaret ağlarına doğrudan eklemelenme çabasının bir parçası haline gelmiştir. Moskova Kumpanyası'nın kuruluşu da bu stratejik yönelimin kurumsal bir yansımasını teşkil etmektedir. Bu doğrultuda İngiliz tüccarlarının Rusya üzerinden Hazar havzasına ve oradan İç Asya'ya ulaşma teşebbüsleri, İngiltere'nin doğu ticaretine katılma çabasının erken örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Söz konusu girişimlerin temelinde ise Çin'e kara yolu üzerinden ulaşabilecek alternatif güzergâhlar bulma amacı yer almakta olup Jenkinson'un Buhara seyahati de bu arayışın en somut örneklerinden birini teşkil etmektedir. Bu bağlamda Buhara, İngilizler açısından nihai bir hedef olmaktan ziyade, doğuya uzanan ticaret yollarının durumu hakkında bilgi edinilebilecek stratejik bir geçiş ve gözlem sahası niteliği taşımıştır.

Jenkinson'un seyahati, Moskova Kumpanyası'nın Rusya ile kurduğu münasebetlerin ardından İngilizlerin dikkatlerini İdil-Hazar hattı üzerinden İç Asya'ya yönelttiklerini açık biçimde göstermektedir. Özellikle Rusya Çarlığı'nın Kazan ve Astrahan'ı ele geçirmesinden sonra İdil hattının Moskova kontrolüne girmesi, İngilizler açısından yeni ticaret güzergâhlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Jenkinson'un anlatısında Moskova'dan Astrahan'a kadar uzanan nehir güzergâhları, kaleler, şehirler ve ticari faaliyetlere dair verdiği malumatlar, İdil hattının Rusya ile Hazar havzası arasındaki ulaşım ve ticari dolaşımda önemli bir bağlantı güzergâhı olarak kullanıldığını göstermektedir. Buna karşılık Hazar Denizi'nin aşılmasının ardından karşılaşılan yağmacı gruplar, sürgün edilmiş silahlı topluluklar, kervan saldırıları ve zorlu şartlar, bu güzergâhın güvenlik ve lojistik bakımdan son derece kırılgan bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Jenkinson'un yolculuğu, XVI. asırda Rusya üzerinden İç Asya'ya ulaşmanın yalnızca coğrafi bir mesele olmadığı, aynı zamanda güvenlik ve ulaşım koşulları bakımından ciddi güçlükler barındırdığını göstermektedir.

Jenkinson'un Buhara'ya ilişkin aktarımları ise, hanlık içerisindeki siyasi istikrarsızlığın güvenlik, ticaret ve ekonomik düzen üzerindeki etkilerini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte

Kazaklar ve Safevilerle sürdürülen mücadeleler, ticaret yollarının güvenliğini tehlikeye sokarak kervanların hareket kabiliyetini sınırlandırmış ve uzun mesafeli ticaret faaliyetlerinin düzenli biçimde sürdürülmesini güçleştirmiştir. Bu sebeple Çin'e uzanan güzergâhların savaşlar ve bölgesel mücadeleler nedeniyle kesintiye uğraması da doğuya yönelik ticari bağlantıları olumsuz etkilemiştir. Ancak bu durumun dönemin siyasi ve askerî şartlarından kaynaklanan geçici bir mahiyet taşıdığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu gelişmeler, İç Asya'daki siyasi mücadelelerin yalnızca bölgesel güç dengelerini değil, uzun mesafeli ticaret yollarının işlerliğini de doğrudan etkilediğini göstermektedir. Ayrıca Buhara'da yaşanan iç çatışmalara bağlı olarak hanlık tahtının sıklıkla el değiştirmesi sebebiyle tedavüldeki paraların değerinin keyfi biçimde yeniden belirlenmesi ekonomik istikrarsızlığın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu durum, özellikle yabancı tüccarlar açısından ticari faaliyetlerde belirsizliği artırarak önemli maddi zararlara yol açmış olmalıdır.

Tüm olumsuzluklara karşın yazar, Buhara'nın Hindistan, İran, Belh, Rusya ve civar bölgelerden gelen büyük tüccar kervanlarının uğrak noktalarından biri olduğunu da belirtmektedir. Esasen Buhara, İpek Yolu güzergâhları üzerinde yer alan önemli ticaret merkezlerinden biri niteliği taşımaktaydı. Ancak Jenkinson'un aktarımları, bölgedeki ticari yapının İngiliz tüccarlarının amaçladıkları ticari faaliyetler açısından sınırlı kaldığını göstermektedir. Nitekim tüccarların getirdikleri malları satabilmek için iki veyahut üç yıl beklemek zorunda kaldıklarını belirtmesi, bölgedeki ticari dolaşımın yavaş işlediğine ve ticaretin beklenen ölçüde kârlı olmadığını düşündüğüne işaret etmektedir. Ayrıca yazarın, Hindistan'dan altın, gümüş, değerli taşlar ve baharat gibi yüksek değerli malların getirilmediğini özellikle vurgulaması Buhara ticaretini kendi ticari beklentileri açısından yetersiz bulduğunu göstermektedir. Özellikle İngiliz tüccarlarının bölgeye getirdiği yünlü kumaşların (kersey), Hindistan'ın en uzak bölgelerinden hatta Bengal ülkesi ve Ganj Nehri çevresinden gelen tüccarlar tarafından yeterli ölçüde talep görmemesi ve takas girişimlerinin başarısız kalması, İngiliz ticareti ile bölgedeki mevcut tüketim alışkanlıkları arasında belirgin bir uyumsuzluk bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, bölgede ince pamuklu kumaşlar ile ipekli dokumaların daha yaygın biçimde tercih edilmesiyle ilişkilendirilebilir. Ayrıca Hindistan'ın, bilhassa Bengal bölgesinin, bu dönemde yüksek kaliteli tekstil üretiminde önemli bir merkez konumunda bulunması da İngiliz kumaşlarının bölge tüccarları açısından cazibesini sınırlamış görünmektedir. Bununla birlikte Buhara ticaretinin bütünüyle işlevsiz olduğundan söz etmek güçtür. Esas mesele, dolaşımda bulunan ticari emtiaların büyük ölçüde çeşitli kumaşlar, deri, köle ve hayvanlardan oluşması sebebiyle bölgedeki ticaret yapısının İngiliz tüccarlarının hedeflediği büyük hacimli, yüksek kârlı ve hızlı dolaşımlı ticaret modeliyle tam anlamıyla örtüşmemesidir.

Neticede Jenkinson'un tecrübesi, Çin'e ulaşma amacıyla Rusya ve İç Asya üzerinden işletilmek istenen alternatif kara ticaret yolunun, siyasi istikrarsızlık, güvenlik sorunları ve bölgesel ticaret yapısı sebebiyle İngiliz tüccarlarının beklentilerine uygun bir nitelik taşımadığını göstermiştir.

Moskova Kumpanyası'nın sonraki yıllarda İran hattına yönelmesine rağmen bu ticareti de yüksek riskler nedeniyle sürdürülebilir bulmaması, İngiltere'nin doğuya kara güzergâhları üzerinden açılma girişimlerinin kalıcı ve istikrarlı bir ticari ilişki ağına dönüşmemesini açıklamaktadır. Buna karşın Jenkinson'un yolculuğu, İngilizlerin İç Asya'ya dair ilk gözlemlerini ve sistemli bilgi birikimini ortaya koymasının yanı sıra mevcut kaynaklara göre İngilizlerin Özbek sahasıyla kurduğu ilk doğrudan teması teşkil etmesi bakımından da önemlidir. Dolayısıyla söz konusu sefer, İngiliz ticari ve diplomatik faaliyetlerinin İç Asya'ya yönelmesinin erken bir tezahürü olarak ele alınabilir. Nitekim seyahatname, dönemin siyasi ve ekonomik şartları ile ticari yapıya dair önemli gözlemler aktarmakla birlikte güzergâh üzerindeki nehirler, şehirler, geçiş noktaları ve topluluklara ilişkin verdiği bilgiler sayesinde dönemin coğrafi ve beşerî yapısına dair de dikkat çekici veriler sunmaktadır. Bu yönüyle eser, erken modern dönemde Batılıların Doğu toplumlarını nasıl algıladıklarını göstermesi bakımından da ayrı bir öneme haizdir. Ancak söz konusu anlatıların, müellifin tüccar kimliği, ticari beklentileri ve Avrupa-merkezci bakış açısı çerçevesinde şekillendiği unutulmamalıdır. Bu çerçevede Jenkinson'un Buhara seyahatinin notları, XVI. asır İdil-Hazar Havzası ile İç Asyası'nın siyasi, ekonomik, coğrafi ve zihinsel dünyasını anlamaya katkı sağlayan eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmesi gereken çok katmanlı bir tarihî kaynak niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Адамс, К. (1838). Первое Путешествие Англичан в Россию в 1553 Году. *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 20(10). (Пер. И. Тарнавы-Боричевского).

Craik, G. L. (1844). *The History of British Commerce, From the Earliest Times*. London: Charles Knight & Co.

Гамель, И. Х. (1865). *Англичане в России в XVI и XVII Столетиях*. Санкт-Петербург: Императорская Академия Наук.

Gerson, A. J. (1912). The Organization and Early History of the Muscovy Company. *Studies in the History of English Commerce in the Tudor Period*. (pp. 1-122). New York: D. Appleton and Company.

Готье, Ю. В. (ред.). (1937). *Английские Путешественники в Московском Государстве в XVI Веке*. Москва: Соцэкгиз.

Hakluyt, R. (1893). *The Discovery of Muscovy*. London: Cassell & Company, Limited.

Hakluyt, R. (1903a). *The Voyage of M. Anthony Jenkinson From the City of Mosco in Russia to Boghar in Bactria, Anno 1558. The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation*. (Vol. II, pp. 449-480). Glasgow: James MacLehose and Sons.

Hakluyt, R. (1903b). *The Voyage of Sir Hugh Willoughby Knight, Wherein He Unfortunatly Perished at Arzina Reca in Lapland, Anno 1553. The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and*

Discoveries of the English Nation. (Vol. II, pp. 212-224). Glasgow: James MacLehose and Sons.

Костомаров, Н. И. (1862). *Очерк Торговли Московского Государства в XVI и XVII Столетиях*. Санкт-Петербург: Типография Н. Тиблена и Комп.

Kurat, A. N. (2014). *Rusya Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Macit, A. (2022). *Şeybânî Özbek Hanlığı*. İstanbul: İlem Yayınları.

Meyendorff, A. F. (1946). Anglo-Russian Trade in The 16th Century. *The Slavonic and East European Review*, 25(64), 109-121.

Morgan, E. D., & Coote, C. H. (Eds.). (1964). *Early Voyages and Travels to Russia and Persia* (Vol. 1). New York: Burt Franklin.

Özkan, M. (2021). *Buhara Hanlığı*. İstanbul: Selenge Yayınları.

Питулько, Г. Н. (2017). Англичане в России XVI века: Опыт Изучения Первоначального Этапа Русско-Английских Связей. *Proslogion*, 3(1), 139-158.

Saray, M. (1988). Abdullah Han. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1, 104.

Толстой, Ю. В. (1875). *Первые Сорок Лет Сношений Между Россией и Англией. 1553-1593*. Санкт-Петербург: Типография и Хромофотография А. Траншея.

Willan, T. S. (1968). *The Early History of The Russia Company, 1553-1603*. Manchester: Manchester University Press.

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Kimliği / Article Id: HS-2026-04

The Role of the President of the United States of America in Foreign Policy: A Political-Historical Perspective

Amerika Birleşik Devletleri Başkanının Dış Politikadaki Rolü: Siyasal ve Tarihsel Bir İnceleme

Abstract | The role of the president of the United States of America has been carefully balanced by the founding fathers in the US constitution. This article examines whether a US president is able to play a leading role in foreign policy while operating within constitutional limits. It further investigates whether a strong role of the president in foreign policy objectives contributes to greater stability and success in foreign policy goals. Particular attention is given to the impact of war powers, bureaucratic structures, public opinion, and the media. The article argues that, although presidential influence over foreign policy has expanded significantly over time, it remains constrained by both constitutional provisions and political factors. As a result, U.S. foreign policy is shaped by a dynamic interaction between executive initiative and institutional oversight.

Keywords | Foreign Policy of the United States, History of the United States, History of International Relations.

Öz | Amerika Birleşik Devletleri başkanının ABD dış politikasındaki rolü, ABD'nin "kurucu babalar/founding fathers" tarafından kesin anayasal çerçevesinde yürütme ve yasama güçleri arasında erklerin hizasında bir denge gözetilerek dikkatlice tasarlanmıştır. Bu çalışma, ABD başkanının anayasal denge ve denetim mekanizmaları içinde kalıp ABD dış politika sahnesinde ne ölçüde belirleyici bir rol oynayabildiğini incelemektedir. Ayrıca, başkanın dış politika karar ve uygulama sürecindeki güçlü konumunun dış politika hedeflerinde istikrar ve başarıya katkı sağlayıp sağlamadığı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda savaş yetkileri ("war Powers"), bürokratik yapısı, kamuoyu ve medyanın etkisine önem atfedilmektedir. Çalışma, başkanın dış politikadaki etkisinin tarihsel süreç içinde önemli ölçüde artmış olmasına rağmen, bu etkinin hem anayasal düzenlemeler hem de siyasal faktörler tarafından sınırlandırıldığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, ABD dış politikası, başkanın yürütme inisiyatif ile kurumsal denetim arasındaki dinamik etkileşim çerçevesinde şekillenmektedir.

Anahtar Kelimeler | ABD Dış Politikası, ABD Tarihi, Uluslararası İlişkiler Tarihi.

Mehmet YILMAZATA
(Sorumlu Yazar / Corresponding Author)

mehmetyilmazata@gmail.com

**Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kent Üniversitesi,
İstanbul, Türkiye**

Assoc. Prof. Dr., Istanbul Kent University,
Istanbul, Türkiye

Etik Kurul Onayı | Ethics Committee Approval
Bu çalışma yalnızca tarihsel doküman analizine dayandığı için etik kurul izni gerekmemektedir.
This study is based solely on historical document analysis and does not require ethics approval.

Hakem Değerlendirmesi | Peer-review
Dış bağımsız ve çift kör
Externally and double-blind peer-reviewed

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest
Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
The author has no conflicts of interest to declare.

Finansal Destek | Funding
Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author declared that this study has received no financial support.

Bu makale, intihal tespiti amacıyla **iThenticate** yazılımı ile taranmıştır.
This article has been screened for plagiarism using **iThenticate** software.
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (**CC BY-NC 4.0**) kapsamında lisanslanmıştır.
This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (**CC BY-NC 4.0**).

Atıf

Yılmazata, M. (2026). Amerika Birleşik Devletleri Başkanının Dış Politikadaki Rolü: Siyasal ve Tarihsel Bir İnceleme. *Histosophia*, 3, 43-57.

Citation

Yılmazata, M. (2026). The Role of the President of the United States of America in Foreign Policy: A Political-Historical Perspective, *Histosophia*, 3, 43-57.

Historical and Constitutional Factors of the US Presidents Role in Foreign Policy

To discuss the roles of the President of the United States and Congress in US foreign policy, the historical background of the development of US government institutions and policies foreign and domestic must be considered. Within that scope, the research question consists of determining to which extent a US president is destined to actively shape foreign policy with his political concepts and priorities towards foreign actors within the constitutional framework of checks and balances. Considering societal developments and political necessities during the founding phase of the United States in the late 18th and early 19th century, a certain framework of roles for President and Congress in the field of foreign policy was established. It shall be defined which factors are enabling the US president to establish a stronger role in foreign policy and in how far domestic policy factors are to be taken into consideration.

Aiming to investigate the evolution of the President's role in US foreign policy, an historical overview regarding the definition of his role shall be given in a general way, focusing on constitutional rules and debates. It should be taken into consideration that foreign policy as well as US domestic policy are subject to continuous change, leading vice versa to an evolution of the role and definition of those institutions within more than two centuries of American history in the frame of a changing world order and the growth of American power in the concert of nations. (Khan&Sabir,2013, ss143-163) In the past as well as the present political setting, conflicting views between both parties as well as opportunities for cooperation are often defined within the concept of cooperation or "bipartisanship". As public opinion became increasingly influenced by the media, especially after the emergence of mass media, the media-now in print as well as online-, but also lobbying groups and think-tanks are defined as factors of increasing importance that naturally do influence shaping the self-definition of presidency. Nevertheless, those institutions are also frequently being employed themselves by US government institutions, including the office of the President, the Department of State and others. (Haas,2002, ss.5-8)

The Virginia Declaration of Rights of June 1776, pre-dating the US Declaration of Independence with its strict focus on the natural rights of men and stressing the limitation of government power would influence scepticism towards strong executive power and a strong leader (Tarter,1991, ss.279-304). Within that scope, constitutional practices led to the evolution of constitutional articles that define the powers of these two pillars of US governance. It shall be added that the mere concept of a constitution itself was still a relatively new theoretical construct that had to be tested out in practice. For the specific case of the US, stresses that legal reasoning for communal political processes in the settler colonies of North America did move from the model of "common assent" towards the function

of “political referendum” (Komaromi,2012, ss.753-764). Given the evolutionary nature of constitutions per se, it is noteworthy to remember that the US constitution gradually developed during historical events during the post-independence war period. That period itself, as reflected within the famous “federalist papers”, was characterised by foreign policy concerns towards Spain and France. (Schofield,2002, ss.1-20) Risjord stresses the continuing influence of Virginia and Virginia federalists onto constitutional developments, casting their vote for more constitutional balances while strengthening the Bill of Rights (Risjord,1967, ss. 486-517). Whether a constitution itself poses a real “contract” a la Rousseau’s *contrat social* remains debatable; as known, different positions regarding the political role and powers of actors as the president did form an important part of this debate. (Hardin,1989, ss.100-120) From a purely formal viewpoint, the US Congress as well as the President of the United States are the two most powerful institutions in shaping US foreign policy. The term “concurrent power” has been used to describe the complex relation of power between the President and Congress. (Harlow,1943, ss. 604).

As stated in the Declaration of Independence, the young American nation defined itself in the frame of the ideas of enlightenment and basic human rights as a community of free men struggling against despotism and tyranny. (Hamilton, Madison and Jay,1788/2000, ss.419) It is of interest to note, that the reference to the rights of a free man is derived from the influential “Blackstone's Commentaries on the Laws of England” which is not coincidental, as Alexander Hamilton and Thomas Jefferson were quite familiar with the canonical tomes. (Jayne,1998, ss.117) In this context, it is apparent that the legislative and executive powers were sought to be defined in such a way that no natural person or legal entity/institution would extend too much influence. Therefore, the role of the president was sought to be well balanced, powerful enough to lead the republic, but not to omnipotent to guarantee a fair distribution of power in a constitutional way. Given the conflict between the former thirteen American Colonies and the British Crown over a wide array of subjects, ranging from parliamentary representation to taxation and the limits of governmental power, this careful balancing seems quite logical from a viewpoint of political history. (Harlow,1943:145). Nevertheless, the founding fathers had to find an appropriate way to balance the distribution of powers between President and Congress.

The Federalists and Their Role in the Discussion of Presidential Power

It must be stated that the founding thirteen colonies originally also had to define the nature of relations between federal and state power to which the “Federalist Papers” provide an impressive historical testament. (Allen and Cloonan, 2004, s.150) Given the great prestige bequeathed upon the Commander in Chief of the Continental Army, George Washington, who would be elected as the first president of the United States in 1789, the problem of a charismatic leader to be bound by the law

had to be solved. George Washington himself did always insist on the supremacy of law but was also a focal point to define the young nation's identity. (Hoffmann,2010, s.31) Within that scope, domestic political power could be transferred power regarding foreign affairs and vice versa. This naturally would also reflect on the head of states' role in foreign relations. Within that scope, issues as the control over the armed forces, the relationship with other nations and the legal background of declaration of war were matters of such gravity that they were delegated to state legislatures in the Articles of Confederation. (Articles VI, VII, VIII, IX) (Jensen, 1937, ss. 120-142). Jensen concludes that those articles did remain a legal body and attempts to interpret those according to "nationalist" lines were thwarted. Yet, in the end the Constitution of the United States, under the influence of the more conservative federalists was adopted as a much more legalistic and conservative document. State legislatures therefore had to decide commonly over the issues, whereas the "federalists" and "anti-federalists" had to find a way to find common ground.(Allen and Cloonan, 2004, s.293) Article IX did lay the legislative powers into the hands of Congress, but as decisions were based on a consensus of state legislatures the efficiency of governance was not guaranteed and imminent decisions were postponed often. The federalist papers which pledged for stronger institutions and defined powers which would be able to act quickly on behalf of the people were based on this discussion, being basically a debate on the yet to be adopted constitution. (Peacock, 2010, s.56) The hate on despotism or "tyranny" (a clear reference to the British Crown) which lead to the American Revolution itself was considered carefully in the federalist papers. Referring to their knowledge of the classics, the authors carefully did compare the history of the late Roman Republic with contemporary politic developments and sought to model their constitutional proposals accordingly. Maybe most important, the founding fathers were well were aware of the potentially corrupting effects of power towards statesmen in the Roman republic and accordingly would craft the role of the head of state -also regarding the powers concerning foreign policy. (Burns, 1954, ss. 142-168) Within that scope, the authors tried to convince the audience that a closer union with more defined institutions (like the presidency) would not necessarily lead to tyranny. Therefore, the delicate matter of the separation of powers had to be well balanced and the office holders themselves would have to be show responsibility. (Allen and Cloonan, 2004, s.247) It should be stated that the principles of the authors which paved the way towards a constitutional contract are fully reflected in the Constitution itself and therefore still bear significance from a present perspective. Writing the federalist papers under the pseudonym of the legendary and imaginary Roman Republican hero Publius, the founding fathers, most strikingly Hamilton (besides Jay and Madison), rejected populist tendencies and the rise of a possible "people's tribune". This does not mean, that they did not endorse the principle of an "elitist, enlightened" leader. (Adair, 1955, ss.282-297)

Within that scope, Hamilton's view regarding the dangers of despotism on one side and on the other hand the more imminent danger of aggressive particularism is worth to be quoted: "On the other hand, it will be equally forgotten that the vigour of government is essential to the security of liberty; that, in the contemplation of a sound and well-informed judgement, their interests can never be separated; and that a dangerous ambition more often lurks behind the specious mask of zeal for the rights of the people than under the forbidding appearance of zeal for the firmness and efficiency of the government." (Hamilton; Madison; Jay, 1788/2008, s. 13) As can be seen clearly in other statements in the federalist papers and in the constitution itself it was tried to balance powers between the institutions without hindering each other.

As stated in Article 1, section 8 of the Constitution, Congress has the right to declare war, and raise an army while the President of the United States according to Article 2, section two is the Commander-in chief of the Armed Forces and has the power to make treaties, but only if Senate approves this with a 2/3 majority. (United States Senate, U.S. Constitution. Art. I, § 8)/ (United States Senate, U.S. Constitution. Art. II, § 2) Here, the unique system of checks and balance that intends the institutions to control each other and was specifically created to prevent dictatorial powers comes into action. Especially the power of Congress regarding the declaration of war is one of the articles that practically changed its face and importance in the flow of time.

The Factor of Foreign Policy, The State of Emergency and Extraordinary War Powers

Esasında Hamilton provides the definition of presidential power that was current at the end of the eighteenth century: The militia factor which nowadays has no importance was essential as the president would have only the control over militia forces as by legislative provision called into duty. Even more important is his next statement: While the president is defined as supreme commander and director of the armed forces who are actually active on the theatre of war, only Congress would have the power to draft troops and declare war, as stated by Hamilton in No. 69 of the Federalist Papers .(Hamilton et al., 1788/2003, s. 388) Here it is clearly stated that the impact that historical, political and geostrategic changes imposed upon the executive and legislative institutions: In the end of the 18th century up to the first quarter of the 19th century the United States was rather in a defensive position compared with the great powers. (France, Britain, Spain et al.) A good example for the vulnerability of the young nation is the War of 1801-1805 between the United States and the Bey of Tunis where the U.S. did launch an amphibian intervention conducted by the US Marine Corps with the intention of protecting its interests and own commercial fleet (Brown,1976:273-290). International "common law" and customs were organized in such a way that war between states was opened by a declaration of war, which in the case of the U.S. clearly was in the hands of Congress. After a declaration of war it would take some time to draft and concentrate the troops to deploy them

to the battlefield.

That situation changed from the end of the 19th century, when means of transport and technology to deploy troops as far as overseas developed with an increasing speed reaching its climax in our days, as U.S. global military power is based on the ability to deploy its armed forces nearly everywhere in the world in a relatively short time backed by military bases, navy and aircraft carriers. Furthermore, strategic definitions ranging from “small wars” (local interventions) towards large scale military conflict changed the US Joint Chief of Staff’s perception of military action. (Cox,1996, s.24) That also did mean that the self-definition of the American role in world politics has changed dramatically. When it is assumed that the geostatistical situation of the United States in the eve of the 19th century it seems clear that congressional power to declare war or to levy troops was much more important than nowadays. Surrounded by hostile neighbours like Spain and the U.K. as well as hostile Indian tribes the need for special powers in war time granted to the president seemed to be justified as foreign invasions like the war of 1812/13. In other words, the concept of the American soldier as such had to be contemplated (Herrera,2013, ss.42-57).

Congress itself was clearly a strong institution ready to challenge the presidents’ actions most prominent so in the in the field of foreign affairs. Linked with the increasing number of newspapers press influence and public opinion became a factor of growing importance in the relation between president and congress. Andrew Jackson was the first president to appeal directly to the public over the heads of Congress. Lobby groups represented in and outside of congress where a factor that developed to check or influence public opinion. (Nerone, 2011, ss.743-759) In contrast to those gradual developments, the presidency of Abraham Lincoln, conceding with the outbreak of the American Civil war of 1861-1865, resulted with a dramatic increase of presidential powers especially in the domestical sector. As the Union was torn apart by separatist ambitions of the Southern States, Lincoln on one hand did not ask Congress for a declaration of war as it was defined as a rebellion, on the other hand he used wartime powers granted to the president in an extensive way in order to regain territorial integrity From a legalistic perspective, Lincoln is the first president to have stressed the need of extraordinary authority towards Congress in wartime (Guelzo,2007, ss.42-49) . Although the war powers as imposed by Lincoln, including the de facto state of occupation and limited rights imposed over the former rebellious states by his successor Grant, may be defined as authoritarian, it has to be remembered remember that the state of emergency was given in all means. As war powers could (and can) be only granted by the Legislative represented through Congress they cannot be used arbitrary by the president without consultation which will dissolve the claims of total dictatorial power, Congress and judiciary continue to watch each of the president’s actions. Contemporary 19th century scholars as Dunning, writing about 20 years after the ending of the conflict, while rejection

the use of arbitrary power weighted the necessity of the state of emergency against personal rights from the background of political sovereignty versus the thwarted and denied right of secession (Dunning, 1886, ss. 163-198). In other words, civil rights could temporarily be denied in the face of a national emergency based on a doctrine of national sovereignty. As legal oversight was however preserved and ultimately restored, the overall definition “authoritarian “ will fit better as these special powers were and are limited to the time the actual threat continues.

Bureaucracy, Congress and President: Interplay and Conflict of Interests

Another important factor which limits the president's power is the state bureaucracy. While the president has the power to appoint his own team to leading positions it is extremely difficult to change the mechanism of a well-established bureaucratic institution in a way that is not common or approved by itself. While the president has the authority to delegate his supporters and leading officials to decisive positions, reserving the right to terminate appointments of government employees deemed as undesirable two fundamental obstacles remain. As seen during the second Trump administration, judicial review of personal decisions de facto limits a president's position of power over the state bureaucracy in the US (Free, 2026, ss. 186-102). Furthermore, deep personal cuts or changes do influence the operational capacity of government institutions, a fact that on the long term is unfortunate for an administration.

Besides bureaucracy as such, the composition of the House of Representatives and Senate are a key factor that influences foreign policy. If seats are occupied by the opposition the president may have a hard stand in order to realize his own goals, for example the approval of military or financial aid to a foreign nation. Senate committees that are active in the fields of national defence and foreign policy may act more independently and controversial to the president's policy than may be expected even if the committee's chairman is appointed from his own fraction. (Tower, 1981, ss. 229-246). Furthermore, the change of international politics and strategy also does affect the form in which policy or even military actions are about to be executed. A military action had not necessarily to be linked with a formal declaration of war and over time became the common way of U.S. military action. This seems to limit Congressional power and boost the president's position but in fact an unpopular military action will rise opposition in Congress and in the public as well, challenging the president's stand. Hitherto, any president will usually try to gain public support via the media as well as trying to convince Congress if a military action is planned.

The War Powers Act of 1974 clearly increased the influence of Congress, forcing the president to ask for formal approval by Congress within 60 days of military action. Congress in case of disapproval has the power to cut the financial sources for the aforesaid action that also has to be reported to congress within 48 hours of conclusion. It basically does not limit the president's role

per se, but forces the definition whether a military action by US forces is counted as war or not withing constitutional limits. President Carter in 1974 explicitly asserted Congress' right to define war operationally and was paradoxically able to enhance presidential leverage as the ambiguity between war and military action was lifted, shifting that responsibility towards Congress. In other words, Congress is given a clear definition of the nature of the military action while the President is forced to justify any action undertaken by the respective presidential administration (Carter,1984, ss.101-134). It is noteworthy that the conflict between Iran and the US during the Trump administration led for the first time in history to a concurrent resolution by both chambers (House and Senate) of Congress invoking said Act to end hostilities with Iran (Reuters, 2026). Despite the constitutional uncertainty and the likelihood of the Act to maintain a rather symbolic role as the president may still reign in his veto, the dynamic role of constitutional processes remains a visible factor in the field of US foreign policy.

Given the diverging states of power development between Congress and the president, it seems to be logical that both parties have a shared interest in developing a constructive atmosphere of dialogue and mutual trust in order to reach effective outcomes. Hamilton and Tama are agreeing that an effective consultation process between Congress and President is the best way in ensuring the desired outcome in foreign policy. (Hamilton & Tama,2002, ss. 72) Summarized, the relative institutional inertia of the U.S. foreign policy apparatus limits radical presidential change and action in foreign policy contributing towards Congressional control and the preservation of constitutional checks and balances in foreign affairs.

A De Facto Expansion of Presidential Power

It may be concluded that while Congress and Senate did largely preserve their constitutional role in terms of power and political control, the office of the President of the United States did indeed accelerate its power together with the need to react to geopolitical events within the growing influence of the US on the world stage. Indeed, the Constitution did envision an ideal, not a real-world formula for presidential powers that had to adapt over the course of history. According to Marshall, the presidential access to information, the expansion of the branch of the federal executive as well as the presidential office's prestige and his relationship with the media are to be counted among factors of interior politics that influenced the increase of presidential power in foreign affairs. (Marshall, 2008, ss.5095-522). Peterson mentions that the constitution accedes relatively limited power to the presidential office in terms of foreign affairs with mirroring the presidential role in interior politics. Yet, facing external security challenges since the founding of the US, stretching towards the Cold War and post-Cold War era, executive power was de-facto need to react quickly to a changing scope

of foreign affairs. On the other hand, Peterson also stresses the factor of popularity and the increase and decrease of the role of the president as commander in chief. Pointing that a popular “war president” as during World War II would enjoy popular support and less challenge in his deployment of military forces, that role might diminish with more unpopular military expeditions as during the Vietnam War. (Peterson, 1994, ss.215-234). Basically, due to his ability to react more quickly and formulate aims of foreign policy and reactions to external security threats, the US president enjoys a more dominant role in foreign affairs compared to Senate and the House of Representatives. Gartner does add the assumption that the role of the President as commander in chief with the ability to deploy troops overseas and his ability to conduct agreements with foreign powers did add to the expansion of presidential power. Within that scope, the evolution of a grand strategy foreign policy added to the need of granting the federal executive more power to conduct that policy, resulting in foreign policy as being shaped by the US president with a greater intensity level. (Gartner,2011, ss.499-534). In conclusion, it might be said that the US constitution envisions President and Congress to cooperate while pursuing different approaches among constitutional lines is still not impossible. John Choon Yoo firmly underlines that Congress has de facto lesser power over foreign affairs in comparison to the Congress and is to be seen more as a controlling than an executive institution. He also stresses that war time executive power asserts much more power over military and foreign affairs for the president, even descending into domestic affairs, as shown on the example of Franklin D. Roosevelt’s presidency. However, it is also mentioned that the strong executive role for the presidency in foreign affairs is much more balanced in interior politics, where the checks and balances of Congress and the Courts provide an excellent balanced model for cooperation. (Yoo,2018, ss.205-272). As a more current example of the use the presidential office’s decision over military affairs, the second Trump administration’s confrontative stance towards Congress in deploying and withdrawing US troops to and from foreign soil is debated with an emphasis towards presidential constitutional backed authority. In general, post 9/11 2001 military driven and security conscious U.S. foreign policy gave US presidents the possibility to rely on a much broader interpretation of executive authority in military operations, thereby reinforcing the trend of executive dominance in foreign affairs (Meiers,2010, ss.149-186).Furthermore, John C. Yoo asserts that the responsibility for military operations is more likely to be taken by the president himself than by Congress due to the more cautious debate based political culture. In summary, the US constitution did vest the president vaster executive powers regarding military operations, while a continuous balancing and testing of initiative between President and Congress takes places according to the needs of realpolitik geopolitical developments as well as public opinion. In other words, the interaction of constitutional rules and political realities creates a system in which presidential leadership is both empowered and constrained.

Historical Examples – The Public Opinion Factor

The federalists and mainly Hamilton were clearly striving to prevent presidential power in the fields of domestic and foreign policy to reach levels of contemporary European princes or an elected dictator as in the case of the Roman Republic. Hereby the constitutional check and balance mechanisms were to be developed in harmony without preventing the United States of pursuing its geostrategic interests in relation to foreign states. Historical examples of charismatic presidents who expanded their influence in foreign affairs help illustrate how public and domestic political support can strengthen presidential leverage while remaining constrained by constitutional limits. President Lincoln's emergency powers have already been mentioned, yet those were naturally directed closely to domestic policy in employing military might to preserve the Union as such. Lincoln may have enhanced his authority but did operate largely within constitutional boundaries, furthermore his foreign policy strategy was also largely shaped by his Secretary of State, Seward. Both politicians masterfully were able to minimize foreign intervention in balancing the rivalry between France and Britain. (Fry, 2019, s.113) Yet, Lincoln's greatest legacy, the declaration of emancipation freeing American slaves and declaring them citizens did not only bolster his domestic position in the Northern States but also made his appeal onto the public opinion in Europe more powerful. Thus, the Lincoln administration coupled with Seward's diplomatic balancing did transform President Lincoln's domestic popularity into a tool of foreign policy that gained the hearts of foreign liberal audiences opposed to the institution of slavery. Therefore, a correlation of domestic popular support had translated into foreign policy leverage- supported by the American public but also the public opinion abroad, securing the geostrategic security of the US against foreign intervention. (Crichlow, 2005, ss. 411-423)

Another popular president who was able to rally the American public behind his ambitious foreign policy was Theodore Roosevelt. Establishing the US firmly among the contemporary Great Powers of the early 20th century, Roosevelt's interventionist foreign policy aimed at securing the US geopolitical dominance in the Pacific and the Americas. Roosevelt believed in manifest destiny and its historical role in leading the American nation towards its rightful place among the world powers. However, he was always keen to gain not only approval of the political elite, but also of the American public. (Thompson, 2019, s.29). Roosevelt in general, being very conscious about his image in American politics, strove to use his successes in the international arena to bolster his role in domestic policy. Thompson demonstrates that Roosevelt was critical of the constitutional limitations towards his room for manoeuvres on the international stage and sought to counterbalance Congress in masterfully playing public opinion to his own advantage. (Thompson, 2015, ss. 571-590) The change of isolationist foreign policy based on the Monroe doctrine under Theodore Roosevelt linked with a missionary doctrine of securing democracy and freedom along the lines of "Manifest Destiny" while

securing American strategical and economic interests on a global scale would deeply influence perceptions of US foreign policy (Ricard, 2006, ss. 17-25).

The huge domestic and international popularity of President John F. Kennedy was directly transformed into his administrations leverage over foreign policy. Seeking to counter the appeal of communism towards newly independent Third World countries, JFK's soft power tools as US aid, the Peace Corps and other initiatives helped to transform Kennedy's administrations domestic policy power towards more initiative on the international stage. His hardwired and non-compromising stand during the Cuban Missile Crisis was unexpected and his deescalation following the crisis was likely owed to his wish not to decelerate his informal power- support in the press and the general electorate. (Holsti, 2004, s. 58) In Kennedy's handling of the Cuba Crisis we have an interesting example of a reverse effect of foreign policy decisions transforming into the boost of domestic policy strength. In the case of the Berlin Crisis of 1961, President Kennedy again demonstrated strength towards the Soviets to uphold the image of American containment policy, demonstrating Washington's determination to hold its ground. (Schild, 1998, ss. 91-131). This may serve as another example for the John F. Kennedy administration's use of domestic policy support by the American public to bolster his strength and justify the risk of military escalation towards House and Senate.

Conclusion

In conclusion we may ascertain that it is a fact that the president de facto has gained more executive power than suggested nearly 250 years before by the founding fathers. This growth of de-facto executive power in the field of foreign policy closely correlated with the growth of American geopolitical engagement. Therefore, the office of the US president and his administrative role evolved as from "primus inter pares" among his peers and commander in chief who defended just his nations own borders to the person controlling a gigantic military force all over the world. Considering the factors of check and balance by institutions as Senate, House of Representatives and Supreme Court, the power of the president is de jure limited to a shared institutional process. De-facto, however, the president with changing geopolitical developments, ranging from the US Civil War to the post 2001 period, was able to enhance his control over the use of military power. The president is, however, due to constitutional law, not to be defined as an omnipotent actor in the fields of defence and foreign policy. Whatever his foreign policy attitude may be, he is bound to compromise with Congress. Furthermore, public opinion is an ever more determinative factor regarding foreign policy decisions, especially if combative troop deployments are involved. A popular US president is far more likely to decide towards a more confrontative foreign policy approach while Congress with its bipartisan and party-based decision mechanism will usually try to assert control over said decisions without being

much willing to assume long term responsibility. Yet the US constitutions with its checks and balances will never grant the president full control on the long term. To duly ensure that the president may fully endorse his own vision of foreign policy, each of the relevant constitutional institutions must be carefully balanced against each other while striving to get tacit approval or even support. Yet, domestic policy as well as informal factors as public opinion and the resulting stance of the media deeply affect the president's standing and effective leverage over foreign policy. A president whose actions fit in the interests of big economical players, willing and able to gain media support, influence the public in underlining national security interests will increase political leverage for proactive operations in foreign and military affairs due to higher popularity. Within that scope, given he has an even slight but loyal majority in Senate and the House of Representatives he is largely empowered to go on with his strategy, but never without being under constant control of constitutional institutions. However, a swing in his popularity and then loss of public and media support will inevitably result in public pressure if foreign policy actions are evaluated as too costly in terms of military, financial and political costs. Despite all his powers a U.S. president's foreign and security policy is too much controlled by Constitutional and non-constitutional factors to describe him as a more authoritarian yet constitutional based figure a la de Gaulle (France) or Kekkonen (Finland). High public approval as seen during the terms of Theodore Roosevelt or John F. Kennedy continues to be a deal breaker for any US president and ensures that besides Congress and the Courts the American public takes an active role, not unlike the "acclamatio" (acclamation) in the ancient Roman Republic. It may be concluded that the US president is able to gain more options in foreign policy if he is able to enhance his constitutionally controlled powers coupled with popular support on the domestic policy front. Congress will take its stance according to the divergent domestic agendas and weight it against popular opinion as well. In conclusion, the US president will have to move closely according to the constitutional framework but also shifting public opinion if a long term foreign policy strategy is envisioned.

REFERENCES

- Adair, Douglas. (1955). A Note on Certain of Hamilton's Pseudonyms. *The William and Mary Quarterly*, 12, 282-297.
- Allen, William B. and Cloonan, Kevia A. (2004). *The Federalist Papers: A Commentary : "the Baton Rouge Lectures"*. New York/NY-Berlin: Peter Lang.
- Brown, L. C. (1976). The United States and the Maghrib. *Middle East Journal*, 30(3), 273-290.
- Burns, Edward M. (1954). "The Philosophy of History of the Founding Fathers." *The Historian*, 16(2), 142-168.
- Carter, S. L. (1984). *The Constitutionality of the War Powers Resolution*. Virginia Law

Review, 70 (1), 101-134.

Crichlow, S. (2005). Lincoln, Seward and the United Kingdom. *White House Studies*, 5(3), 411-423.

Cox, A. A. (1996). The Strategic Use of Military Force: Was the Strategic Use of Force in the Late 19th and the Early 20th Century a Model for the U.S. Army and Operations Other Than War? [Master's thesis, U.S. Army Command and General Staff College]. <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA314280.pdf>

Dunning, W. A. (1886). The Constitution of the United States in Civil War. *Political Science Quarterly*, 1(2), 163-198.

Free, S. (2026). The Rule of Law in the United States: Recent Cases. *Judicial Quarterly Review*, 3(3), 86-102.

Fry, J. A. (2019). Lincoln, Seward, and US Foreign Relations in the Civil War Era. University Press of Kentucky.

Gartner, D. (2011). Foreign Relations, Strategic Doctrine, and Presidential Power. *Alabama Law Review*, 63 (3), 499- 534.

Guelzo, A. C. (2007). Abraham Lincoln and the Development of the “War Powers” of the Presidency. *The Federal Lawyer*, 54(1). 42-29

Haas, Richard N. (2002). Think Tanks and US Foreign Policy: A Policy-Makers Perspective“. *US Foreign Policy Agenda. An Electronic Journal of the US Department of State*, 7(3). 5-8

Hamilton, Alexander; Madison, James and Jay, John (1788/2008). *The Federalist Papers*. Oxford University Press.

Hardin, Russel. (1989). “Why a constitution”. In: Grofman, B. & Wittman, D. A. (Eds.). *The Federalist Papers and the New Institutionalism*, (Vol. 2). New York/NY: Agathon Press/Algora Publishing, 100-120.

Harlow Ralph V. (1943). *The Growth of the United States*. New York/NY: H. Holt& Co.

Herrera, R. A. (2013). Toward an American Army: US Soldiers, the War of 1812, and National Identity. *Army History*, (88), 42-57.

Hoffmann, Karen S. (2010). *Popular Leadership in the Presidency: Origins and Practice*. Lanham/MY: Lexington Press.

Holsti, O. R. (2004). *Public Opinion and American Foreign Policy*, Revised Edition(Revised). University of Michigan Press.

Jayne, Allen. (1998). *Jefferson's Declaration of Independence: Origins, Philosophy, and Theology*. Lexington/KY: The University of Kentucky Press.

Jensen, M. (1937). *The Articles of Confederation: A re-interpretation*. Pacific Historical

Review, 6(2), 120-142.

Khan, Zahid. A., & Sabir, Munawar. (2013). President Vs Congress in US Foreign Policy: Cooperation or Confrontation. *Journal of Political Studies*, 20(1), 143-158.

Komáromi, L. (2012). Representation, Participation and Popular Sovereignty: The Role of Citizens in the Constitution-Making Processes at the Turn of the 18th and 19th Century. In: Diana, Repeto García (Eds.) *Las Cortes de Cádiz y la Historia Parlamentaria: The Cortes of Cadiz and Parliamentary History*, Cádiz, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 753-764

Marshall, W. P. (2008). Eleven Reasons Why Presidential Power Inevitably Expands and Why It Matters. *Boston University Law Review*, 88 (505), 505-522.

Meiers, F. J. (2010). The Return of the Imperial Presidency? The President, Congress, and US Foreign Policy after 11 September 2001. *Amerikastudien/American Studies*, 55(2), 249-286.

Nerone, J. (2011). Representing Public Opinion: US Newspapers and the News System in the Long Nineteenth century. *History Compass*, 9(9), 743-759.

Peacock A. A. (2010). *How to Read the Federalist Papers: With a Selection of Useful Quotations*. Washington/DC: Heritage Foundation.

Peterson, P. E. (1994). The President's Dominance in Foreign Policy Making. *Political Science Quarterly*, 109(2), 215-234.

Reuters (2026, June 23rd). "US Senate Joins House in Voting to Halt Iran War, Rebuking Trump". Reuters. <https://www.reuters.com/world/us/us-senate-joins-house-voting-halt-iran-war-rebuking-trump-2026-06-23/> DOA: 25-06-2026

Ricard, S. (2006). The Roosevelt Corollary. *Presidential Studies Quarterly*, 36(1), 17-26.

Risjord, N. K. (1967). The Virginia Federalists. *The Journal of Southern History*, 33(4), 486–517.

Schild, G. (1998). The Berlin Crisis. In *Kennedy: The New Frontier Revisited* (pp. 91-131). London: Palgrave Macmillan UK.

Schofield, Norman. (2002). Evolution of the Constitution. *British Journal of Political Science*, 32(1), 1-20.

Thompson, J. M. (2015). Theodore Roosevelt and the Politics of the Roosevelt Corollary. *Diplomacy & Statecraft*, 26(4), 571-590.

Thompson, J. M. (2019). *Great Power Rising: Theodore Roosevelt and the Politics of U.S. Foreign Policy*. Oxford University Press.

Tower, J. G. (1981). Congress Versus the President: The Formulation and Implementation of American Foreign Policy. *Foreign Affairs*, 60(2), 229-246.

United States Senate. (1994). *The Constitution of the United States of America* (Senate Publication, 103–21). https://www.senate.gov/civics/resources/pdf/US_Constitution-

Senate_Publication_103-21.pdf

Yoo, J. (2018). Franklin Roosevelt and Presidential Power. *Chapman Law Review*, 21 (1), 205-271.

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Kimliği / Article Id: HS-2026-05

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ünye Rum İnas Okulu'nun Kuruluş Çalışmaları

The Establishment Efforts of the Ünye Greek Girls' School in the Second Half of the Nineteenth Century

Öz | Bu çalışma, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Canik Sancağı'na bağlı Ünye kazasının demografik yapısını incelemekte ve arşiv belgeleri ışığında Ünye Rum İnas Okulu'nun kuruluş/yeniden inşa sürecini tetkik etmektedir. Ünye merkez ve köylerini kapsayan nüfus verileri, Müslüman nüfusun yanı sıra Rum ve Ermeni topluluklarının da kayda değer bir varlığa sahip olduğunu göstermektedir. Bu demografik arka plan içinde, Ayanikola Kilisesi bitişiğindeki kız okulunun harap hale gelmesi üzerine yeni bir okul binasının inşası için müracaatta bulunulmuştur. Bu bağlamda süreç Maarif Nezareti, Adliye ve Mezahip Nezareti, Babıâli Evrak Odası, Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı idaresinin dâhil olduğu çok aşamalı bir izin ve denetim mekanizması içinde ilerlemiştir. 30 Mart 1892 tarihli resmî onayın ardından ilgili makamlara 4 Nisan 1892'de bildirim yapılmış ve proje uygulama aşamasına geçmiştir. Bina, beş derslikli iki katlı bir yapı olarak tasarlanmış; birinci katta öğretmen ve idare odaları, ikinci katta ise ortak kullanım ve hizmet mekânları öngörülmüştür. Mali açıdan kısmi devlet desteği sağlanması planlanmış, ek kaynakların ise ruhsata bağlı bir piyango uygulamasıyla temin edilmesi düşünülmüştür. Çalışma, okulun kuruluşunun yalnızca yerel bir cemaat girişimi olmadığını; ruhsat, mülkiyet ve mali denetim pratiklerinin şekillendirdiği müzakereci bir kurumsallaşma süreci olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler | Ünye, Rum, Kız Okulu

Abstract | This study examines the demographic composition of Ünye, a kaza within the Canik Sanjak, in the second half of the nineteenth century and traces the establishment process of the Ünye Rum İnas School through archival documentation. Population data covering Ünye's town center and surrounding villages indicate a significant presence of Rum and Armenian communities alongside the Muslim population. Against this demographic background, the girls' school adjacent to Ayanikola Church fell into disrepair, prompting a petition for the construction of a new school building. The case unfolded through a multi-stage process of authorization and oversight involving the Ministry of Education, the Ministry of Justice and Religious Affairs, the Imperial Council Chancery, the Trabzon Province, and the Canik Sanjak administration. Following formal approval on 30 March 1892 and the notification of the relevant offices on 4 April 1892, the project moved into the implementation phase. The building was designed as a two-story structure with five classrooms, with teaching and staff rooms on the first floor and shared/service spaces on the second. Financially, partial state support was pledged, while additional funds were to be raised through a lottery, subject to licensing requirements. The study concludes that the school's establishment was not merely a local communal initiative but a negotiated institutional process shaped by licensing, property, and fiscal oversight.

Keywords | Ünye, Greek, Girls' School

Yazar Katkıları: [Canser Okur (CO), Serkan Yazıcı (SY)] Fikir-CO-SY; Tasarım- CO-SY; Denetleme-SY; Kaynaklar- CO-SY; Veri Toplama ve/veya İşleme-CO; Analiz ve/veya Yorum-CO-SY; Literatür Tarama- CO-SY; Yazıyı Yazan- CO-SY; Eleştirel İnceleme-SY

Canser OKUR
(Sorumlu Yazar / Corresponding Author)

canserokur52@gmail.com

Ünye Adnan Menderes Ticaret Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Ordu, Türkiye
Unye Adnan Menderes, Trade Vocational and Technical Anatolian High School, Ordu, Türkiye

Serkan Yazıcı
(Sorumlu Yazar / Corresponding Author)

syazici@sinop.edu.tr.

Prof. Dr. Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sinop, Türkiye
Prof. Dr., Sinop University, Faculty of Science and Literature, Department of History, Sinop, Türkiye

Etik Kurul Onayı | Ethics Committee Approval

Bu çalışma yalnızca tarihsel doküman analizine dayandığı için etik kurul izni gerekmemektedir.
This study is based solely on historical document analysis and does not require ethics approval.

Hakem Değerlendirmesi | Peer-review

Dış bağımsız ve çift kör
Externally and double-blind peer-reviewed

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
The author has no conflicts of interest to declare.

Finansal Destek | Funding

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author declared that this study has received no financial support.

Bu makale, intihal tespiti amacıyla iThenticate yazılımı ile taranmıştır.

This article has been screened for plagiarism using iThenticate software.

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) kapsamında lisanslanmıştır.

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Atf

Okur, C., & Yazıcı, S. (2026). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ünye Rum İnas Okulu'nun Kuruluş Çalışmaları. *Histosophia*, 3, 58-70.

Citation

Okur, C., & Yazıcı, S. (2026). The Establishment Efforts of the Ünye Greek Girls' School in the Second Half of the Nineteenth Century. *Histosophia*, 3, 58-70.

Giriş

Tanzimat dönemi Osmanlı aydınları arasında, medeniyete ulaşmanın temel şartlarından birinin toplumun diğer yarısını oluşturan kadınların eğitilmesiyle mümkün olacağına inananlar da vardı. Çünkü kadınların, Osmanlı toplumunun Batı'ya yönelmesinde önemli bir rol oynayacağı düşünülüyordu. Tanzimat'la birlikte (her ne kadar Hatt-ı Hümayun'da kadınlara yönelik bir vurgu olmasa da) kadınlara verilecek sosyal haklar içinde kadınların eğitimi ön planda tutulmuştur. Kadınlara erkeklerle birlikte eşit eğitim imkânı tanındığında, bilgiyle donatılmış kadınların özellikle öğretmen olarak içinde bulunduğu toplumu aydınlatabileceğine inanılmaktaydı (Yazıcı, 2019, s. 42).

Osmanlı Devleti'nde kızların eğitilmesi gerektiği fikrini, ilk ortaya atan devlet adamı ve Tanzimat Dönemi'nin resmî ideoloğu olan Sadık Rıfat Paşa'dır (Erdem, 2013, s. 10). Kız çocuklarının eğitime yönelik ilk kez Tanzimat Dönemi'nde, sıbyan mekteplerinde kız ve erkek çocukların ayrı ayrı öğrenim görmeye başlamasıyla adım atıldı. Bu uygulamaya "Nisan 1847 Talimatı" ile başladı. İlk Kız Rüştîye Okulu 1859'da İstanbul'un Sultanahmet semtinde açıldı. Bu okula "Cevri Kalfa İnas Rüştîyesi" ve "Sultanahmet Kız Rüştîyesi" de denilmiştir (Kurt, 2012, s. 3).

Osmanlıda Rum İnas okulları ilk defa 1870'li yıllarda rüştîye mektebi düzeyinde açılmıştır. Bu tarihlerden önce Rum cemaatinin kız çocuklarının eğitimi için sıbyan mektebi düzeyinden başka bir eğitim kurumu yoktu. Rum cemaatinden varlıklı aileler, kız çocuklarının eğitimi için özel hocalar tutuyorlardı. Diğer ailelerin kız çocukları ise kiliselerin yanında açılan mekteplerde, din adamlarının verdiği temel düzeyde dinî bilgileri içeren bir eğitim alıyorlardı (Saraç, 2020, s. 307). 1867 yılına kadar rüştîye okullarına yalnızca Müslüman tebaanın çocukları gidebiliyordu. Bu tarihten itibaren eğitimde eşitliği sağlamak amacıyla gayrimüslim tebaa çocuklarının da Türkçe imtihana tabi tutulmak şartıyla bu okullara alınması prensip olarak kabul edilmeye başlandı. Her ne kadar böyle bir prensip kabul edilmiş olsa da cemaatler, kendilerine özgü ayrı ayrı okul açmak için başvuru yapmayı tercih ettiler (Doğan, 2003, s. 233).

1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle kız çocukları için sıbyan mektebi düzeyinde bazı değişikliklere gidildi. Yapılan bu düzenleme gayrimüslim ailelerin kız çocuklarını da kapsıyordu. Buna göre her köy ve mahallede en az bir okul açılması; Müslüman ve Hristiyanların bir arada yaşadığı yerlerde ise her toplum için ayrı bir okul kurulması gerekiyordu. Bir köy veya mahallede iki sıbyan okulu varsa bunlardan birinin kızlar, diğerinin erkekler için açılmasına karar verilmişti. Bu şartları taşımayan yerlerde ise yeni okul yapılıncaya kadar, karışık oturmamak şartıyla kız ve erkek öğrencilerin aynı okula gitmesine izin verildi (<https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/inas-rustiyeleri.2026>).

Azınlık okullarının denetlenmesi için 1896 yılında Cemaat Mektepleri Talimatnamesi hazırlanmış; bu talimatname ile öğrenci kayıtlarının nasıl yapılacağı, okul açmak için ruhsat alma yöntemi ve

yapılan eğitimin nasıl denetleneceği gibi usuller belirli kararlara bağlanmıştır. Ayrıca talimatnamede, bu okullarda görevlendirilecek öğretmenlerin çalışma ruhsatı, askerlik görevi bulunanlarla ilgili yapılacak iş ve işlemler ile mezun öğrencilerin devlet memurluğuna başvurduklarında Türkçeye hâkimiyetlerinin ne ölçüde denetleneceği gibi hususlara da yer verilmiştir (Macar, 2010, s. 776-777).

XIX. Yüzyılda Ünye'nin Demografik Durumu

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren mali ve askeri amaçlı yapılan tahrirler genel olarak nüfus sayımı denmese de, o bölgenin demografik durumu hakkında yaklaşık bilgiler vermesi açısından önemlidir (Güneş, 2014, s. 225).

1837 tarihli Defter-i Liva-i Canik'e göre XIX. yüzyılda Canik Sancağı'na bağlı bir kaza olan Ünye'de (Altun, 023, s.4), modern anlamda ilk demografik çalışma 1834'te yapılmıştır. Bu çalışmaya göre; merkezde toplam 1059 hanede, 2514 kişi yaşamaktadır. Toplam 2514 kişiden 1784'ü Müslüman, 578'i Rum, 152'si ise Ermeni'dir (Bacacı, Dağdelen & Doğan, 2011, s.47-50). 1871 tarihli Trabzon vilayet Salnamesine göre; 81 köy ve 5 mahalleden oluşan Ünye'nin toplam nüfusu 14354'tür. Bunun 10998'i Müslüman, 1514'ü Rum, 1269'u Ermeni, 573'ü Çerkes'tir (Emiroğlu, 1871, s.203).

1881-1882 ve 1893 yıllarına ait genel nüfus verilerine göre ise Ünye'de toplam 50638 kişi kaydedilmiştir. Bunların 42308'ini Müslümanlar, 3695'ini Rumlar, 3635'ini Ermeniler oluşturmaktadır (Karpas, 2003, s.178).

1891 tarihli belgede ise Ünye merkez nüfusu mahalle düzeyinde ayrıntılı olarak verilmiştir (BOA. ŞD. 2615/37-2). Söz konusu belgedeki veriler aşağıda tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Etnik açıdan 1891 yılında Ünye mahallelerinin nüfusu

Mahalleler	Hane Sayısı	Ermeni		Rum		Müslüman		Toplam
		Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
Burunucu	89					158	162	321
Çömlekçi	75					158	185	343
Orta	184					408	417	825
Saraçlı	124					259	244	503
Çamurlu	346					770	768	1538
Kaledere	234					476	516	992
Hamidiye	198					460	421	881

Rum	606			1403	1496			2899
Ermeni	131	265	246					711
Toplam ve Oran (%)	1987	265	246	1403	1496	2689	2714	9013 - %100
		511 - %6		2899 - %33		5403- %61		

Tablo 1’de yer alan bilgilere göre Ünye merkezde Osmanlı vatandaşı 1403 kadın, 1496 erkek olmak üzere 2899 Rum, 265 Kadın ve 246 Erkek olmak üzere 511 Ermeni gayrimüslim yaşamaktadır. Müslümanlar ile beraber nüfus toplamı 9013’tür. Bu verilere göre nüfusun %61’ini Müslümanlar, %33’ünü Rumlar, %6’sını Ermeniler oluşturmaktadır.

Trabzon Vilayet Salnamelerine göre 1888 yılında Ünye kazasının toplam nüfusu 50778 kişiden oluşmaktadır (TVS. 1888, s.589). Bu sayı 1894 ve 1896 yıllarında 52507 kişiye yükselmiştir (TVS. 1894, s.286; TVS. 1896, s.267). Buna göre son altı yılda Ünye kazası toplam nüfusu %3,5’lik artış göstermiştir.

Annuaire Oriental kayıtlarında Ünye’nin nüfus verileri ilk kez 1889-1890 yıllığında toplam 2500 kişi olarak belirtilmiştir (Annuaire Oriental, 1889-1890, s. 731). 1891(Annuaire Oriental,1891, s.874), 1892 (Annuaire Oriental,1892, s. 874).1893-1894 (Annuaire Oriental, 1893-1894, s. 943) yıllarına ait defterlerde nüfus 2500 kişi olarak belirtilmiş olmasına rağmen, 1895 yılında 15000 gösterilmiştir (Annuaire Oriental, 1895, s. 936). 1895-1900 yılları arası nüfus hep 15000 kişi olarak belirtilmiştir (Annuaire Oriental, 1900, s. 1256). Annuaire Oriental kayıtları ile diğer veriler karşılaştırıldığında Annuaire Oriental temsilcisinin nüfus veri kayıtlarının çok da sağlıklı olduğu söylenemez. Ancak bizlere gayrimüslim bir temsilcinin gözünden bir bakış açısı sunduğu için önemlidir.

Millet esasına dayalı olarak birçok cemaati bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti içinde bulunan Rumlar, nüfus yoğunluğu olarak Ünye’de de bulunmaktaydı. 1851 yılında kurulan Merzifon İstasyonu’na bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmekteydiler (Güngör, 2026, s. 257-259).

1837 yılından 1896 yılına kadar Tüm nüfus kayıtları incelendiğinde Müslümanların, Rumların, Ermenilerin ve Çerkeslerin XIX. yüzyıl boyunca Ünye’de beraber yaşadıkları görülmektedir. Bu etnik unsurlar içinde Rumlar, Osmanlı Devleti’nin eğitim alanında yapmış olduğu yeni açılımlardan faydalanarak kendi kız çocuklarının eğitimi için Ünye’de İnas Okulu açmak için çalışmışlardır. Ünye’nin eğitim, kültür, sosyal ve ekonomik hayatının gelişiminde Türkler ile gayrimüslim tebaanın yan yana sürdürdükleri yaşamlarının etkisi büyüktür. Farklı dinlere mensup kişilerin birlikte bu şekilde yaşamaları şehrin eğitim ve kültür yaşamına büyük katkı sağlamıştır. Rumlar ve Ermeniler, eğitim kurumlarını genellikle kiliselerinin yanlarına veya çevresine inşa ediyorlardı. Müslümanların

kent yaşamı üzerindeki etkinliği artmaya başlaması üzerine Rumlar ve Ermeniler büyük kentlerde bulunan Rum ve Ermeni okullarıyla ilişkilerini daha da geliştirmişlerdir (Avanoğlu, 2002, s. 14-15).

Ünye kasabası ve çevresindeki eğitim kurumlarına sayısal açıdan bakıldığında ülke geneline göre çok iyi durumdaydı. Ünye ve çevresinde sayısal açıdan önemli miktarda gayrimüslimin yaşamasından dolayı XIX. yüzyıl sonlarına doğru gayrimüslimin okullarında da bir artış olmuştur. Bu okullar hem nitelik açısından hem de nicelik açısından oldukça gelişmişti. Ermenilere ait 15, Rumlara ait 5 okul bulunmaktaydı. Aynı yıllarda ise Müslümanlara ait 102 eğitim kurumu vardı. Bunun yanında 67 camii, 15 mescit, 9 medrese, 1 tekke, 15 kilise, 1 tane rüştiye ve idadi derecesinde okul bulunmaktaydı (Servet-i Fünun 1302, s. 265). Ünye, 1851 yılında kurulan Merzifon İstasyonuna bağlıydı. Ünye ve Fatsa'da eğitim faaliyetlerinde Merzifon Amerikan Okullarıyla bağlantılı uç İstasyon durumundaydı (Güngör, 2026, s. 257-259).

Rum İnas okullarının açılma gerekçelerine bakıldığında ise geleceğin nesillerini eğitimi ve kültürlü olarak yetiştirecek olan kız çocuklarının iyi bir eğitim alması amaçlanmıştır. Gelecek nesiller de oluşacak muhtemel tahribatı önlemek için kızların küçük yaşta eğitilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu nedenle okullar kızları hayata hazırlayan bir eğitim kurumu olarak işlev görmektedir. Avrupa'yı yakından tanıyabilmek için çok iyi düzeyde bir Avrupa dili öğretilmek için çalışılmıştır. Özellikle Fransızca öğretilmek istenmiştir. İyi eğitim almış kız çocukları dil öğrenerek ve kültür seviyelerini iyileştirerek yapacakları evliliklerle de toplumsal statülerini yükseltmiş olacaktı. İnas okullarında Rum kız çocukları temel bilginin yanı sıra kültürel alt yapı oluşturmak için şiir, müzik, tiyatro ve edebiyat gibi alanlarda da eğitim alıyorlardı. Bu alanlarda aldıkları eğitimlerini yılsonu müsamerelerinde sergiliyorlardı (Macar, 2010, s. 789-790).

Rüştiye ve İdadi seviyesine gelen kızlara “Din, Matematik, Fizik, Yunanca, Fransızca veya İngilizce, Ticaret, Felsefe, Kozmografi, Pedagoji, Teknik, Ev İdaresi, Müzik, Beden Eğitimi, Sağlık, Bebek Bakımı, Türk Dili ve Filolojisi, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Sosyoloji” gibi dersler okutulmaktaydı (Saraç, 2020, s. 310). Bu şekilde planlanan eğitim ve öğretim ile Rumlar kendi geleceklerinin inşası için önemli bir adım olarak gördükleri İnas Okulu'nu kurma çabası içine girmişlerdir.

Ünye Rum İnas Okulu'nun Kuruluşu

Trabzon Vilayeti'ne bağlı olan Ünye Kasabası'nda bulunan Rum cemaatine ait Ayanikola Kilisesi (Bkz. Görsel 2) bitişiğinde bulunan İnas Okulu'nun zamanla harabeye dönüşmesi nedeniyle eni on dört, boyu on sekiz metre olan yeni bir inşaat başlatılması kararı alınarak başvuru yapılmıştır (BOA. ŞD. 2615/37).

Görsel 1. 1900'lü Yıllarda Kızlar Okulunun Kulesi (unyezile.net, 2026).

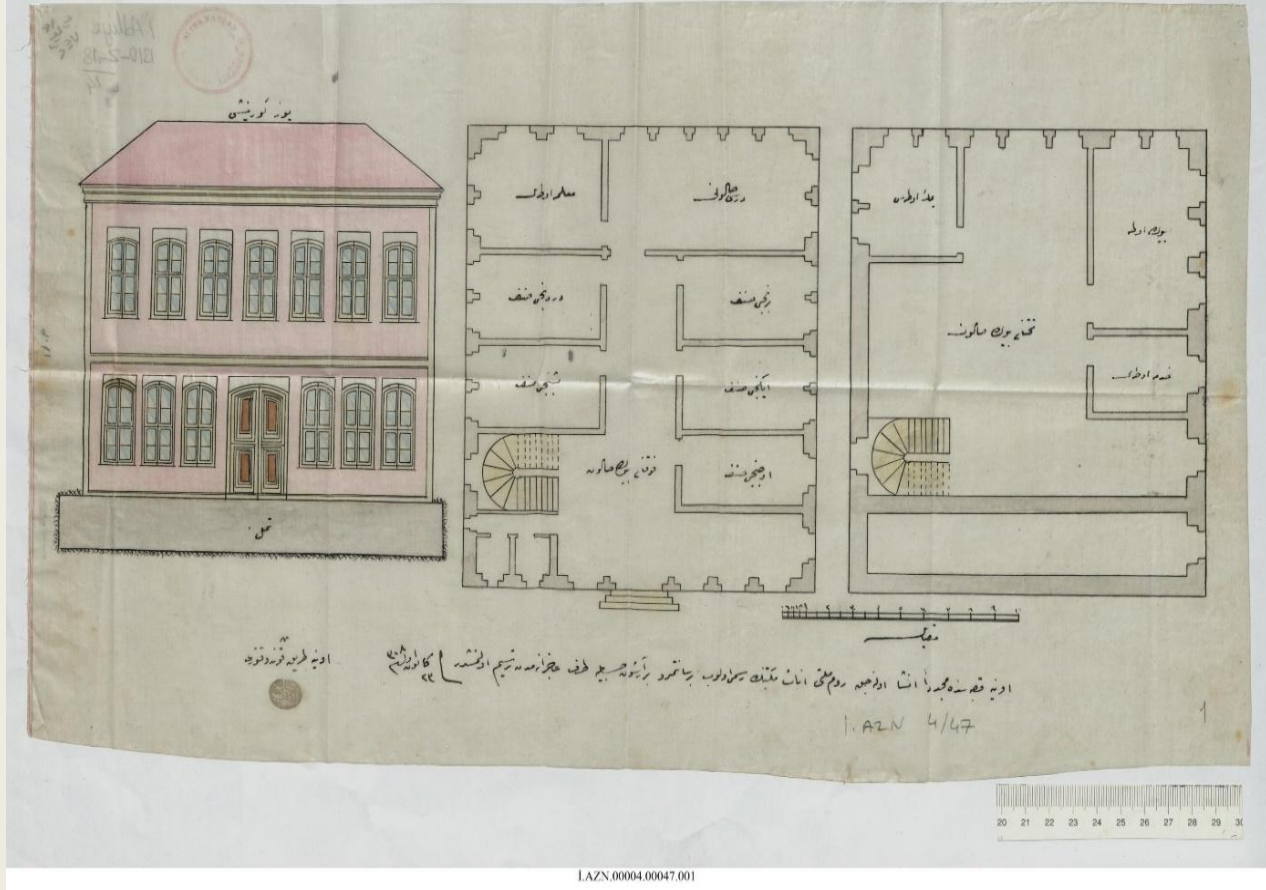
Okulun yeniden kurulması için Maarif ve Adliye ve Mezahip Nezareti'ne malumat verilmiş olup, kuruluş için Maarif Nezareti görevlendirilmiştir (BOA, BEO. 276/20642). Rum Patrikliği'ne yardım için başvuru yapılmış ve izin istenmiştir (BOA. I.AZN. 4/47). Yapılan tahkikat sonrası hazırlanan rapor İstanbul'a sunulmuştur. Gelen cevapta yardım edilmek istendiği fakat binanın yapılacağı arazinin özel mülk olması nedeniyle ruhsat talep edilmiştir (BOA. I. AZN. 4/47). İnşaat yerinin keşfini Karagözoğlu ve Çorbacı ile arkadaşları yapmıştır (BOA. ŞD. 2615/37, Lef. 3).

İnşaat işlerinin başlaması için Rum Patrikliği'nden ruhsat alınmış ve Trabzon Vilayet yönetiminden gelen yazı Divan-ı Hümâyûn'a iletdikten sonra mektebin inşası için gerekli ruhsat alınmıştır. İnşaatın yapımı için gerekli olan masrafların bir kısmının devlet tarafından karşılanacağı beyan edilmiştir (BOA. ŞD. 2615/37). İnas Okulu'nun kurulmasına 30 Mart 1892 tarihinde izin verilmesiyle, (BOA, BEO. 276/20642) 4 Nisan 1892 tarihinde Adliye ve Mezahip nezaretlerine bilgi verilerek Ünye Kazası'nda İnas Okulu açılma çalışmalarına başlanmıştır (BOA, BEO. 276/20642). Bu okulun yapımı için inşaat iznini veren makamlar; Divan-ı Hümâyûn Kalemi, Adliye Nezareti, Trabzon Vilayeti, Canik Sancağı Meclis İdaresi'dir (BOA. ŞD. 2615/37).

Görsel 2. Ayanikola Kilisesi'nin eski fotoğrafı (Dağdelen, Yılmaz, 2007, s. 79.)

İnşası düşünülen okulun planı incelendiğinde okulun iki katlı yapılmasına karar verilmiştir. Beş sınıflı olarak açılması planlanan okulun tüm derslikleri ve öğretmenler odası ile ders çalışma odaları birinci katta planlanmış, ikinci katta ise yemek odası hizmetli odası, büyük oda ve büyük salon olarak düşünülmüştür (BOA. I. AZN. 4/47). Okul inşası için gerekli olan taş, kiremit ve levazımat için ön keşif sonrası yirmi bir bin yüz yirmi altı kuruş masraf çıkacağı ön görülmüş, on bin dokuz yüz altmış iki kuruşu eski okul malzemelerinden on bin altı yüz kuruşunun da halktan karşılanmasına karar verilmiştir (BOA. I.AZN. 4/47). Tüm hesaplar yapıldıktan sonra ise bu masrafları karşılamak amacıyla Rum vatandaşlardan yardım toplanmasına karar verilmiştir (BOA. ŞD. 2615/37 Lef.2). Trabzon Vilayet İdaresi'nden de yardım istenmiş ve inşaat masraflarının bir kısmının devlet tarafından karşılanacağı cevabı alınmıştır (BOA. ŞD. 2615/37 Lef. 3).

Görsel 3. Rum İnas Okulu'nun Planı (BOA. I.AZN. 4/47).

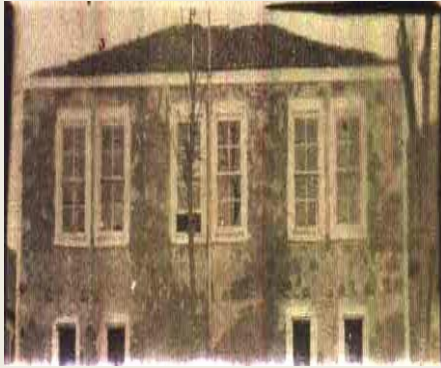
Adet	Rum Mahallesinde İnşa olunacak Rum İnas Mektebi'nin inşaatına mahsus taş, kiremit ve levazımat vs. Keşf Cetveli	Muhasebeye Yirmi Guruş Hesabıyla
1800	Bin sekiz yüz yük taş	1216
550	Beş yüz elli suye taş	2200
500	Beş yüz yük dolmalık taş	1600
1500	Bin üç yüz kireç	1200
250	Üç yüz elli taşçı yevmiyesi	2800
300	İki yüz amele	800
100	Yüz direk	500
250	Üç yüz elli kiriş	1500
300	İki yüz halasdar	400
100	Yüz lata	200
350	Üç yüz elli döşeme tahtası	1600

350	Üç yüz elli tavanlık tahta	700
700	Yedi yüz aded bağdadilik tahtası	1050
50	Elli aded kasalık ağaç kapısı için	300
9	Dokuz kapu edevatına sarf hafsacık	400
34	Kırk dört aded pençelik ağaç	700
250	Üç yüz elli aded çerçefelik cam	700
9	Dokuz kilid	100
300	Üç yüz dülgere yevmiyesi	6500
300	Üç yüz kaya çivisi	600
10000	Üç bin kiremit	1100
	Ceman yekûn yirmi bir bin yüz altmış iki kuruş	21126
Aded	Mektebin kalıp işi İçin Gerekli Levazımat	Guruş
1250	Bin üç yüz elli beş taş	1216
250	İki yüz elli aded taş	1100
500	Beş yüz büyük dolmalık taş	600
100	Yüz direk ağaç	500
250	Üç yüz elli kereste ağaç	1400
200	İki yüz halastar ağaç	400
250	Üç yüz elli havanlık tahta	700
700	Yedi yüz bağdadilik tahta	1050
200	Üç yüz aded cam ve pencereleri için	700
10000	On beş bin kiremit	1100
	Cem'an yekûn (toplam tutar) sekiz bin sekiz yüz altmış iki kuruştur.	8862
1200	Bin üç yüz kile kireç ianeten verilen	1200
	Para iskontosu yani lira farkı	800
		10963
	Mesarifat-ı mecmu	21126
	İnşaat	10926
		10600

Tablo 2. Rum İnas Okulu'nun inşası için gerekli malzemeler ve ücretleri

Okulun inşa masraflarını karşılamak için piyango biletleri basılmış ve piyango çekilişi yapılmak istenmiştir. Piyango çekilişinin yapılabilmesi için mektebin ruhsatının olması gerektiği ve meclise sunulup onay alınması gerektiği belirtilmiştir (BOA. DH. MKT 2299/57). Trabzon vilayeti izin vermediği halde biletler basıldığı için piyangonun iptali dikkate alınmamış, (BOA. DH. MKT. 2329/50) fakat hazırlık yapıldığından dolayı bir defaya mahsus piyango çekilişinin yapılabileceği kararı alınmıştır (BOA. DH. MKT. 2213/107).

Okulun açılmasından sonra verilen eğitim ve öğrenci sayıları hakkında herhangi bir bilgi veya belgeye rastlanılmamıştır. Bina, Millî Mücadele Dönemi'nde Sakarya Savaşı'ndan yaralı olarak dönen askerlerin geçici tedavi gördüğü hastane olarak kullanılmıştır. Rumların mübadeleye tâbi tutulmasının ardından bina Meçhul Asker İlkokulu olarak eğitim öğretim vermiştir (Bkz. Görsel 3). 1933 yılından itibaren Ortaokul olarak kullanılan yapı, 1958 yılından sonra bir süre lise olarak da kullanılmıştır (mechulasker.meb.k12.tr, 2025). Sonraki yıllarda ise metruk binaya dönüşmüştür. 2005 yılında İsmet Arif Vidinli tarafından annesi Mürüvvet Vidinli adına aynı arsa üzerine yeniden inşa ettirilmiştir. Günümüzde okulun yeri Ünye merkezde 263 ada 14 parselde (parselsorgu.tkgm.gov.tr., 2025) bulunmakta olup 2010 yılının mart ayından itibaren Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde Halk Eğitim Merkezi binası olarak hizmet vermektedir (unyahem.meb.k12.tr, 2025) (Bkz. görsel 5).

Görsel 4. 1930'lu yıllarda Meçhul Asker İlkokulu Olarak Hizmet verilen bina (<https://unyezile.net/unyefoto21.htm>)

Görsel 5. Meçhul Asker Ortaokulu Olarak Hizmet Veren Okulda Beden Eğitimi Dersi (<https://unyezile.net/kilise.htm>)

Görsel 6. Mürüvvet Vidinli Halk Eğitim Merkezi (unyehem.meb.k12.tr, 2025).

Sonuç

İncelenen XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ünye kaza merkezinde, çoğunluk teşkil etmese de, önemli miktarda Rum ve Ermeni nüfus yaşamaktadır. Tanzimat sonrası gayrimüslimlere tanınan haklar Osmanlı coğrafyasında Rum cemaatinin kız eğitimi alanında da kurumsallaşma arayışını

güçlendirmiştir. Bu çerçevede, Ünye merkezde yer alan Ayanikola Kilisesi bitişiğindeki Rum İnas Okulu'nun harap hâle gelmesi üzerine yeni bir bina inşa edilmesi için girişimde bulunulmuş; süreç Maarif Nezareti başta olmak üzere Adliye ve Mezahip Nezareti, Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı gibi birden fazla idari makamın dâhil olduğu çok aşamalı bir ruhsat ve denetim mekanizmasıyla yürütülmüştür. İnceleme ve keşif raporlarının merkeze iletilmesi sonrasında, inşa edilecek arazinin özel mülk statüsü nedeniyle ruhsat talebi özellikle vurgulanmış; izinlerin tamamlanmasıyla 30 Mart 1892'de kuruluş izni verilmiş ve 4 Nisan 1892'de ilgili nezaretler bilgilendirilerek uygulama safhasına geçilmiştir. Arşiv belgeleri, okulun iki katlı ve beş sınıflı bir planla tasarlandığını; derslik ve idari mekânların birinci katta, ortak kullanım ve hizmetli alanlarının ikinci katta kurgulandığını göstermektedir. Son olarak, finansman boyutunda yerel kaynak yaratma çabaları ile devlet desteğinin birlikte işletildiği görülmektedir. Vilayet üzerinden inşaat masraflarının bir kısmının karşılanacağı belirtilmiş; ek kaynak için piyango düzenlenmek istenmiş, ruhsat ve onay şartları nedeniyle süreç tartışmalı ilerlemiş; nihayet hazırlıklar gerekçe gösterilerek bir defaya mahsus çekilişe izin verilmiştir. Bu bulgular, Ünye Rum İnas Okulu'nun kuruluşunun yalnızca yerel cemaat talebiyle değil, merkez-taşra idaresinin ruhsat, mülkiyet ve mali denetim pratikleri içinde şekillenen, çok aktörlü bir kurumsallaşma deneyimi olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Altun, İ. (2023). Ünye Kazasının İdari Yapısı (XIX. Yüzyıl), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu.
- Annuaire Oriental Du Commerce 1889-1890, Ed. Raphael C. Cervati, İstanbul.
- Annuaire Oriental Du Commerce 1891 Ed. Raphael C. Cervati, İstanbul.
- Annuaire Oriental Du Commerce 1892, Ed. Raphael C. Cervati, İstanbul.
- Annuaire Oriental Du Commerce 1893-94, Ed. Raphael C. Cervati, İstanbul.
- Annuaire Oriental Du Commerce 1895, Ed. Raphael C. Cervati, İstanbul.
- Annuaire Oriental Du Commerce 1896-97, Ed. Raphael C. Cervati, İstanbul.
- Annuaire Oriental Du Commerce 1898, Ed. Raphael C. Cervati, İstanbul.
- Annuaire Oriental Du Commerce 1900, Ed. Raphael C. Cervati, İstanbul.
- Avanoğlu, S. (2002). Ünye Evleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Bacacı S., Dağdelen İ. (2011), Ünye Nüfus Defteri (1834), İstanbul.
- Bay, A. (2023). 19. Yüzyılda Meydan ve Serkeş Kazalarının Demografik Yapısı, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10/1, 14-33.
- BOA, BEO. 276/20642.

BOA, BEO.276/020642.

BOA, DH. MKT. 2213/107.

BOA, DH. MKT. 2299/57.

BOA, DH. MKT. 2329/50.

BOA, I. AZN. 4/47.

BOA, SD. 2615/37.

Dağdelen İ., Yılmaz A. (2007), Fotoğraflar ile Ünye, Ünyeliler Derneği.

Doğan, O. (2013). Tarih Boyunca Ünye, Ünye Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun.

Erdem Y. T. (2013). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Güneş, M. (2014). Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili, Akademik Bakış, 8 (15), 221-240.

Güngör, H. (2026). Ordu'da Protestan Cemaati Nüfus Hareketliliği. Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 11/1, 254-270.

<https://mechulasker.meb.k12.tr>, 29.12.2025.

<https://parselsorgu.tkgm.gov.tr>, 29.12.2025.

<https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr>, 24.02.2026.

<https://unyehem.meb.k12.tr>, 29.12.2025.

<https://unyezile.net/unyefoto21.htm>, 29.12.2025.

Karpat, K. (2003). Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul.

Kurt, S. (2012). II. Abdülhamit Dönemi'nde Kız Rüştîyeleri, Akademik Bakış Dergisi, 29, 1-19.

Macar, O. D. (2010). Osmanlı Rum Eğitim Sistemi ve İstanbul Rum Kız Okulları (19. ve 20. Yüzyıl), Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi, 10/2, 805-817.

Saraç, H. (2020). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Kızların Eğitimi ve Aksaray Rum İnas Mektebi, TAD, 39/67, 305-325.

Servet-i Fünun 693, Resimlerimiz, Ünye, 12 Temmuz 1302, 264-266.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1871, (1993), C.3, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1872, (1994), C.4, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1879, (1999), C.11, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1881, (1999), C.12, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1888, (2002), C.13, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara.

Trabzon Vilayet Salnamesi 1894, (2007), C.15, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara.

Tümer, E. Y. (2013). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Yazıcı, S. (2019). Osmanlı Modernleşmesi, Modern Türkiye Tarihi, Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Akademi, 35-88.